

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME' A' AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	9
'Aho	Pulelulu, 28 Sune 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKIM MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

Eiki Pal mia	Samuela 'Akilisi P hiva
Eiki Tokoni Pal mia	Siaosi Sovaleni.
Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula & Kau Tau 'a 'Ene 'Afio	Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua	Tevita Lavemaau
Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai	M teni Tapueluelu
Eiki Minisit Polisi & T mate Afi	
'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute	Dr. P hiva Tu'i'onetoa
Eiki Minisit Lao & Pil sone,	Sione Vuna Fa'otusia
Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai	S misi Taelangi Fakahau
'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga	Poasi Matae Tei
'Eiki Minisit Mo'ui	Dr. Saia Ma'u Piukala
'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata	Semisi Lafu Kioa Sika
'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue	Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.
Lord Vaea	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai
Lord Tu'iha'ateiho	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua
Lord Fusitu'a	'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Eke
Fakafofonga Fika 12, Ha'apai	Vili Manuopangai Hingano
Fakafofonga Fika 13, Ha'apai	Veivosa <i>Light of Life</i> Taka
Fakafofonga Fika 15, Vava'u	S miu Kuita Vaipulu
Fakafofonga Fika 16, Vava'u	'Akosita Havili Lavulavu
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 09A/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Pulelulu 28 Sune, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Fuakava'i 'o e 'Omipatimeni (Ombudsman)
Fika 05	:	Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga ki he ta'u 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2016
Fika 06	:	6.1 Lipooti Fika 6/2017 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (fekau'aki mo e Tohi Tangi fika 1/2017)
		6.2 Lipooti Fika 7/2017 – Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (fekau'aki mo e Fokotu'u fika 29/2016, 30/2016, 1 & 2/2017)
		6.3 Lipooti Fika 9/2017 – Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (fekau'aki mo e Fokotu'u Tu'utu'uni fika 4/2017)
Fika 07	:	<u>KOMITI KAKAKTO:</u>
		7.1 Lao Fakaangaanga Fika 5/2017: Lao Fakaangaanga Ke Fakahu Atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga 2017/2018 * Polokalama Patiseti Fakaangaanga 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 Sune, 2018 * Fakamatala Patiseti 2017/2018 * Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungau Fakapule'anga 2017/2018-2019/2020
		7.2 Lipooti Fika 2/2017 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga (Ngaahi Fakatonutonu ki he

		<p>Polokalama Patiseti 2017/2018)</p> <p>7.3 <u>NGAUE KE LIPOOTI KI FALE ALEA:</u></p> <p>Lao Fakaangaanga Fika 8/2017 – Lao Fakaangaanga (Fakapekia) ki he Fokotu‘utu‘u ki he Sipoti ‘a e Pasifiki 2017</p>
Fika 08	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 09	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea 'o Tonga.....	8
Lotu	8
Poaki.....	8
Me'a 'a e 'Eiki Sea.....	8
Fakafuakava'i 'o e 'Ompatimeni 'a e Komisona	9
Fakam l 'ia'i Fale Alea he tali Lao ki he 'Ompatimeni.....	10
Tohi mei he Pal mia kole ke hoko Patiseti ko e me'a fakavavevave	11
Tu'utu'uni ke p loti'i tohi Pal mia	12
Fokotu'u 'oua p loti'i tohi e Pal mia.....	12
Tapou ki ha faka'uto'uta lelei Sea K miti he tataki alea'i Patiseti	15
Me'a 'a e Sea.....	16
Tokanga ki he founga 'e tataki 'aki ng ue 'a e Fale	17
Fokotu'u ke me'a kau Minisit takitaha me'a he'enau Vouti fakapotung ue.....	17
Poupou ki he fokotu'u ke fakamalanga kau Minisita he'enau vouti takitaha	17
Fokotu'u ke 'oange fo'i 1 miliona he levy ke tanu'aki hala 'o 'Eua.....	18
Poupou ke kinikini mai Minisita Pa'anga he Vouti pea toki t naki atu pe kau Minisita	20
Fokotu'u totonu ke fai feme'a'aki kau M mipa he <i>Budget Statement</i>	20
Tapou hoko atu fakamalanga he <i>Budget Statement</i>	21
Fokotu'u ke 'ai founga angamaheni e Fale hono alea'i e Patiseti.....	24
L pooti e ng ue 'a e K miti Pa'anga kuo kakato	27
Fakama'ala'ala Dr. Eke ki he ngaahi fakatonutonu 'a e K miti Pa'anga ki he Patiseti	27
Liliu 'e 2 he 'Esitimeti 17/18	28
P loti'i 'o tali 'a e ngaue e K miti Pa'anga kuo lava.....	29
Me'a 'a e Sea.....	29
Tokanga ki he ngaahi me'akai 'i Vava'u koe'uhi ko e mahaki taifoti	30
Fakam l 'ia hiki hake tokoni ki he kau toulekeleka.....	30
Tokanga ki he pa'anga vahe'i ki he polokalama ako <i>TVET</i> e Pule'anga	31
Fakamatala ki ha faingamalie na'a tokoni ki he 'apiako Fokololo 'o e Hau	31
Lolotonga fai fengaue'aki mo Singapoa ki ha tokoni ki he Fokololo	32
Tokoni'i Va'a Malini 'ai tikite kau Tonga folau tahi 'i muli	33
Tokanga ki he ta'efakafiem lie fakahoko fatongia ngaahi potung ue Pule'anga he ta'u 16/1734	

Hoha'a ki he mamafa totongi vai mo e 'uhila.....	34
Taukave'i 'i ai fakalalakaka fengaue'aki ngaahi Potung ue Pule'anga mo Fale Pa'anga.....	34
Tui Pal mia mo'oni p seti 75 ta'efakafiem lie fakahoko ng ue Pule'anga.....	35
Taukave 'ikai ha me'afua ke fua totonu fakahoko fatongia.....	36
Fakatonutonu 'oku 2 me'afua 'oku fua'aki fakahoko fatongia 'a ha potung ue.....	37
Fokotu'u totonu ke vakai'i <i>CEO</i> e <i>MIA</i> koe'uhi ko e lanu kulokula fakahoko fatongia e potung ue.....	37
Tokanga ke 'oua t palasia kau ng ue he Pule'anga.....	39
Tokanga ki he kaveinga ko e palani 'o e ng ue mo hono ng ue'i.....	40
Tokanga ki he nofo 'i Tongatapu konga lahi vahevahe silini he Patiseti.....	41
Ke fakatokanga'i ke lahilahi silini ma'a e 'otu motu mei he silini Patiseti.....	43
Tali Pule'anga ki he hoha'a ke 'inasi lahi 'a Tokelau tautefito ki Ha'apai he 'Esitimeti.....	43
Taukave Pule'anga 'oku vahe silini Patiseti fakatatau ki he tokolahi e kakai he vahefonua....	44
Fokotu'u totonu ke hiki vahevahe Patiseti ki Ha'apai 'aki 'o peseti 18.....	44
Tokanga ki he ma'olunga ange patiseti ki he me'a fakapolitikale he ako, mo'ui & 'ekonomika.....	45
Taukave ko e vahevahe Patiseti 'oku fai fakatatau ki he ivi fakapa'anga e fonua.....	46
Tokanga ki he ngaahi ngaue lalahi he fonua.....	46
Kei hoko atu ng ue ki ha hala fakakavakava ke tokoni he fefononga'aki.....	47
Toki kamata 'i 'Akosi tokoni langa 'o e Fakamaau'anga 'i Ha'apai.....	48
Fakama'ala'ala Pule'anga ki he to'o tukuhau he v henga.....	49
Tali Pule'anga ki he pa'anga tokoni ki he ngoue.....	50
Tali Pule'anga ki he polokalama tokoni ki he ako fakatekinikale.....	51
Tali Pule'anga ki he to e hiki hake totongi 'uhila he mahina 'e 3 kuohili.....	51
Tui Pule'anga ke 'oua tukuaki'i <i>CEO</i> mo e kau ng ue he 'ikai lelei fakahoko fatongia potung ue.....	52
Fakama'ala'ala ki he hiki silini tokoni kau faingata'a'ia & kau vaivai.....	52
Tokanga ki ha tokoni Pule'anga ki he Tohi Tangi mei he ngaahi ako siasi.....	52
Tali Pule'anga lolotonga fai ngaue ki he tohi tangi ngaahi ako siasi.....	53
Tokanga ki he kei mamafa totongi 'uhila.....	54
Tali Pule'anga ki he hoha'a kei mamafa pe totongi 'uhila neongo lahi sola.....	55
Tali Pule'anga ki he tokanga mamafa e totongi vai.....	56
Tokanga ke talangofua Pule'anga ki he Lao kuo paasi.....	58

Tokanga ki he pa'anga tukupau kakai 'e 'ave ki he liliu Konisitutone kae tuku langa faka'ekonomika.....	59
Tokangaekina Pule'anga 'a e ngaahi fiema'u vilivilie ngaahi 'otu motu	62
Tokanga ki he teu fakatau Komisoni Fakamafolalea 'a Tonga.....	66
Sio ki he kaha'u ko e Pule'anga 'ikai ko ha sino fakalele pisinisi	68
Tali Pule'anga ki he fakatau 'inasi <i>TCL</i> ki he <i>Digicel</i>	68
'Amanaki Pule'anga a'u ki he kongakimu'a ta'u fo'ou lava fakatau Leti Tonga.....	68
Tali Pule'anga ki he tokanga ke malu'i kau pisinisi Tonga	69
Kelesi.....	71

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Pulelulu, 28 Sune 2017

Taimi: 1000-1005 Pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: K taki Kalake fai mai 'a e Lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Pea na'e hiva'i kotoa 'e he Hou'eiki M mipa 'a e Fale Alea 'a e Lotu 'a e 'Eiki)

'Eiki Sea: M 1 . K taki Kalake fai mai 'etau taliui.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Minisit Fonua mo e Hou'eiki e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afio kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae 'at ke fakahoko 'a e Ui 'o e Fale ki he pongipongi ni, 'aho Pulelulu 28 'o Sune 2017.

(Na'e heni 'a e taliui e Hou'eiki M mipa)

<009>

Taimi: 1005-1010

Kalake T pile: Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ng ue 'a e Kakaí, Pa'anga H Maí mo e Tuté, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Takimamatá, 'Eiki Minisit Polisi mo e Ng ue T mate Afí.

Poaki

'Eiki Sea, ngata'anga tali ui 'a e Falé ki he pongipongi ni. 'Eiki N pele Vaea 'oku kei hoko atu p 'ene poaki folau. Pea ko Sosefo Fe'aomoeata Vakati 'oku poaki t mui mai. Ko e toenga e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali honau uí, 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a t mui mai p . M 1 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M 1 . Tapu mo e 'Afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga. Peh 'eku fakatapu ki he 'Ena 'Afio, Tupou 6 kae 'uma' e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu foki ki he Hou'eiki Kapineti, peh fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga

N pele fonuá kae 'uma' e Fakafongā Kakaí. M 1 mu'a ho'omou laum lie lelei mo e kei fakakoloa 'aki kitautolu he 'Otuá e mo'uí, tau a'usia e pongipongi ko ení.

Hou'eiki, kimu'a ke toki hoko 'etau 'asenitá, kole p mu'a ke, ko e 4 ke fakafuakava'i 'o e 'Ompatimēni 'a e Komisona. 'A ia ko e fatongia foki ko ení na'e fa'a fai ki he Kapinetí, ka koe'uhí kuo fakafoki mai e potung ue ko ení ki he malumalu 'o e Fale Aleá pea 'oku pau ke fai 'a e fuakava 'i he 'ao e Fale Aleá koe'uhí kae 'at e tokotaha ko ení ke fakahoko 'ene, hono fatongia. Pea ko ia ko u kole p ki he sekelitalí, ki he Kalaké ke ne k taki p ke fakahoko e ouau ko ení koe'uhí kae, ka tau toki hoko atu. M 1 .

Fakafuakava'i 'o e 'Ompatimēni 'a e Komisona

Kalake: Fakatapu atu ki he 'Eiki Sea e Fale Aleá. Fakatapu ki he Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí peh ki he Fakafongā e N pele, peh foki ki he Fakafongā e Kakaí, kae fakahoko atu e fuakava 'a e 'Ompatimēni.

Ko e Tohi Fuakava 'a e 'Ompatimēni, fakatatau ki he Lao 'o e 'Ompatimēni, Kupu 9.

Ko 'Aisea Havea Taumoepeau, ko e 'Ompatimēni.

K taki 'o to'o e Tohitapú ho nima to'omata'ú, pea ke angimui mai ke fakahoko ho fuakavá.

'Oku ou fuakava.

'Aisea Taumoepeau: 'Oku ou fuakava

Kalake: 'I he 'ao 'o e 'Otuá.

'Aisea Taumoepeau: 'I he 'ao 'o e 'Otuá.

Kalake: Te u fai talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afió ko e Tu'i.

'Aisea Taumoepeau: Te u fai talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afió ko e Tu'i.

Kalake: Te u fakahoko fakamaatoato.

'Aisea Taumoepeau: Te u fakahoko fakamaatoato.

Kalake: Totonu.

'Aisea Taumoepeau: Totonu

Kalake: Fakamaakukanga

'Aisea Taumoepeau: Fakamaakukanga

Kalake: Ta'efilifilim nako.

‘Aisea Taumoepeau: Ta’efilifilim nako.

Kalake: Ta’eilifia.

‘Aisea Taumoepeau: Ta’eilifia.

Kalake: P sio totongi hoku ngaahi fatongia ko e ‘Omipatimeni.

‘Aisea Taumoepeau: P sio totongi hoku ngaahi fatongia ko e ‘Omipatimeni.

Kalake: Pea ‘e ‘ikai te u fakah

‘Aisea Taumoepeau: Pea ‘e ‘ikai te u fakah .

Kalake: Tuku kehe ‘o fakatatau ki he laó.

‘Aisea Taumoepeau: Tuku kehe ‘o fakatatau ki he laó.

Kalake: ‘A e fakamatala te u ma’u ‘i hono fakahoko hoku ngaahi fatongiá.

‘Aisea Taumoepeau: ‘A e fakamatala te u ma’u ‘i hono fakahoko hoku ngaahi fatongiá.

Kalake: Ko au ‘Aisea Taumoepeau.

‘Aisea Taumoepeau: Ko au ‘Aisea Taumoepeau.

<001>

Taimi: 1010-1015

Fakam l ‘ia’i Fale Alea he tali Lao ki he ‘Omipatimeni

‘Aisea Taumoepeau: Tapu atu ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea fakatapu atu ki he ‘Eiki Pal miá kae ‘uma’ e Hou’eiki Minisit ‘o e Kalauni, fakatapu atu ki he kau Hou’eiki N pele, kau Fakafofonga ‘o e N pele, fakatapu atu foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakaí pea peh foki ki he kau ng ue ‘a e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko u fie puke p ki’i faingam lie ko ení ke ‘oatu mu’a ha fakam l ki he Feitu’u na mo e Fale ‘Eiki ni koe’uhí ko e, ‘i he ta’u to’u Fale Alea ko ia ‘o e 2016 ne mou fakapaasi ai ‘a e Lao Fakatonotonu ki he ‘Omipatimeni ke fakahiki mai ‘a e ‘ofisi ‘Omipatimeni ki he malumalu ‘o e Feitu’u na pea mo e Fale ‘Eiki ni. Pea ‘oku ‘oatu ‘a e fakam l ki ai koe’uhí he ‘oku hoko ia ko hano to e fakam hino mai p ko hono to e ‘ata ange ki tu’a ‘a e tau’at ina ‘a e ng ue ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Omipatimeti. Ko ia ‘oku ‘oatu ‘a e fakam l lahi ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘i ai ‘a e ‘amanaki ‘a e motu’a ni te tau hokohoko atu p ha f ng ue’aki lelei he taimi ni ‘o hoko atu ki he kaha’u.

Ko e fatongia maheni p ko e fatongia t fito ‘o e ‘ofisi ‘Omipatimeni ‘Eiki Sea ko hono tokanga’i p ko hono vakai ‘oku ng ue lelei ‘a e ngaahi kupu kehekehe ko ia ‘o e ngaahi ‘ofisi fakapule’anga kau ‘ofisa fakapule’anga. Ko ia ‘oku fakat fito ‘a e ng ue ko ia ‘Eiki Sea ‘i ha ng ue’aki ‘a e pule

lelei he taimi kotoa p . Ko e pule lelei 'Eiki Sea 'oku ha'u ia mei he ngaahi lao t fito ko ia 'oku fa'u he Fale Aleá 'a e lelei e ngaahi lao 'oku fatu pea lelei leva 'a e t fito 'oku fakatupunga mei ai 'a e me'a ko 'oku tau ui ko e pule lelei. He ko e pule lelei ko e 'i ai ha ngaahi lao m hino ha tu'utu'uni kuo 'osi tu'u 'i he, tataki 'aki 'etau nofo mo e nonofo 'a e s saieti. Fai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o fakatatau ki he lao 'o e fonua. Kapau 'e peh 'e malu e fonua pea m 'opo'opo mo e anga e nofo 'Eiki Sea. Ko ia ko e ki'i fakam l 'oatu ia mei he motu'a ni 'Eiki Sea mo fakam l atu kiate koe kae 'uma' foki 'a e Fale 'Eiki m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l . Hou'eiki ko 'etau 'asenita p ena. Ko e, Kalake te ke lau mai e ki'i tohi koe'uhí ko e tohi p mei he 'Eiki Pal mia sai p ke lau.

Tohi mei he Pal mia kole ke hoko Patiseti ko e me'a fakavavevave

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki M mipa kakato 'o e Falé kae 'at ke lau atu 'a e tohi ko eni.

Tohi ko ení 'oku fakatu'asila mei he Fakafofonga Fale Alea vahe Kolomotu'a, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga.

<002>

Taimi: 1015-1020

Kalake T pile:

'Eiki Tu'ivakan ,
Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,
Fale Alea, Nuku'alofa,
Tonga.

'Aho 29 Sune, 2017.

KO E ME'A FAKAVAVEVAVE

'Oku ou faka'apa'apa atu ki he Feitu'u na ka ko e fakahoko atu pe 'eni 'eku kole 'o 'ikai ko hoku tu'unga ko e Pal mia 'o e Pule'anga Tongá ka ko e M mipa au 'o e Fale Aleá 'i he Kupu 33 (b) 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Ngaahi Fakataha 'a e Fale Alea 'o Tongá.

2. Ko e kolé ke hanga mu'a 'e he Falé 'o tali, ko e alea'i 'o e Patiseti mo e ngaahi me'a fekau'aki mo e patiseti ko e me'a fakavavevave, pea 'i he Kupu 35 'oku talamai ai,

“I he taimi 'oku alea'i ai ha me'a fakavavevave 'e 'ikai ke to e fakahoko ha ng ue kehe, ngata pe 'i he ng ue fakavavevavé, tukukehe hano fakangofua 'e he Falé.”

3. 'I he 'ene peh 'oku ou fokotu'u atu mu'a ke hoko hono alea'i 'o e Patiseti 'i he 'aho ni ko e me'a fakavavevave, pea ke t langa'i mo nofo pe ai 'e alea 'a e Falé kae 'oleva kuo 'osi.

4. Fakam l atu ki he Feitu'u na 'i hono taki lelei'i mai hotau Falé 'o lele lelei mo melino mai ai 'a e ng ue 'a e Falé neongo na'e faingata'a 'a e ngaahi me'a na'e alea'i 'i he Falé.

Faka'apa'apa atu
Fakamo'oni ki ai
Samuela 'Akilisi P hiva
'Eiki Pal mia 'o Tonga.

M l 'Eiki Sea.

Tu'utu'uni ke p loti'i tohi Pal mia

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e tohi ko ení na'e ma'u he 'aho, 'oku fakahoko heni ko e 'aho 29, ka na'e ma'u e tohi ko ení he 'aho 28. Kapau te mou vakai p ki he'etau Tohi Tu'utu'uní 33, Ngaahi Ng ue Fakavavevave. 'Oku fakalea 'o peh , "*Ki he taumu'a 'o e kongá ko ení, kuo pau ki he Falé ke ne lau 'a e ngaahi me'a ko ení ko e ngaahi ng ue fakavavevave.*" Pea 'oku 'i ai 'a e a mo e b. Ko e a. ko e Pal miá ia 'oku kole maí. b. Ko e Fakafofongá ia 'oku kole maí. Ka 'oku hang 'oku tu'u heni, neongo ko e Pal mia ka 'oku kole maj 'i hono tu'unga ko e Fakafofonga. 'I he 'ene peh kuo pau ke p loti'i pe 'oku mou tali he Falé 'a e tohi ko ení. Kapau na'a ko e Pal miá pe 'i he Kupu a, he 'ikai ke to e p loti'i, tukuhifo pe he 'oku tau lolotonga lele pe he me'á. Ka ko ia 'oku ... ki'i 'eke pe ki he Minisit Laó pe ko 'ene fale'i eni na'e fai e me'á. Pe ko e ngalo pe ke liliu e b, ko e a.

'Eiki Minisit Lao: Ki'i kole atu p Sea. K taki pe ko e hala pe 29 ko e 28 pea ko e a, 'oku fakangatangata mai pe ia hena, ko e Ngaahi Lao Fakaangaangá. Ka kuo tau 'osi paasi tautolu ai. Tau paasi tautolu 'aneafi. Ko eni ia ko e b, ha me'a p . Ko ena 'oku ne fokotu'u atu ai, ke tau ngata p , tau 'ai mu'a e Patisetí mo hono ngaahi me'a 'e to e fel ve'i mo iá, ke hoko mu'a ia ko e ... ko e 'uhinga ia.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit 'oku tau kei lele pe he Lao Fakaangaangá. Ko e Patiseti ko e Lao ia pea 'oku te'eki ai ke paasi e me'a ko iá.

'Eiki Minisit Lao: ...to e 'ai pe ke b sea

'Eiki Sea: 'Eiki N pele?

Fokotu'u 'oua p loti'i tohi e Pal mia

Lord Tu'ilakepa: Tapu mo e Feitu'u na, fakatapu atu ki he Hou'eiki Minisit , Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou fakafeta'i pe ki he 'Otuá koe'uhí ko 'etau a'usia e pongipongi fakakoloa ko ení 'Eiki Sea. 'Eiki Sea hang pe ko e me'a ko 'oku ke me'a mai ki aí, ko e ng ue ko ení, ko e Lao Fakaangaangá eni 'oku lolotonga fai ki ai e feme'a'akí 'Eiki Sea. Ko e me'a fo'ou foki eni ia koe'uhí kuo tohi mai e 'Eiki Pal miá ka 'i hono ngafa fatongia ko e Fakafofonga Fika l pea mo e V henga Kolomotu'á 'Eiki Sea, 'o kole, pea 'oku tau 'i he Tohi Tu'utu'uní p Sea. Sea koe'uhí pe foki ko e Pal mia pea 'oku to e hoko pe ko e Fakafofonga, pea

'oku ne me'a mai ke tau fai mu'a ha ng ue fakavavevave. Ke 'osi mea'i p Sea, fuoloa ta'u ho'o 'i he Fale ni pea kuo 'osi 'i ai e ngaahi fatongia ki he Patiseti kimu'a atu. Ko 'ene laum lie lelei pe Hou'eiki ia ke tali he taimi ni, ko 'ene talf ia. Ka 'oku ke mea'i pe Sea koe'uhí ko e taimi ni kuo 'osi tali 'anep ke ...

<003>

Taimi: 1020-1025

Lord Tu'ilakepa:tamate'i 'a e fo'i Lao ko eni fekau'aki pea mo e S poti, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi fo'i lea 'i loto heni, 'oku kau ki he S poti 2019, 'oku liliu p ko e langa fakalalakala 'a e S poti 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko ha ng ue si'isi'i eni Sea, ko e fu'u ng ue lahi ia 'Eiki Sea, ki he M mipa kotoa 'Eiki Sea. Mahalo ko e talu 'a e tu'u 'a e Fale Alea ni, ko e 'u t naki hake eni 'e 4 ke liliu tu'o 4. 'Anep Sea, 'i he'eku vakai ko ki he kau M mipá, 'enau fiema'u ke nau 'ilo'i na'e 'i heni p 'a e kau ng ue 'i Fale Pa'anga 'anep , tautautefito mei he Fakafofonga mei he Fika 12 kae peh foki mo e Fakafofonga Fika 5, peh ki he 'Eiki N pele 'Eua, na'a nau me'a p 'i he loki ko , ko 'enau feinga ke fakapapau'i 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Patiseti.

Pea ko u tui p Sea, ko e fo'i Lao ko eni ko e 'aho ni p mo 'apongipongi 'o tatau ai p ia kuo 'osi mea'i p 'e he ...he 'ikai te tau to e 'ova kitautolu. 'Oua 'e fu'u 'ai ke tau p loti'i ke makatu'unga koe'uhí ko e ng ue fakavavevave pea t 'ofi ai ha 'u mo'oni'i me'a 'e 'omai 'e ha M mipa 'o fel l ve'i pea mo e Patiseti ko eni. Pea ko u tui Sea, 'i he anga 'a e vakai 'a e motu'a ni. 'oku totonu ke tau fononga p 'i he tu'unga 'oku 'i ai ko 'a e angamaheni ki ai 'a e Fale ni. Kapau te tau 'ai 'a e me'a fakavavevave 'Eiki Sea, he 'ikai te mau to e lave mautolu 'Eiki Sea, koe'uhí 'Eiki Sea, 'oku mau fakatokanga'i 'oku mau fie lave ki he 'u me'a 'o e ng ué. Ka koe'uhí, ko e *Budget Statement* 'oku hangatonu p ia ki he ngaahi me'a p 'e ni'ihí 'Eiki Sea.

Ko e Toutai 'oku 'i ai 'a e ngaahi pal palema 'oku hokó. Ko e akó ka koe'uhí 'e fakangatangata leva 'a e M mipa, he 'ikai ke to e 'i ai ha m mipa 'e to e me'a fekau'aki mo ha to e me'a kehe 'Eiki Sea. Ka 'oku fel ve'i tonu ia pea mo e *Budget Statement*, kae 'uma' foki 'a e 'u fika ko eni, 'Eiki Sea.

Sea, ko u fokotu'u atu p mu'a ke tau fakatokanga'i ange p mu'a 'a e me'a 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga 'o e Fika 1 'o e Kakai 'o Kolomotu'a, ka ko e 'Eiki Pal mia ia. Tuku p ke tau fononga atu 'Eiki Sea, koe'uhí ko e h 'a e ngata'anga 'etau ng ue, pea tau p loti'i 'etautolu, 'a e me'a ko eni Sea.

Ko e me'a 'e taha Sea, 'oku ou fie lave ki ai. 'Oku ou fie lave he ko e kau ia 'i he me'a na'a ku mamahi'i, ke 'oua te tau fai 'a e t naki pa'anga ko ki he liliu pa'anga ko ko e Leví 'Eiki Sea. Ko u fakatokanga'i Sea, koe'uhí kuo tali 'a e Lao ko eni, ke kaniseli 'a e S poti, mo hono ngaahi Tu'utu'uni mo hono ngaahi ngafa fatongia mo e me'a ke fai 'aki 'a e pa'anga na'e teuteu ke langa fakalalakala 'aki 'a e fonua ni. Kae kei fakamo'ui p 'a e Leví 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'E Fakafofonga N pele! Mahalo ko e taimi ko 'oku 'oatu ki lalo ki he K miti Kakato, 'e lava ke to e me'a mai 'aki 'i he ngaahi me'a ko ia?

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea....

'Eiki Sea: Ko e tohi p ko eni 'oku fiema'u ke fai 'a e paloti ki ai, ke tali ko hono 'uhinga ko e

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ko u fokotu'u atu ke 'oua mu'a ke fai ha paloti 'i he tohi ko ia. Sea, te ke mea'i 'e fakangatangata leva 'a e feme'a'aki 'a e Fale ni.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit Lao:founga k toa p ia, 'uhinga ia ko e Patiseti mo e ngaahi me'a fel ve'i mo ia, kau katoa p ia ai.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele Fika 1 'o Vava'u.

Lord Tu'i' fitu: Sea, ko u fakatapu atu ki he Feitu'u na pea ko u h fanga atu 'i he ngaahi molumalu ho Falé. M 1 'a e laum lie 'a e Hou'eiki. Fakatatau ki he tohi ko eni ki ha ngaahi ng ue fakavaveveve mei he Pule'anga. Ko e faka'uhinga 'a e motu'a ni, 'i he Kupu 33 'i he Tohi Tu'utu'uni Kupu (a). Kapau ko ha Lao Fakaangaanga 'oku fakamo'oni'i mai 'e he Pal mia, ko e fekau'aki ia 'a e Kupu feng ue 'aki 'a e Fa'unga 'e tolu ma'u mafai 'o e fonua ni. Kapineti, Fale Alea mo e Fakamaau'anga. 'I he mafai 'i ha ng ue fakavaveveve p ko ha lao fakavaveveve, 'e lava ai 'o *direction* 'a e *Executive* ki he Fale Alea 'i he founga 'o e tohi ko eni 'i he pongipongi ni. Ko e Konga (b) ko e 33, 'e lava ai 'a e paloti ko eni 'i ha m mipa 'oku ne fokotu'u mai ha ng ue fakavaveveve. Ka ko e *direction* ko 'a e feng ue 'aki 'o e v feng ue 'aki 'a e Konisit tone 'o e Pule'anga ni. 'Oku malava p 'a e tohi ko eni 'i he Tu'utu'uni 'a e Pal mia fakatatau. Hang ko e ngaahi kupu 'o e Konisit tone 'o fakapa'anga ko eni 'o e lao ko eni 'o e pule'i 'o e pa'anga 'i he Kupu 19 mo e 78 'i he pa'anga 'a e Pule'anga, fakahokohoko 'o e ngaahi kupu, fekau'aki pea mo e *Appropriation Act* 'oku taumu'a mai 'a e fo'i Lao Fakaangaanga vaveveve p ko e fakaangaanga ko eni, 'a ia na'e paasi 'anep . Ka 'oku tonu ia ke tu'u mai ai 'a e hingoa, (tapu mo e 'Eiki Pal mia) ko e *direction* ia mei he *Executive* ki he Fale Alea.

<004>

Taimi: 1025-1030

Lord Tu'i' fitu: ...kapau p ko ha M mipa hang ko e motu'a ni 'i tu'a 'i he lau ko ...ko e anga ia 'e mahino kiate au Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao: Tau fiefia p 'a e me'a ia 'a e 'Eiki N pele, ko e fakatonutonú p ko e 'ange'ange h , ko e 'uhinga 'oku tau nofo ai kole ai ki he Patiseti mo hono ngaahi me'a k toa, kau ai p moe Lao Patiseti, kau k toa p ia h , k ko e kole na'e 'uhi...taumu'a 'a e Hou'eiki 'oku 'ikai ke tau to e lele noa'ia holo, tau nofo p 'i he Patiseti mo hono ngaahi me'a k tau vave.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ki'i fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Minisit Lao.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele Fakafofonga Vava'u...

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole 'a e Feitu'u na talu 'a e kamata 'a e Fale ni 'oku te'eki ai ke fai ha lele noa'ia holo hang ko 'ene me'a. Na'e 'omai 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ki he Fale ni, kae 'ai p ho'o fa'a me'a ke fakafuofua p 'i he Fale ni.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Na'a 'ohovale p kuo ke tuput maki mai ki he to e 'oatu ha me'a kehe ki he Feitu'u na.

Lord Tu'i' fitu: Faka'osi atu p motu'a ni Sea ...

'Eiki Sea: Hoko atu 'a e N pele Vava'u me'a mai.

Lord Tu'i' fitu: ..Hang ko e Lao na'e me'a mai 'a e Minisit Lao 'anep ko e Fokotu'u Tu'utu'uni, k 'oku 'ikai ko ha Lao fakavavevave eni, t mui mai eni ia kuo paasi ia 'anep , kae kehe ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni, ko e ngaahi me'a eni 'e hoko. Ko e *appropriation bill* 'o e 2017, k kuo paasi 'a e Lao 'anep k ko ha Lao fakavavevave pea kuo tali 'e ho Falé fou ki he Feitu'u na, to ki ha'u ia 'a e tu'utu'uni fakavavevave mei he *Executive* he'ikai ngofua ke ng ue 'aki 'a e pa'anga ko eni kuo fokotu'u 'i he Konisit toné ke to e ng ue 'aki ki ha ng ue kehe, ngata ia 'a e fakahoha'a Sea, m l .

Tapou ki ha faka'uto'uta lelei Sea K miti he tataki alea'i Patiseti

'Eiki Sea: Hou'eiki, 'oku ou peh ke tuku p mu'a ke tau fakatokanga'i 'a e me'a ko eni. Ko 'etau Sea ko 'i he K miti Kakato, ko ho'o faka'uli ko eni 'etau vaká ke ...mo e anga ho'o faka'uto'uta ke tau t 'uta lelei, pea 'oku ou tui he ko e kau nofo ko eni ko e ngaahi me'a ko 'oku alea'i 'e 'i he p fo'i me'a ko ia ko e Patiseti, pea 'oku ou faka'amu na'a lava ke 'osi kae ...p ko e paasi 'a e fo'i Lao ko eni 2013, koe'uhi ke fakalao'i 'a e me'a ko eni hono ta'ofi 'o e sipoti, pau ke paasi 'a e fo'i lao ko ia he ko e 'oku ou tui mahalo ko e toki hisit lia eni hono alea'i 'o e Patiseti 'i ha fa'ahinga taimi peh ni.

Pea 'oku ou tui 'oku tonu p ke mahu'inga 'ia kia kimoutolu 'a e ki'i taimi 'oku maau ke fai hono alea'i 'o e me'a ko eni he ko e pa'anga 'a e fonua 'oku tuku atu ke fai 'aki 'a e ng ue 'a e Pule'angá, pea 'i he taimi tatau ko e 'osi 'a e 'aho 'oku pau ke tau *accountable* ki he me'a ko ia, k 'oku 'i ai hono mahu'inga, 'oku mahu'inga 'a e me'a ko eni ko e pa'anga he ko e me'a ia 'oku lahi ai 'a e ngaahi fehalaaki 'i he 'aho ni ko e pa'anga. Mou k taki p kuo tau fakatokanga'i 'a e me'a ko eni pea 'oku 'osi mahino p 'a e fatongia 'o e ongo Sea, pea ko e Sea 'o e K miti Kakato ...h 'a e me'a 'oku ke ...

Veivosá Taka: Tapu mo e 'Eiki Sea, tapu mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea fakamolemole p kae fakahoko atu 'a e ki'i fokotu'u atu ko eni. Sea ke laum lie lelei p 'a e Feitu'u na ka u l pooti atu 'e au ia 'a e 7.3, p au toki hoko atu. Ko e anga p Sea 'a e ki'i fokotu'u atu, m l 'Eiki Sea.

Lord Tu'i' fitu: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na he'e ku fa'a fakahoha'a 'ai p ke tohi tu'utu'uni ho Fale, he tu'utu'uni ko ...M l Sea.

'Eiki Sea: 'Oku ou tui Hou'eiki ke to ki l pooti fakataha mai p he ko ena 'oku 'osi mahino p 'a e me'a ko ia, kae l pooti fakataha mai k 'oku fiema'u mo e ...ko e l pooti ko eni 'a e k miti ko na'e ...ka u kole ke nau fakataha 'e to ki 'omai ia 'i he 11. Koe'uhí ke ...kae tuku p mu'a ke fai 'a e feme'a 'aki koe'uhi ke 'omai pea to ki l pooti fakataha p mo e ng ue 'a e ...Hou'eiki 'ai mu'a 'ikai ke tau to e lau ka tau liliu7 'o **K miti Kakato**.

(Liliu 'o K miti Kakato pea me'a mai 'a e Sea 'o e K miti Kakato ki hono me'a 'anga.)

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki ...

<005>

Taimi: 1030-1035

Sea K miti Kakato : ... Tokoni Pal mia. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele e fonuá. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Minisit e Kapinef, pea peh foki ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Hou'eiki, 'oku ou fakam l he kei taulamahao 'a e langi, 'o tau feh 'aki ai he pongipongi fakakoloa ko eni, pea 'oku fongofongaola hotau Fale 'eiki he pongipongi ni. Pea 'oku fai ai 'a e fakam l mo e fakafeta'i, pea mo e h fanga atu 'i he ngaahi talafakatapu kuo mu'aki 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, he fakahoko hotau ngafa kuo fakafalala mai 'e he kakai e fonuá, kia kitautolu. Pea 'oku ou tui ko e ngaahi lelei ia ke tau ng ue mo fakataumu'a ki ha ni'ihi kuo nau falala mai kiate kitautolu 'i he ngaahi 'aho ni. Kae tuku mu'a ke 'oatu ha ki'i me'atokoni faka'aho ke taumu'a ki ai hotau Falé, ki he pongipongi ni.

'Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu, angatonu, sino ma'a, anga lelei, anga m 'oni'oni, pea fai lelei ki he kakai kotoa p . Ko e mo'oni 'oku mau lava ke mau peh , 'oku mau muimui ki he na'ina'i 'a Paulá. 'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoap . 'Oku mau 'amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoap . Kuo mau k taki'i 'a e ngaahi me'a lahi, pea kuo mau 'amanaki ke mau lava 'o k taki'i 'a e ngaahi me'a kotoap . Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku m 'oni'oni, faka'ofa'ofa, pea ongoongolelei, pea fe'unga mo hono vikiviki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku mau fekumi ki aí.

'E Hou'eiki, fakatauange p ke kau e ki'i me'atokoni faka'aho ko ení, ke huluhulu atu hotau halá, ka tau folau atu 'i he langi ma'a, pea 'oku ou tui 'e 'i ai e 'amanaki lelei te tau taufonua 'i he ng ue ko eni 'oku tau fakahokó. Kae 'ofa mu'a, Hou'eiki, mou me'a hifo ki he'etau 'as nitá, pea mou me'a mai, mo tau talitali ai p ki he fakakakato mai hotau ngaahi ngafa 'a ia na'e me'a ki ai e Sea 'o e Fale Aleá. 'Eiki Minisit Pa'angá, me'a mai.

'Eiki Minisit Pa'anga : Tapu pea mo e 'Eiki Sea e K miti Kakató. Fakatapu heni ki he 'Eiki Sea e Fale Aleá, 'uma' e Hou'eiki N pelé. Fakatapu ki he 'Eiki Palemiá, kae'uma' e Hou'eiki Minisit 'o e Kalauní, pea peh ki he Kau Fakafofonga e Kakaí. Sea, tau kau fakataha p he fakafeta'i, hang ko e lotu lelei kuo tau kamata'aki he pongipongi ni, pea mo e veesi folofola kuo 'omi ke tataki'aki 'etau fonongá he 'aho faka'ofa'ofa ko eni. Pea 'oku ou tui, 'Eiki Sea, kuo hopo mai e la' , hang p ko e hopo mai e maama fakalaum lie ke tau 'inasi ai 'i he fiefia mo e nonga ki he Kau M mipá.

Tokanga ki he founga 'e tataki 'aki ng ue 'a e Fale

'Eiki Sea, ko e mahino 'a e siate folau'ia, ko 'etau Patiseti'. Pea 'oku ou fakahoko atu p 'e au ia, kuo lava 'a e ng ue 'a e K miti Pa'anga, ki he ngaahi fanga ki'i me'a ke fakalelei'i. Ka ko eni 'e toki fakah mai ia 'i he 'osi 'a e m l l he 11.00. Pea 'i he vaha'a taimi ko eni, Sea, 'oku ou kole p ha t hulu pea mei he Feitu'una. Ko e h ko e founga te tau ng ue'aki 'i hono alea'i ko eni 'etau Patiseti'. Kuo mahino p kiate au kuo lava 'eku malanga, fel ve'i pea mo e *Budget Statement*, pea na'e fakal kufua ia. Ka 'i he ngaahi feme'a'aki ko 'aneafi, hang kiate au 'oku, pea 'oku ou pou pou 'aupito au ki ai, 'Eiki Sea. 'Oku ou faka'amu ke 'omi e taimi lahi mo e faingam lie ki he M mipa kotoa p , ke fakah 'ene fakakaukau fel ve'i pea mo hono vahevahe 'a e pa'anga mo e koloa 'a e fonua, ki he 'etau ng ue 'oku tau hanga ki ai, 17/18. 'A ia, ko e t lafil'i, 'Eiki Sea, pe te tau takitaha malanga fakal kufua p 'i he ngaahi Potung ue, pe te u tokoni atu ki hono tataki kitautolu ke tau hiki mei he vouti ki he vouti, 'o ...

<006>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Minisit Pa'anga: ...'O fai peh ai p ki he'ene 'osi, ko e fiema'u p ko e h 'a e me'a 'oku loto ki ai 'a e Fale ko e 'uhinga ke vave mo ngaholo 'etau fononga. Ko ia p 'Eiki Sea m l e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Minisit , me'a mai Fika l N pele 'o Vava'u

Fokotu'u ke me'a kau Minisit takitaha me'a he'enua Vouti fakapotung ue

Lord Tu'i' fitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea, ngali fakal l a e motu'a ni, k kiate au kuo fuakava'i ho'o kau Minisit ho Fale ni pea 'oku ou peh 'oku tonu ke nau me'a tahataha mai 'enua ngaahi vouti, ko e anga p ia 'eku fokotu'u, ko e me'a hono ua na'a lava ai ke tau sio ai ki he fu'u t pile ko na'e 'uhinga ki ai 'a e Minisit Pa'anga M l l na'a lava ai hono fakatokanga'i ke 'oua na'a to e kulokula ha me'a, ke fakatokanga'i ke tau ng ue fakataha ho Fale 'i he lao fakaangaanga ni Sea m l 'aupito fokotu'u atu.

Sea K miti Kakato: Fokotu'u eni, me'a mai Minisit Pa'anga

Poupou ki he fokotu'u ke fakamalanga kau Minisita he'enua vouti takitaha

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea tapu mo e 'Eiki Sea, h fanga he fakatapu 'Eiki Sea. Sea 'oku 'i ai 'a e pou pou m fana meiate au e motu'a ni ki he fo'i founga ng ue ko ia, tuku ke me'a hake 'Eiki Minisit kotoa p fakahoko 'ene palani ng ue p ko 'ene *corporate plan* fakahoko atu ai p mo 'ene Patiseti mo 'ene pa'anga ng ue ki he ta'u fakapa'anga hoko mo e ngaahi tefito'i fatongia mahu'inga 'oku 'amanaki ke fahahoko 'i he ta'u fakapa'anga hoko, pea ka kakato ia pea toki tuku leva ha faingam lie ki he Hou'eiki M mipa ke nau fehu'i mo 'eke ha ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki ai, k 'oku ou pou pou 'aupito 'Eiki Sea ki he fokotu'u ko 'oku fai mai he 'Eiki N pele m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M 1 , me'a mai N pele 'Eua kae muhumuhu e kau tama p ko hai 'e 'uluaki fakamatala.

Fokotu'u ke 'oange fo'i 1 miliona he levy ke tanu'aki hala 'o 'Eua

Lord Nuku: 'Io nau ki'i muhumuhu h ka u ki'i faingam lie faka'osi Sea. Ko 'eku kole atu p 'a'aku ia Sea koe'uh ko e Fakamatala Patiseti ko e fakamatala ko ki he 'Esitimeti ia 'oku pou pou atu p 'a e motu'a ni ia koe'uh ke fai mai he Hou'eiki Minisit , ko 'eku tokanga 'a'aku ki he Fakamatala Patiseti 'Eiki Sea he 'oku 'i ai 'emau ngaahi fiema'u ko fo'i v henga 'e 17 ko 'a Tonga ni 'oku 'i h ia, k ko 'eku kole atu koe'uh ko e 'Esitimeti 'oku ou tui 'e vave p ia Sea, he ko e fakamatala p ki he fika ngaahi pa'anga mo e ngaahi fakamole, ko e Fakamatala Patiseti 'oku kau ai 'a e vahefonua 'Eua mo 'enau ngaahi fiema'u vivili, koe'uh ke fakahoko atu ia Sea he koe'uh he ko e fakalelei ko na'e 'omai ko mei h , 'oku 'i ai 'a e ngaahi pa'anga ai ki he sipoti 'oku liliu ia ki he fakalelei sipoti k 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ki he vahefonua 'Eua ke to'o mai ha fo'i *levy* ia 'e taha ke tanu'aki e hala 'o 'Eua 'i he Fakamatala Patiseti. K koe'uh ko e liliu ko liliu mei hono taumu'a ko na'e 'uluaki fokotu'u ai 'a e lao, 'o liliu ia he Pule'anga ki he anga 'enau fiema'u.

Vili Hingano: Sea kole p 'e laum lie lelei p 'Eiki N pele ka u tokoni atu.

Lord Nuku: 'Io sai p ia Sea kapau 'oku lelei p ki he Sea

Sea K miti Kakato: Me'a mai 12

Vili Hingano: Tapu atu p Sea, ko 'eku tokoni p 'a'aku ki he 'Eiki N pele ke laum lie lelei p 'oua 'e fu'u hoha'a ia ki 'Eua ko Masila ena 'oku me'a he fohe, Masila ena 'oku me'a he fohe, m 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1

Lord Nuku: Sea ko e anga p ia 'o e fakakaukau ko ki he taimi ko 'e 'alu ai ki he ngaahi fika, 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ia ai ki he ngaahi liliu ko eni 'oku fai kuo liliu mei hono taumu'a ko eni na'e taumu'a ki he 2019 ki he sipoti liliu ia ki he fakalelei'aki e sipoti, 'oku ou kole atu au ia, p 'e lava ke liliu mai ha fo'i *levy* 'e taha ma'ae vahefonua 'Eiki Sea he ko e pa'anga ko 'oku 'asi ko he Patiseti ko e 10 miliona ko monomono hala ia 'e 'osi p ia mei 'Ohonua ki Ha'atu'a ko e 'uhinga 'oku ou kole atu ai ki ha fo'i *levy* 'e taha ke liliu mai ia fa'iteliha 'a Ha'apai ia mo me'a 'oku tolu e me'a 'oku tolu e *levy*, 'ave ha taha ki Vava'u, pea tuku mai ha taha ma'a 'Eua sai 'a Tongatapu 'oku 'i heni fo'i keke mo e ...

'Eiki Minisit Pa'anga: Ki'i fakatonutonu atu p 'Eiki Sea

Sea K miti Kakato: Ki'i fakatonutonu eni 'Eiki N pele

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki M mipa e Fale, 'Eiki Sea ko e fakatonutonu ko e tukupau ki he fetongi pa'anga, ko e fo'i tukupau ia 'a Tonga 'a e k toa 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke 'ave p ma'a Vava'u p ko 'Eua p ko Niua, 'a ia ko e s niti ko 'oku

ma'u mei ai 'oku vahevahe taau p ia ki he lelei fakalukufua ko hono poupu'i ko sipoti 'Eiki Sea, kau ai p e m tu'a mei motu pea mei Tokelau, pea mei he Fatafata M fana pea mo Tonga 'Eiki ni, k 'oku ou to e poupu atu p 'Eiki Sea ki he fokotu'u ko kuo 'osi 'omai, kae ngaholo hotau vaka kae tuku ange 'etau maea ka tau lele kei pongipongi 'i he'ene nonga 'a e tahi ka tau kamata...

<007>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisit Pa'anga: ...tali ko e 'uhingá, 'oku ou tui ko 'ene a'u ki he 11:00 kuo tau t atu kitautolu ki he vahá, pea ko 'ene h mai 'a e L pooti ko ia 'a e K miti Pa'angá kuo tau 'i taulanga kitautolu. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : Hou'eiki.

Lord Nuku : Sea kole atu ke faka'osi atu ai leva... ko e fakamatala ia ko ko 'oku kau ai homau ngaahi v henga. Pea 'oku vahevahe ai 'a e pa'anga ko ia 'o e fonuá, 'oku vahevahe ai 'a 'Eua, ma'u kotoa p 'i Tongatapu ni ia mo Vava'u 'a e pa'anga. 'Oku 'i ai 'a e tokanga lahi 'a 'Eua ia ki he ki'i 'inasi ko ia 'oku 'omai ki 'Euá Sea, ka 'oku tu'u ia he Fakamatala Patisetí Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Lord Nuku : Ko e 'uhinga ia 'o e kole atú ke tau lele'i . Ko e 'Esitimefí ia vave 'aupito p ia, kae ki'i tukuange mai ha faingam lie ke 'oatu ai ha me'a ki he kakaí Sea. M l .

Sea Komiti Kakato : Hou'eiki 'oku lave'i p 'e he motu'a ni ia, 'a e me'a ko 'oku fakahoko ki ai 'a e ngaahi feme'a'akkí. 'Oku ou tui ko e me'a ko ia 'oku fiema'u ko 'e he Hou'eiki 'o e Fungafonuá, 'oku 'i lotu p ia he ngaahi *Ministry* ko eni 'i he'etau Patiseti. 'A ia kapau 'e tukuatu ki he ngaahi kau Minisitá, ke nau me'a mai ki he'enua ngaahi Potung ué, 'oku 'i lotu ai 'a e fiema'u ko ení, pea 'oku ou tui te tau lava p 'o fakah ai 'etau ngaahi fiema'u. Ka 'oku kole atu, tau kamata mu'a Minisit Mo'ui 'o 'omai ho'o..

'Eiki Tokoni Pal mia : Sea ki'i fakama'ala'ala p Sea. Fiema'u ke tau kamata p mei he 'Ofisi Palasi. Ko e me'a p eni ia na'e 'ai ke fakama'ala'ala angé Sea, p te tau Vouti faka-fo'i Vouti, p te tau p loti faka-fo'i Vouti p ko 'etau talanoa'i p , fai p 'a e feme'a'aki 'a e Hou'eiki pea toki 'omai 'o 'ai faka'angataha. Hang ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga. Ko e 'uhingá 'oku 'i ai foki 'a e liliu ko eni pe ko e h 'a e liliu na'e fai. 'A ia 'oku 'i ai leva 'a e fakakaukau na'a 'oku sai ange ke toki 'omai ko eni 'a e liliú he 11:00 pea toki fai ai 'a e p loti ko eni ko fakalukufua. Na'a tau p loti tautolu ia 'i ha fo'i Potung ue, 'oku toki 'omai 'a e liliú ia he 11 ia tautolu 'ia nautolu he tahá 'oku to e 'i ai ha liliu ia 'e 'omai ki mui ki ai. Ko e me'a p ko e 'uhingá ke tokoni p he t taki 'etau ng ue Sea m l .

Sea K miti Kakato : M l . Minisit Ako:

Poupou ke kinikini mai Minisita Pa'anga he Vouti pea toki t naki atu pe kau Minisita

Eiki Minisita Ako: Tapu mo e Eiki Sea 'o e K miti Kakató, tapu ki he Eiki Tokoni Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pelé, peh 'a e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Sea na'a ku poupou au ki he me'a ko ia na'e 'uluaki fokotu'u maí, ko e Eiki Minisit Pa'anga, te tau vave ange ai kitautolu. Tuku p ke ne 'uluaki kini'i mai 'e ia, pea kapau 'e 'i ai ha Minisit 'e toki t naki pea toki t naki, pea tau toki p loti fakalukufua koe'uhí na'a ne fokotu'u mai 'e ia 'o poupou 'a e fokotu'u ko eni 'a e Eiki N pele Fika 1 'o Vava'u. Ka na'a ku poupou au ia ki he fokotu'u ko eni 'a e Minisit Pa'angá ke ne fakamatala'i fakamatala'i fakalukufua p ia 'oku vave ange ia. Kaikehe, tukukehe kapau 'e to e fakafoki 'a e fokotu'u ia 'a e Eiki Minisit Pa'anga. 'Oku ou tui ai ko e vave tahá ia Eiki Sea. Ko 'ene kini'i mai p 'a'ana ia pea kapau 'e toki 'i ai ha taha ia mo e he Potung ue Akó, ke ne kini mai p 'e ia 'a e Potung ue Akó, kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku ou fie t naki pea u fokotu'u atu. Pea peh p ko e kau Minisit ko . M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit . Me'a mai Fika 2 N pele 'o Vava'u.

Fokotu'u totonu ke fai feme'a'aki kau M mipa he Budget Statement

Lord Tu'ilakepa: M 1 Sea 'a e ma'u faingam lie Sea. Ko 'eku tu'u p 'a'aku ia koe'uhí ke mea'i 'e he Fale ni, hang ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Minisit Ako. Ko e 'uhinga ko ia na'e me'a ki ai 'a e Tokoni Pal miá koe'uhí he ko e pepa ko Sea, l loa ko , 'a 'oku 'i ai 'a e ' fika. He 'ikai ke to be me'a mai 'a e Minisit Pa'anga ia 'o kini'i mai, kuo 'osi fakamahino p ia kamata mei he "Ofisi 'a e 'Ofisi Palasí, faai mai ai Eiki Sea. Ko 'ene a'u p ki he 'Ofisi 'o e .. tau peh ko e 'Atitá p ko e Potung ue Ako. 'Oku 'ikai ke to e fakama'ala'ala mai ia 'e he Eiki Minisit Pa'anga. Kuo 'osi fai 'a e fakama'ala'alá, me'a mai leva 'a e Minisit , fekau'aki pea mo 'ene ' polokalama ko , 'a ia 'oku makatu'unga ai 'a e ng ue 2017/2018 'Eiki Sea. Eiki Sea, ko e Budget Statement, ko e me'a 'oku ne fakamatala 'a e ng ue 'a e Hou'eiki Minisit fakalukufua 'i he fonua ni. 'Oku totonu ke fai ha feme'a'aki. Taimi nounou p pea 'oku ou tui au Eiki Sea, tau p loti'i tautolu fakalukufua p pea tali, he kuo 'osi mahino. 'Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au p 'e to e lava 'e he M mipa 'o e Fale ni 'o liliu 'a e ' fika ko ia kuo 'osi tohi mai 'e he Minisit Pa'anga

Eiki Minisit Polisi: Eiki Sea ka u ki'i fehu'i p ki he Eiki N pele. 'A ia ko ho'o 'uhingá Eiki N pele 'oku mahu'inga ange kia mautolu ke mou fehu'i 'i he Budget Statement. Ko ia ko hono 'uhingá ko e puipei faka'ekon mika ia mo fakapa'anga 'oku fatu ai 'a e ngaahi mata'ifika 'Esitimeti?

Lord Tu'ilakepa: Eiki Sea, 'oku ke me'a ki he me'a ko ia 'oku me'a mai ai 'a e Minisit Polisi', me'a tonu...

<008>

Taimi: 1045-1050

Lord Tu'ilakepa: 'unu mai p ki he me'a ko 'oku fiema'u ko ke mea'i 'e he kakai ...

'Eiki Minisit Polisi: Sai p ia ko e h p e me'a 'oku nau fie me'a ki ai Sea ko e ...

Lord Tu'ilakepa: Ko e, kia au ia 'Eiki Sea 'oku mahu'inga he 'oku, ko 'ene 'oatu p ' fehu'i ia ki h pea ko 'etau fakavouti ko 'etau, mahalo ko e, te u fo'i au he hiki nima, kapau p 'ai p ha fo'i tu'o taha p ia fakalukufua, ka ke laum lie lelei, ke me'a ki he me'a ko na'a ke, folofola na'e me'a mai, anga ma'a, sino ma'a, angalelei. Kapau 'e angalelei e Feitu'u na, 'e vave p e me'a ia ko eni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Poupou.

Lord Tu'iha'angana: Sea ka u ki'i tokoni atu ...

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Io m l 'aupito Sea.

Tapou hoko atu fakamalanga he *Budget Statement*

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki. Ko u tui p au mahalo ko e, poupou atu p ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki Sea, mahalo ko e me'a ia na'e, talu e, 'a e fakahoha'a atu 'a e motu'a ni 'anep ko e me'a ia, 'a eni p ko kuo meimei mahino ko eni he ko e me'a ia 'oku tokanga atu ki ai e Hou'eiki ko e fakamatala *statement* ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga. Pea 'oku ou tui ko e me'a lahi ia ko eni ko 'oku fai atu ai e malanga pea ko 'ene 'osi p ko ia pea mo 'omai ko e fu'u lao ko eni ia ko eni ko e polokalama, ko e fakatonutonu p e ngaahi fika mo e ngaahi me'a ko eni 'oku, pea 'oku, pea 'oku ou tui au Sea ko e me'a p ia 'oku fai atu ai 'a e fakahoha'a ka ko 'ene tu'u ko 'a N pele Vava'u 'o afe'i mai ko eni ko ke fakamatala'i mai e ' palani Sea. Ko e ngaahi fu'u puha ko eni 'oku tuku 'i mu'a ko he kau M mipa ko e ' palani ia ko 'a e ' Potung ue. Pea 'oku hang ko e fa'a tukuhua mai e Minisit Lao he'emau fakataha, toki lau, mai p Hou'eiki M mipa 'o lau 'enau ' me'a heni, kapau 'oku toki 'i ai ha taha 'oku tokanga ki he ' palani ko eni 'a e ' Potung ue pea toki fehu'i. Ko e ' palani ena e ' Potung ue kuo 'osi maau pe ia h ka 'oku ou tui au ko e, poupou atu au ki he me'a ko eni e kole 'a e Hou'eiki, tuku mu'a ke nau malanga atu nautolu he, he *statement*, ko 'ene maau p 'enau ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki ai mo e maau mai e liliu fakatonutonu fika ko eni ki he lao pea tau 'osi leva pea tau p loti leva pea 'osi.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'iha'angana: Kae tuku ke mau fakahoha'a mautolu he *statement*. M l .

Sea K miti Kakato: M l Hou'eiki, fakam l atu he laum lie lelei ke fakahoko 'etau ng ue, me'a mai faka'osi e Minisit Pa'anga ka tau ...

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, h fanga atu p 'Eiki Sea he fakatapu Sea, kuo ua e faha'i 'Eiki Sea pea 'oku, ko e me'a na'e poupou ki ai 'a e motu'a ni 'oku 'i ai mo hono me'a mahu'inga 'o'ona 'e taha. Na'e 'i ai e hoha'a 'oku fie me'a mai e kakai 'o e fonua ko e h e lahi e pa'anga 'i he Potung ue 'oku fai 'aki e fatongia? Pea 'oku ou tui au ki ai 'oku mo'oni, 'oku 'i ai e

fiema'u 'a e kakai ke nau 'ilo ko e fiha miliona 'oku 'ave ke tokanga'i 'etau ako mo e h fua. Pea ko e taha ko e me'a ko 'oku ou pou pou ai ki ai 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko e, ko 'etau fo'i keke ko eni 'oku vahevahe 'oku vahe ia ki he Hou'eiki Minisit pea mo e Pal mia. Ko e 'inasi 'o e Hou'eiki Minisit ke fakahoko 'aki e ngaahi fatongia 'oku tu'utu'uni 'e he lao mo e ngaahi fiema'u 'a e Pule'anga. Pea ko e Minisit ko ia, ko ia 'oku tali ui ki he silini ko ia. 'Oku 'ikai ko e motu'a ko 'eni 'i hoku fatongia ko e Tauhi Pa'anga. Ko e Minisit Lao ko ia 'oku tali ui ki he silini kuo vahe'i he Fale Alea ke fakahoko 'aki hono fatongia. Pea mo e, hono kotoa e Hou'eiki Minisit . Pea 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke fanongo mai e kakai 'o e fonua ki he Hou'eiki Minisit 'oku nau me'a atu ko e silini eni kuo tuku falala mai 'e he fonua mo e Fale Alea ke fakahoko 'aki homau fatongia. Pea ko e ngaahi kaveinga ...

Sea K miti Kakato: Minisit .

'Eiki Minisit Pa'anga: Eni 'oku mau faka'amu ke lava 'o ikuna 'i he 2017/2018. Pea ka a'u atu ki he 2017/2018 pea to e me'a hake p e 'Eiki Minisit tatau 'o l pooti mai he'ene l pooti fakata'u, ko e ngaahi me'a p eni na'e lava ko e 'uhinga ko e ngaahi palopalema ko 'eni pea peh . Ko e anga ia ko 'a e ...

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit Pa'anga: Fokotu'utu'u ng ue. Palani e ng ue, fakapa'anga, l pooti ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko e ki'i fakatonotonu atu p mu'a 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l 'Eiki Sea e ma'u faingam lie.

Lord Nuku: Ko e fakatonotonu atu 'Eiki Sea ko 'etau Lao Fakaangaanga ko e Minisit Pa'anga 'oku ne vahe'i atu e silini.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ko 'etau, 'oku 'ikai ko e Minisit ko faka-Potung ue ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonotonua atu Sea, ko e Fale ni 'oku ne talamai p 'oku fiha 'e 'oange ki he Potung ue, 'oku 'ikai ko e Minisit Pa'anga, ko e Fale ni, 'oku 'asi ia he lao, Potung ue Mo'ui fiha, Potung ue ko fiha ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki.

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e Fale eni 'oku ne *decide* e me'a ko ia Sea.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, fakamolemole ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Tau hoko atu Sea m l .

Sea K miti Kakato: Mou fakamolemole mu'a ka tau kamata ...

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu ko e Lao Fakaangaanga ko e Minisit Pa'anga 'oku ne vahe'i atu e silini ki he ngaahi feitu'u kotoa 'oku 'ave ki ai, lau mu'a e lao.

Sea K miti Kakato: Tau, Hou'eiki ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu Sea, 'ai mai mu'a p 'oku mahino, ko 'etau Fale ni ...

Sea K miti Kakato: Ko e ngaahi ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku talamai 'i he lao p ko e Potung ue ko , pa'anga 'e fiha 'oku 'ikai ko e Minisit Pa'anga, ko e Fale ni. Ko e fo'i lao, 'oatu mo e *schedule*, mahino ai.

Sea K miti Kakato: Te tau to e l loa Hou'eiki.

'Eiki Tokoni Pal mia: M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ka u kole mu'a ke u 'oatu au 'eku tu'utu'uni ka tau ...

'Eiki Pal mia: Ko ia.

Sea K miti Kakato: Ka tau kamata tautolu, ko e Minisit 'oku ne fokotu'utu'u e patiseti 'o 'ave ki he, *Finance* 'o 'ave ki he Minisit 'o ne ng ue'aki ka 'e toki k toa hang ko e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e Tokoni Pal mia 'e toki fakapaasi atu mei heni kae kamata mai e 'Ofisi Palasi kae fai mo tau nga'unu ...

<009>

Taimi: 1050–1055

Sea K miti Kakato:

Lord Tu'ilakepa: Sea,

'Eiki Minisit Pa'anga: ... 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: Te u kamata atu au ia 'i he, 'Eiki Minisit Pa'anga. Ka mau kamata atu he *statement* koe'uhí ka tau afe hake ki he me'a ko 'oku me'a mai ai e 'Eiki Seá. He 'oku lahi e ngaahi me'a ia 'oku, ko u peh ke u kamata au ia Sea.

Sea K miti Kakato: 'Ikai ko 'eku,

'Eiki Pal mia: Sea.

Sea K miti Kakato: me'a mai Pal mia.

'Eiki Pal mia: Te u tala atu, kamata atu au ia he pa'anga 'oku vahe'i mai ki he motu'a ni. Ko e pa'anga ko 'oku 'omai ki he motu'a ni ko e pa'anga 'e 3 miliona.

Sea K miti Kakato: Me'a mai, me'a mai.

'Eiki Pal mia: Tolu miliona, hivakilu, nimamano valuafe valungeau. Hou'eiki, ko e s niti ia 'oku mou hanga 'o 'omai ki he motu'a ni. Ko u fakah atú. Pea ko e s niti ko íá, 'oku vahevahe leva ia ki he'eku ngaahi kupu kehekehe hoku 'ofisí. Pea ko u, 'osi fuakava au, 'osi fuakava au te u ng ue fakapotopoto tahá te u hanga 'o tokanga'i e s niti ko ení ke 'oua na'a faifaiange kuo ng ue'aki e s niti ki ha me'a kehe, 'oku 'ikai ko e me'a ia na'e taumu'a ki ai mo e Fale ni. Pea ko u fokotu'u atu,

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea ko e ki'i tokoni p ki he Pal mia p te ne laum lie lelei p ki ai.

'Eiki Pal mia: 'Osi au ia.

Fokotu'u ke 'ai founa angamaheni e Fale hono alea'i e Patiseti

Lord Fusitu'a: Na'e 'osi fai mai e fokotu'u mei taumu'a ke f f mu'a ke tau 'ai p fakahokohoko ko patisetí.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Fusitu'a: Tau 'ai p founa ko íá ko e founa anga mahení.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: M 1 'Eiki Sea. Ko u tui kuo tuku ange hotau maeá pea mei taulanga ka tau folau. 'Eiki Sea ko e vouti 'uluakí, ko e vouti ia 'o 'Ene 'Afió.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e pa'anga kuo vahe'i he ta'u fakapa'anga 17/18.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'Eiki Sea, fakamolemole mu'a. 'E Hou'eiki, Minisit Pa'anga. Mau kole atu ke fai mu'a ha'amaufehu'i atu p h , 'osi p ko íá, mau fetakai tu'o taha p . Pea tau foki leva ki he faka-vouti ko 'oku ke me'a mai ki aí. 'Oua te ke fu'u fakavavevave'i na'a tau 'osi loto lelei ke fai e me'a ko íá. 'Oku 'ikai ke u tu'u ki 'olungá he 'oku lolotonga me'a e 'Eiki Pal mia 'Eiki Sea pea ko u vakai ki he Feitu'u na 'oku ke tukuange koe ki he Pal mia.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea....

Sea K miti Kakato: Ki'i me'a hifo p Minisit Pa'anga kae me'a mai e Hou'eikí.

'Eiki Minisit Pa'anga: M 1 .

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, sai, 'Eiki Sea 'oku ou loto au ko e 'uhingá ke mau ki'i lave he *statement*. Ko e me'a lahi taha 'Eiki Sea 'oku ou ki'i tokanga ki hení 'Eiki Sea. Me'a hifo 'Eiki Minisit ki he peesi 13, me'a na'a ke me'a ki ai 'aneafi 'o fekau'aki pea mo e hiki ko eni 'o hilifaki e tute, 'a e tukuhau 'o kamata mei he Onomanó 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko e anga ia e faka'uhinga 'a e motu'a ni ka ko u 'oatu ke mou me'a ki ai 'Eiki Sea. 'A ia 'oku hiki hake mei he 7400,

'Eiki Minisit Polisi: Sea fakamolemole p , palakalafi fiha ko .

Lord Tu'ilakepa: Peesi 13. Ke me'a hifo ki lalo 'aupito he palakalafi ki lalo 'aupito. 2.4.2.8. 'Oku ke me'a 'Eiki Sea ki he hilifaki ko ení 'Eiki Sea. 'Oku sai p ia Minisit ho'o, 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a ki aí. 'I ai foki 'etau lao totonu ke tatau ki he taha kotoa p . Ha me'a 'oku hilifaki ai e Tute 'Eikisia, neongo 'oku tokosi'i e ni'ihi ko eni 'oku a'u honau tu'unga v hengá 'Eiki Sea, ki he onomanó 'Eiki Sea, ka 'oku hilifaki p Tute 'Ekisiá kiate kinautolu. Ko e toenga ki laló 'Eiki Sea, 'ikai ke nau kau nautolu 'Eiki Sea ka ko 'eku 'oatu p 'Eiki Sea koe'uhí ko 'etau lao ko íá na 'oku, 'etau Konisit tone na 'oku fepaki ia mo 'etau Konisit toné 'Eiki Sea. Ko e taha e me'a 'Eiki Sea 'oku ou ki'i fakatokanga'i hifo ho'o *Budget Statement* 'Eiki Minisit , ko e papa ko na'a ke me'a ki ai 'oku ta'etuté, nau 'amanaki 'Eiki Sea 'e ta'etute p 'o hokohoko atu ke tokoni ki he kakai e fonuá.

'Eiki Pal mia: Sea ki'i fakatonutonu atu fakamolemole. Hou'eiki, kapau te tau faka'at ke tau fehu'i fakafo'i 'aitema fakaikiiki peh , ko u tala atu, 'ikai ke lava 'etau ng ue 'atautolu ia. Ko 'etau malanga fakalukufua 'i he *Budget Statement*.

Lord Tu'ilakepa: Ko e *Budget Statement* eni 'oku ou malanga fakalukufua aí.

'Eiki Pal mia: 'Ikai ko 'eku 'uhinga atú kapau te tau 'ai fakafo'i-item, 'o hang ko e taimi ni pea tali atu 'e me'a.

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke to e afé ka ke me'a mai he ko e *Budget Statement* 'oku ke 'osi me'a mai'aki.

'Eiki Pal mia: Te tau l loa. 'E 'osi e 'aho ni ia 'oku te'eki ai ke ...

Lord Tu'ilakepa: 'E Sea, ko 'apongipongi 'e lahi p taimí ia 'Eiki Sea. Tuku p mu'a ke mau ki'i fehu'i atu 'Eiki Pal mia. Ko 'eku 'osi p , hoko atu pea mau tukuange atu leva ki he Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: 'A ia 'Eiki Sea, ko e me'a ko ení 'oku ou lave ki aí. Ko e ngata p he 2019 'Eiki Sea. Ko e taha e me'a 'Eiki Sea 'oku ou ki'i tokanga ki aí, ko u tokanga ki he pa'anga ko 'oku vahe'i ke fekau'aki mo e ngoué kae tautautefito ki he ngoue hiná 'Eiki Sea. Ko e peesi 14 ia 'Eiki Sea ka 'oku, 'i mui ai 'Eiki Sea 'oku 'i ai e ' peesi ai 'oku....

<001>

Taimi: 1055-1100

Lord Tu'ilakepa: ... 'oku lave ia 'o fekau'aki pea mo e ng ué pea mo e toutaí 'Eiki Sea mo e ngaahi ng ue fakalalakaka tu'uloá 'Eiki Sea. Ko e me'a ko 'oku fai e tokanga ki aí 'Eiki Sea ko e fehu'i atu p ki he Hou'eiki Pule'angá ha e me'a kuo hoko ki he'etau pa'anga ko na'e vahe'i ki he Pangik Fakalalakaká ke n mei ai 'a e tangata'i fonua mo e fefine'i fonua ki he ng ué pea mo e toutaí 'Eiki Sea. 'I he ta'u ni 'Eiki Sea ko e fakaloloma tahá ko e si'i atu e ni'ihí e kakai 'o e fonuá ni kuo 'osi e pa'angá ia 'Eiki Sea. Pea 'oku sai p ia 'Eiki Sea koe'uhí ko e tu'utu'uni ka koe'uhí ko 'aneafi na'e 'osi fakapapau'i he 'e Minisit ko m l l p ko e Fakafofonga fika nima hono vahe'i e silini ke tokoni ki he ngaahi *private* sekitoa ng ué mo e toutaí 'Eiki Sea.

Ko e a'u mai ko ki he ta'u ní atu e kau ng ué ia talamai he Pangik Fakalalakaká kapau 'e to e vahe'i ha 2 miliona 'o hang 'oku mea'i lelei he 'e Minisit 'i he ta'u ni mahalo ki Fepueli p ko Ma'asi 'oku 'ova 'a e n ia p ko e mo'ua 'a ia 'oku fakahoko 'i he Pangik Fakalalakaká. 'A ia ko e 'oatu p ia 'o totongi 'aki e, ko e me'a leva 'oku hokó 'Eiki Sea 'oku ongo lahi taha ki he kau ng ué mo e kau toutaí ko hono 'omai 'a e n fakakom siale ko 'a ia 'oku fakahoko 'e he pangik ko e p seti 'e 10 'Eiki Sea. Ka ko 'eku 'oatu p 'uhí 'Eiki Minisit ke ke me'a ki ai ke tokoni ki he si'i kakai 'o e fonuá ni fekau'aki pea mo e n he tafa'aki ko já faingata'a'ia. Ko e 'osi ko ma'u 'ete n to e talamai ke totongi e 1000 tupu ki he 2000 tupu kae lava 'o toki tukuange mai e n 'a e tokotaha ki he fekau'aki mo e ng ué mo e toutaí 'Eiki Sea.

'Eiki Sea ko e ki'i me'a ko e me'a ia 'oku ou fie lave p au ki ai 'o kau ki he tu'unga ko 'o e n . Minisit ko u fakam l atu ki he Feitu'u na 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga CT 'e taha ko e h *exice* ko p ko e kehe ia mei he *consumption tax* Sea. 'A ia ko e fa'ahinga tute ko iá fekau'aki mo e, 'oku h Sea ?

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: 'A ia ko e fa'ahinga tute ko iá 'Eiki Sea 'o fekau'aki ia pea mo e me'akai ko 'a ia 'oku ne fakatupu mahalo 'Eiki Sea 'a e sisinó p ko e me'a m lie kau ai 'a e 'aisikilimi mo e, ka 'oku kau ia 'i he me'a ko eni 'oku hanga he 'e 'Eiki Minisit 'o 'ai 'a e fa'ahinga tute ko iá 'Eiki Sea ke fakahoko ke ta'ofi 'aki 'a e lahi ko 'a e 'alu ke sisino ange 'a e kakai 'o e fonuá ni 'Eiki Sea.

Sea ko 'eku sio ki he vave ko me'á ko 'eku faka'osi 'Eiki Sea ko u tokanga ki ai fekau'aki mo e mahaki pipihí. Ko 'eku fanongo he ongoongo 'i Ha'apai ko e tokotaha na'e ma'u 'e he mahaki pipihí 'i Ha'apai. 'Omai ko eni e l pooti mei Ha'apai ia 'omai e tokotaha ko ia ki Tonga ni kae 'ikai ke ta'ofi ke fai ha fakangatangata 'i Ha'apai. 'Oku totonu 'Eiki Minisit Mo'ui ke fai ha tokanga ki he palopalema na'e hoko 'i Ha'apai fekau'aki mo e fokoutua ko eni ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki ...

Lord Tu'ilakepa: Ko e taifoti.

Sea K miti Kakato: Tau ki'i lepa ai.

(Na'e m l l ai 'a e Falé.)

<002>

Taimi: 1115-1120

S tini Le'oa: Me'a mai 'Eiki Sea e K miti Kakató.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki tui homou koté ka tau liliu 'o Fale Alea.

Na'e liliu leva 'o Fale Alea pea me'a hake 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá ki hono me'a'angá.

'Eiki Sea: Hou'eiki, koe'uhí kuo fakah mai 'a e ng ue ko eni 'a e K mití pea 'oku kole pe mu'a ke lau. Tuku kehe kapau ko e ... Sea, 'oku ai ha to e me'a 'a e K mití?

L pooti e ng ue 'a e K miti Pa'anga kuo kakato

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e ... mei he K miti Pa'angá, na'e ki'i poaki e motu'a ni kae kole ki he Fakafofonga Fika 5 'o Tongatapu ke ne fai e fakatonutonu ko eni e 'u fiká 'Eiki Sea. Ke kole atu pe ki ai ke ne hanga 'o l pooti mai ki he Falé. M l .

Fakama'ala'ala Dr. Eke ki he ngaahi fakatonutonu 'a e K miti Pa'anga ki he Patiseti

Dr. 'Aisake Eke: Tapu atu ki he 'Eiki Seá, peh foki ki he Fale Aleá. 'Uluakí pe, fakam l atu ki he Minisit mo e kau ng ué, koe'uhí ko e fai 'a e ng ue ko eni 'anep 'o a'u mai ki he pongipongi ni. Kuo u fakam l kuo lava. Lava e ... 'e kongá 2 'e Sea. Ko e 'Esitimetí ko eni kuo 'osi lava ia, 'a ia ko e ki'i ... mou ki'i me'a hifo pe ki ho'omou 'Esitimetí ko e peesi 2, ko e ki'i lave atu pe au ki he peesi pea kuo u tui ko e me'a lahí pe ia. Peesi 2 he fo'i

<003>

Taimi: 1120-1125

Dr. 'Aisake Eke: ... Ki'i Laó, 'a ia ko e fakatonutonu p ai to'o p 'a e he kuo 'osi fakamo'oni Huafa ki ai 'a e Tu'í, to'o p 'a e me'a ko ia, pea 'ikai ngata ai ko e to'o ko ki'i liliu p ia Kupu 3, ke 'ai ki he Ta'u Fakapa'anga ko eni 'aho 30 Sune 2018. Pea mo e fo'i liliu p ko eni 'i he holo 'aki ko eni 'a e pa'anga 'e 13miliona, 'a eni na'e holoki 'aki ko eni 'a e Levi, koe'uhí ko e fo'i 'Esitimetí ko e fo'i Lao ko eni fe'unga p mo e *Cash Expenditure* 'Eiki Sea.

Sai! Ko e ki'i liliu p pea mo e ki'i *format* 'i he anga 'o e lao kuopau ke tohi'i ko e Lao ko eni na'e tali 'e he Fale, ko e ki'i me'a faka-*fomality* p ke fakalelei'i 'a e fo'i lao ko eni 'o fakalelei'i 'aki. Ko 'ene ki'i liliu ko ia Sea, pea ha'u leva ki he T pile 1. Ko e liliu p 'a e T pile 1 ia, koe'uhí ko e kongá ko 'a e Pule'angá. Holo 'aki p 'a e 13miliona 'a 'ene pa'anga 'a'ana. Ko e kongá ua, ko e pa'anga ko mei muli holo 'aki ia 'a e pa'anga 'e 20miliona, koe'uhí ko e pa'anga eni ia na'e 'ai ke kumi 'aki ha taha, ke fakapa'anga 'aki ko eni 'a eKa ko eni foki ia, kuo tamate'i ia

kuo h mai 'a e Pule'anga ia 'i he 25miliona 'o fakapa'anga p ia, 'a ia 'oku 'ikai ha toe kumi pa'anga ia mei muli.

Liliu 'e 2 he 'Esitimeti 17/18

'A ia ko e fo'i liliu p 'e ua, 'a ia 'oku 33 'i he 'Esitimeti 'o e 17/18. Ko e liliu p ia 'i he 18/19 'a ia 'oku ha'u ia ki he T pile 3 Sea, ko e ki'i liliu p 'i he 18/19 koe'uhí ko e holomui ko 'o e fo'i kongap ko eni 'u tokoni ko eni mei mulí, ko ia na'e 'ai ke fakapa'anga 'aki 'a Teufaiva, ka na'e fu'u lahi foki ia na'e ha'u ia pea kuo holoki 'aki ia 'a e 14 miliona koe'uhí ko e tu'unga tatau ko eni 'oku loto 'a e Pule'anga ke nau fakapa'anga. 'A ia 'oku holo 'aki p 'a e 24 'o e Ta'u Fakapa'anga ko 'o e 18/19 pea peh ki he, 'oku holo p mo e pa'anga 'a e Pule'anga, pea peh mo e kolomu fakamuimui 1920 'oku ki'i 'alu hake ia ki 'olunga 'a e pa'anga ko 'a e Pule'anga 'o 10. Ko e 'u feitu'u ko 'oku to'o mei ai ki he kau *staff*, hang ko e 6.4 'i he Ta'u Fakapa'anga kaha'ú, kuo 'osi fakaikiiki atu p Sea, 'i he me'a ko ia.

Ko e fo'i uesia 'oku ko ia 'oku tafe mai p ia ki he 'u T pile ki mu'a Sea, pea 'oku 'asi atu p ia 'i he fakatonutonu Sea. Ko e ki'i me'a p 'e taha na'e fai ki ai 'a e tokanga. Ko e T pile 7 'e to e fai p 'a e ki'i liliu ai. Ko e T pile 7 ia koe'uhi fetongi ke to'o 'a e Tukahau ia ki mu'a na'e ha'u ai ko e fel ve'i mo e pa'anga fakalotofonua, ka na'e ha'u 'a e fo'i laine ia ai ko e pa'anga tokoni pea mei he ngaahi fonua muli. Ka 'oku to'o ia 'a ia na'e 3 miliona 'i he 17/18, pea 2 miliona to'o ia 'alu p ia ki 'olunga h mai ia 'i he ngaahi kupu ko ena 'i 'olunga ngaahi tanaki pa'anga angamaheni pea h 'aki leva ia 'a e fakatonutonu p 'e taha ai. Pea tafe mai ai p ai, 'a ia ko e tu'u 'a e *Revenue* fakalukufua 'oku tatau p ia. Ko e ki'i monomono p 'i he T pile 7, ko e fiká p ia, ko e 'aitemi 5 mate kae ...ka ko e fika ko 'i loto 'oku kei tatau p ia.

Pea faka'osi mai p Sea. 'I he ha'u ki he peesi Vouti ko ena 'a e Potung ue ki mulí, 'a ia ko e *Foreign Affairs*, 'oku 'i ai mo e ki'i liliu ai 'e taha. Ko e liliu 'i he 'a ia ko 'enau peesi 97, 'a ia ko e 15/16 na'e 'i ai 'a e fika ai ko e 17miliona 9kilo 3mano lafe hivangeau uanoa to'o ia. Na'e h mai ia ko e pa'anga 'i he *Budget Support* 'i he 15/16, ka na'e ki'i fehalaaki pea 'oku to'o 'a e fika ia ko ia. Ko 'ene 'osi ia Sea, mahalo 'oku sai 'a e 'Esitimeti ia. Ko 'emau sio ki he Fakamatala Patiseti, mau 'osi lelei'i mai 'i ai p fanga ki'i me'a iiki, ko e fehalaaki p ia 'o e taipe'i, hang ko e fakafika ko 'o e fakat t mo e t pile 'oku 'i ai p mo e fanga ki'i me'a ai. Ko eni kuo mau peh kuo maau 'a e 'Esitimeti ia, ka ko e fanga ki'i me'a ko ko e 'ai fakafika pea kuo mau peh mo e fokotu'u atu ki he Fale Alea, ke tau ng ue 'aki ia pea toki fai p ia 'a e tali mo e fanga ki'i fakatonutonu 'i he me'a 'e fai ki he fakamatala ko eni ki he Patiseti. Ko ia Sea, ko u fakam l atu.

'Eiki Sea: M l ! Pea ko ia faka'amu p ke mou *note* p 'a e ngaahi me'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 5, kae kole p mu'a ke tau paloti'i ke tali kuo lava 'a e ng ue 'a e K miti.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Ki'i fakamolemole p ki he Feitu'u na, na'a peh 'oku toe fakal loa, ka koe'uhí ko e 'omi 'a e me'a ko eni 'i he pongipongi ni, kuo 'ikai ha taimi ke me'a ki ai 'a e Hou'eiki M mipa, ka kuo pau ke folau 'a e vaká mo lau p 'a e pepa mo e me'a 'i he taimi tatau. Ko e ki'i fehu'i p ia ki he Fakafofonga Fika 5, koe'uhi foki ko e 'u Lao kotoa 'e meimei ko e Tu'i 'e faka'osi ki ai.

P loti'i 'o tali 'a e ngaue e K miti Pa'anga kuo lava

'Eiki Sea: Fakafofonga N pele! Ke tau tali mu'a kuo lava 'a e ng ue koe'uhi ka mou toki fai 'a e feme'a'aki ko ena. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e ng ue 'a e Komiti Pa'anga, k taki 'o hiki ho nimá.

Kalake T pile: Sea, 'oku loto ki ai 'a:

<004>

Taimi: 1125-1130

Kalake T pile: ...Veivosa Taka, 'Aisake Valu Eke, Vili Faka'osiula Hingano, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, Sea loto ki ai 'a e toko 20.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai pea hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Ikai ke 'i ai ha fakah loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki 'oku ou kole p mu'a ke tuku hifo p ia ki he K miti ke fai ki ai 'a e ng ue 'a e K miti Kakato.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'e f f 'a e ki'i me'a ko eni 'oku ou kole atu ke fakam 'ala'ala mai p mu'a 'i he faingam lie ko ki he ...

Dr. 'Aisake Eke: Sea ke u tali atu ki ai.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea. 'Io, ko e 'uluaki fakamo'oni ko e Lao Fakaangaanga kotoa p hang p 'oku mea'i 'e he Fale, 'oku ha'u ia ko e Lao Fakaangaanga toki 'ave ki he 'Ene 'Afio, ko e taimi ko 'oku fakamo'oni Huafa ai 'a e Tu'i, toki taimi ia 'oku 'ai 'a e hingoa 'i h , 'a ia 'oku 'uhinga 'oku to'o ia 'oku te'eki ai ke a'u ki he fo'i lakanga ko ia Sea, m l .

'Eiki Sea: Hou'eiki ta u liliu 'o **K miti Kakato**.

(Liliu 'o K miti Kakato me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato ki hono me'a 'anga).

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu pea mo e 'Eiki Pal mia , fakatapu ki he Hou'eiki N pele 'o e Fonua, tapu atu ki he Minisit K pineŋi kae peh ki he kau Fakafongia 'o e Kakai, m l mu'a Hou'eiki tau ma'u 'a e pongipongi ni, pea hoko atu 'etau fatongia, pea 'oku ou tui kuo kakato mai 'a e ngaahi me'a kotoa p 'oku 'i hotau...ho mou me'a 'anga pea 'oku ou tui 'ikai ke to e 'i ai ha me'a 'e to e liliu p to e fakahoko, pea 'oku ou tuku atu. Ka u foki 'o alea'i 'etau *statement* pea tau 'osi ko ia, fokotu'u atu p ke mou fo'i takai p 'e taha, 'a ia 'oku ou tui au 'oku mahalo ko e haofaki p ko ia ko kuo ...k 'oku 'osi ko ia, pea tau hoko leva ki he fakakupukupu pea ta u toki p loti faka'angataha p .

Me'a mai koe 'e N pele fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: M l 'Eiki Sea. Hang p 'Eiki Sea ko e me'a na'a ku lave ki ai 'anenai, k 'oku ou kole ke u h fanga atu p 'i he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'Eiki Sea 'i he Fale 'Eiki ni, ka u hoko atu mu'a 'o fekau 'aki pea mo e *Budget Statement* 'Eiki Sea.

Tokanga ki he ngaahi me'akai 'i Vava'u koe'uhi ko e mahaki taifoti

'Eiki Sea hang p ko e na'a ku lave ki ai 'i he me'a ko eni na'e hoko ko 'i he fekau 'aki mo e mahaki pipihi 'Eiki Sea, koe'uhi 'oku 'alu ke to e lahi ange 'i hotau fonua 'i he taimi ni 'Eiki Sea. Pea 'oku 'osi 'i ai 'a e ngaahi kolo 'i Tonga ni kuo 'osi 'i ai 'a e ngaahi fakangatangata pea mo e ta'ofi 'o 'ikai ke to e hoko ai ha ngaahi me'akai koe'uhi 'i ha putu p ko ha fa'ahinga fai'aho tu'unga Sea 'i he to ko eni 'a e mahaki pipihi Sea.

'I ai 'a e ngaahi f mili 'Eiki Sea 'oku 'i ai honau ngaahi falekoloa k 'oku hoko 'a e palopalema ko eni 'oku ta'ofi 'o a'u ki honau falekoloa 'Eiki Sea. Pea ko e me'a 'oku fai ai 'a e tokanga 'Eiki Sea he koe'uhi he ko e me'a na'a ku lave ki ai 'anenai na'e hoko 'i Ha'apai, f f nai 'a e teuteu ko eni 'a e fu'u konifelenisi pea mo e ouau 'oku fakahoko ki Vava'u 'Eiki Sea, 'ikai foki ke fakapapau' i ia p 'e mea'i 'e he Hou'eiki ni koe'uhi ke 'i ai ha me'a ke ne sivilivi'i 'aki 'a e kakai 'i he anga 'a e fe'alu'aki 'a e kakai, k 'oku totonu ke fai hano tokangaekina 'Eiki Sea 'a e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga mahaki pipihi 'Eiki Sea.

Fakam l 'ia hiki hake tokoni ki he kau toulekeleka

'Eiki Sea 'oku ou fakatauange p ki he Pule'anga ki he *Budget Statement* ko eni 'oku nau 'omai, 'e fai fakapotopoto'i p 'o hang 'Eiki Minisit Pa'anga ko e me'a na'a ke me'a ki ai 'aneafi. 'Osi p eni 'Eiki Sea 'oku ou ki'i fie lave p ki ai 'oku ou fakam l ki he 'Eiki Minisit koe'uhi ko hono t naki 'a e pa'anga ke hiki 'aki 'a e si'i tokangaekina 'a e ni'ihiko 'oku ta'u motu'a 'Eiki Sea. 'A ia ko e hiki 'aki 'a e ...mei he pa'anga 'e ...'a ia ko e ta'u 70 pa'anga 'e 75, ki he ta'u 75 pa'anga 'e 70 ...

<005>

Taimi: 1130-1135

Lord Tu'ilakepa : ... he m hina. 'A ia ko e 76 ki he 79, 75 he m hina, pea ta'u 80 pe lahi ange, ko e pa'anga e 80. Tau fakatauange p , 'Eiki Sea, 'e aonga eni ki he kakai e fonua ni,

toulekeleká, 'etau ki'i tokoni 'oku fai 'e he Pule'angá, talu hono kamata 'e he Pule'anga 'aneafí, a'u mai ki he Pule'anga ko ení, tau hanga leva 'o hiki, 'a e tu'unga ko eni ki hono tokonia 'a e kau vaivaí, pe ko e ta'u matu'otu'a he fonua ni, 'Eiki Sea.

Tokanga ki he pa'anga vahe'i ki he polokalama ako TVET e Pule'anga

'Eiki Sea, ko e faka'osí p , 'Eiki Sea, 'a e me'a 'oku fai ki ai e tokangá, pea u toki fokoutua, 'Eiki Sea, ki lalo. 'Oku ou tokanga ki he pa'anga ko eni 'oku vahe'i ko ki he Tivetí. 'Eiki Minisit ko e fiha ko ki he fo'i 'ulu ki he Tivetí, ki he ako fakatekinikalé, 'Eiki Sea. 'Oku kei 1,000 p ki he fo'i 'ulu, pe 'oku 'i ai hano hiki he taimi ni?

Sea K miti Kakato : 200.

Lord Tu'ilakepa : 1,200, ko ena 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na, 'Eiki Sea. 'Oku ou tokanga, 'Eiki Sea, koe'uhí, he na'e 'i ai 'a e 'apiako 'i he ngaahi 'aho kuo maliu atú, 'Eiki Sea. Na'e 'i ai e pa'anga 'a e fonua ni na'e vahe'i ki ai, 'Eiki Sea, pea 'oku a'u ki he taimi ni 'oku kei fakalongolongo, 'Eiki Sea, e ki'i 'apiako ko iá, 'Eiki Sea. Ka 'oku ou 'oatu p ki he 'Eiki Minisit Pa'angá, ke ne fakatokanga'i ange, kapau 'oku kei mo'ui e 'apiako ko iá, tonu p ke fakatokanga'i hono ng ue fakapotopoto'aki e pa'angá, 'Eiki Sea. He 'ikai mama'o e me'a ko eni mei he Fale ni, 'Eiki Sea, he kuo 'osi mea'i 'e he kakai e fonuá, ko e tukuhau ko iá, 'oku 'ave. Pea 'oku tau poupou ki hono 'ave ki hono langa fakalalakaka'aki e ako fakatekinikalé, 'Eiki Sea, pe ko e Tivetí. Ka koe'uhí ko e ni'ihí na'a nau ng ue fakavalevale'aki e silini ko ení, 'Eiki Sea, pea 'oku tau 'amanaki p , 'Eiki Sea, 'e fakapotopoto, 'Eiki Minisit hono ng ue'aki e pa'anga ko ení.

Na'e 'i ai e ta'u ia 'e taha, 'Eiki Sea, na'e 'ave e pa'anga ia ko ení 'o 'ave ki he ngaahi fa' 'o e ta'ú. Pea na'e fahu'ia 'e he Pule'anga 'o e 'aneafí, 'a e founa ng ue'aki 'o e pa'anga ko iá, 'Eiki Sea. Ka 'oku tau 'amanaki p , 'Eiki Sea, ke fai p ki he tu'unga taau 'o hang ko ia 'oku lolotonga fakahoko he taimi ni.

Ko e 'apiako ko ena, Fokololó. 'Oku ke mea'i, Sea, 'oku 'ikai ke to e lele e 'apiako ia ko ení 'o fekau'aki pea mo e 'alu tahí, he ako'i ko e f nauí. 'Ikai ke to e kei sai e ' me'ang ue ia ko ki hono ako'i e f nau ko eni ki he folau vakatahí, 'Eiki Sea. Ka koe'uhí ko e tu'unga ko hono tokoni'i e to'utupú, mo e ako tu'uloa ne toutou malanga'i 'e he Minisit Pa'angá, 'oku tau 'amanaki 'e 'i ai ha ni'ihí, pe 'e 'i ai ha pa'anga 'e malava. Ni'ihí e pa'anga, talu e malanga 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá, mo 'ene me'a mai, 'ikai ha pa'anga ia 'e kilu, miliona p , miliona p , miliona p , 'Eiki Sea. Ka koe'uhí ko hono toutou 'ohake e milioná 'i he Fale ni, pea kuo ongona ia 'e he fonua ni, 'Eiki Sea.

Ko e kole p , 'Eiki Minisit , na'a faifai ange kuo 'i ai ha taimi kuo fakakaukau e Feitu'u na, 'Eiki Pal mia, pea mo e Hou'eiki Minisit , 'i ho'omou langa ng ué, tokoni'i mu'a e ki'i 'apiako Fokololó. Na'e 'i heni e taha e ni'ihí, 'Eiki Sea, pea mei K lea, mei Singapoa, fakamolemole, 'Eiki Sea.

Fakamatala ki ha faingamalie na'a tokoni ki he 'apiako Fokololo 'o e Hau

Lord Tu'ivakan : Ko e tokoni atu p , 'Eiki N pele. Ko e 'ai p mahalo 'e me'a atu e Hou'eiki Kapineti ki Vava'u, pea 'oku ou faka'amu p 'e 'i ai e Minisit Akó, he 'oku 'i ai e kulupu 'oku ha'u mei he *Zing Zhang Ocean University*, ko e taha ia e ngaahi 'apiako 'iloa 'i he folau tahí, pea na'e fai e 'a'ahi ki ai, ka koe'uhí na'e fiema'u ke fai ha feng ue'aki. Ha *training programme* pea mo e Fokololó, koe'uhí he 'oku 'i ai e ngaahi sikolasipi, na'a lava ke to e ma'olunga hake ai 'a e tu'unga 'o e Fokololó, he folau tahí. Pea 'oku ou faka'amu p na'a lava ke ma'u ha faingam lie ke toki, 'Eiki Minisit Ako. 'Oku ou tui mahalo 'e kau ia ki he tokoni ki he... Ka koe'uhí p ko 'etau fekau'aki ki he langa fonuá, mo e tokoni ki he ng ue 'a e Pule'angá. He 'oku mahu'inga 'aupito ki he to'utupu. Ka koe'uhí, he 'oku toko lahi 'aupito e k inga mei he Fo'i 'One'oné, 'oku nau fakakaungat maki he fatongia 'o e folau tahí. Pea 'oku ou tui ko e faingam lie e, ka koe'uhí na'a ku kole p ke fetu'utaki ki he Pule'angá, ka 'oku ou tui mahalo 'e faingamalie, mahalo koe'uhí he haling avaka folau vakapuna, mahalo na'a lava ke nau ha'u p mei Fisi ki Vava'u p . Na'a 'i ai p ha'fa'ahinga taimi. Ko e kole p na'a tokoni p ki he ng ue 'a e Pule'angá. M l .

Sea K miti Kakato : Me'a mai, Minisit Ako.

'Eiki Minisit Ako : Tapu mo e

<006>

Taimi: 1135-1140

Lolotonga fai fengaue'aki mo Singapoa ki ha tokoni ki he Fokololo

'Eiki Minisit Ako: ...'Eiki Sea 'o e K miti Kakato, tapu mo e 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki N pele, peh 'a e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. 'E Sea hang ko e me'a ko eni 'a e N pele Fika 2 'o Vava'u 'oku kei lele p Fokololo ia, kei lele p pea 'oku ou fakam l ki he 'Eiki Pal mia M l l , Fakafofonga N pele Fika 3 'o Tongatapu he tokoni 'oku fai, k na'e 'i ai 'a e felongoaki mo e talanoa pea mo e tokotaha pea 'Amelika pea 'oku kei fai 'a e fetalanoa'aki ai pea na'a ku fetaulaki 'i he'etau me'a ko eni ko ki he folau vaká, 'oku 'i ai 'a e tama mei *Singapore* pea 'oku ou fakam l ki he 'Eiki N pele Fika 3 'o Tongatapu he tokoni mai, pea 'oku kei fai 'a e feng ue'aki ki ai, k 'oku kei lele p 'a e Fokololo ko e feinga eni ke tau to e foki p ki he kuonga mu'a na'a tau takimu'a p 'i he folau tahí hotau Pule'anga ni.

Sea K miti Kakato: M l

'Eiki Minisit Ako: Pea ko e tu'u ia he taimi ni 'a e potung ue pea 'oku 'i ai 'a e tokoni mai kuo 'omai 'e he Pule'anga ke feinga ke tokonia mo fakaivia 'a e ngaahi polokalama ako ko ia, m l .

Lord Tu'ilakepa: Sea ko u faka'osi p , ko u lave'i p 'Eiki Sea kuo 'osi 'eku taimi 'a'aku he fakamalanga 'a e 'Eiki N pele Fika 3 kae 'uma' 'a e 'Eiki Minisit . 'Eiki Minisit ko e me'a m lie ho'o me'a mai, 'ai p mo ke ki'i me'a atu ki Fokololo 'oku lele p 'apiako 'oku 'i ai p 'a e Fale, lele p mo e ...k 'oku 'ikai to e *qualify* 'a e fanga ki'i laiseni ia ko 'oku ma'u he'etau f nau heni, 'i ai e ki'i f nau heni ko u ma'u lelei p Sea na'a nau folau atu ki Fisi ke to e fakapapau'i

'enau 'enisinia mei ai 'Eiki Sea, 'i ai e ki'i f nau nau folau atu ki Nu'usila, 'a ia na'e malava p ke ma'u honau meti 4 'i Tonga ni pea ko e tolu te nau folau leva ki muli 'Eiki Sea, k koe'uh 'oku 'ikai ke to e lava he 'apiako ko eni ke ma'u 'a e *certificate* ko 'a na'e malava 'o fakahoko heni, ko e fakamole lahi ki he f nau e to'utupu 'Eiki Sea ki he ngaahi f mili 'e ni'ihiki kuo pau ke nau folau ki Nu'usila p ko Fisi.

Hang 'Eiki Minisit ko e me'a na'a ke me'a ki af 'o fekau'aki ko eni mo e ki'i motu'a pea mei *Singapore*, 'a ia ko e ki'i motu'a ko eni.

'Eiki Pal mia: 'Oku ou kole atu ki he Feitu'u na ke fusifusi mai 'etau me'a 'oku 'alu p 'a e taimi, ko u kole fakamolemole p au k ko e ki'i taimi ko eni 'oku toe, 'oku ou fokotu'u atu e Hou'eiki Minisit mei heni pea 'oku ou fakaongoongo atu ki he taumu'a na he 'oku 'alu e taimi pea 'e

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou kole atu ki he 'Eiki Pal mia na'e me'a ia 'anenai lolotonga p ko 'etau folau h kuo folau ia he fo'i hala pea 'oku 'ikai foki ke tau to e fai ha feme'a'aki kae tuku p ke me'a ke 'osi, ko eni 'oku lolotonga 'etau fakamalanga he ...mei 'osi e fakamalanga 'oku fai he ni'ihiki e kau Fakafofonga fekau'aki mo e Patiseti *Statement* ko 'ene hoko atu ko ki he fakafika pea tau lahilahi ko e 'atunga p hiki nima p mo e folau pea 'ofa ke mon 'ia ho'o folau mo e ni'ihiki ko ena te nau folau mo koe, ko e 'uhinga 'oku fai atu ai 'a e fakahoha'a 'Eiki Sea koe'uh ko e meimei ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e lave ko e fakalukufua ia 'o e ngaahi vouti takitaha 'Eiki Sea, k ko e vouti pau 'aupito e fika 'Eiki Sea, kai kehe 'Eiki Sea ko u to e h au he felekeu 'a e Pal mia, ko u ...'ikai ke u to e manatu'i 'e au e me'a na'e tonu ke u hoko atu 'Eiki Sea, kae tuku atu e taimi ia ki he ni'ihiki ko , k 'oku ou tui Sea hang ko ho me'a ko e tu'o taha p eni k ko ia, ko u to e h au he ng ue 'a e 'Eiki Pal mia Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 , me'a mai Minisit

Tokoni'i Va'a Malini 'ai tikite kau Tonga folau tahi 'i muli

'Eiki Minisit Ngaahi Potung ue Lalahi: Sea k taki koe ki'i tokoni p ki he 'Eiki N pele Fakafofonga mei Vava'u 'oku mahino 'aupito 'a e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'etau ako fakatekinikale ko eni ki he Malini 'oku...hang ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit Ako, na'e fakatokanga'i 'e he potung ue 'a e motu'a ni 'a e *Marine and Port* 'a e t nounou ko eni fakatekinikale 'a e 'apiako ko eni, pea na'e fai leva 'a e ng ue 'o fekumi 'o ma'u 'a e 'apiako 'i 'Amelika ke nau tokoni mai ki hono fakapapau 'oku *certify* 'etau kau *seafarer* e kau 'alu vaka tahi, 'oku mahino ki he motu'a ni 'oku toko lau ngeau tupu 'oku nau ng ue fakafatongia ko e kau *seafarer* 'i muli, 'a ia ko e pa'anga lahi ia 'oku ha'u ki he fonua, pea ko e fatongia ia 'a e Potung ue Ako, k 'oku tokoni lahi 'aupito 'a e potung ue 'a e motu'a ni...

<007>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi : .. ki hono fakapapau'i 'oku 'omai 'a e ni'ihiki ko eni ke *certify* 'a e kau akó, pea to e *re-certify* mo e kau pailate lolotonga, pea mo e *regulator*, 'a ia ko e

tokoni p ia ki he Hou'eiki N pelé, koe'uhi ke nonga 'ene loto hoha'á koe'uhi 'oku fai 'a e ng ue ki ai, 'o tokoni atu mo e *Marine & Port*.

Sea K miti Kakato: M l Minisit . Me'a mai N pele 'Eua.

Tokanga ki he ta'efakafiem lie fakahoko fatongia ngaahi potung ue Pule'anga he ta'u 16/17

Lord Nuku : Tapu p pea mo e Seá pea fakatapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato kae fai ha fakahoha'a Sea he.Patiseti. Sea, ko e peesi ko 'oku fai ai 'a ko 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni, te ne hanga 'o fakama'u fakal kufua 'a e Fakamatalá Sea ko e peesi 19. 'Oku 'asi ai 'a e *performance* ko eni ko 'a e Potung ue ko 'a e Pule'angá, ki he 16/17, pea 'oku 'asi ai pea mo e 17/18. Ko 'ene 'asi ko ia 'i he 16 'i he 16/17 'Eiki Sea, ko e kongá lahi taha 'o e *performance* ko ia 'a e ngaahi Potung ué, 'oku tu'u mai ai 'oku ta'efakafiem lie. Ka ko e 'uhinga ko ia 'oku ou 'alu ko ia ki ai 'Eiki Sea, pea te u toki ha'u leva mei ai ki he kupu kehekehé. Ko 'ene a'u mai ko eni ko ko e fehu'i 'uluakí 'Eiki Sea, ko e hang ko eni ko ko e 16/17 'oku a'u mai eni ki he 17/18, 'ikai p ke 'i ai ha fakafiem lie 'e taha m t , ki he Potung ue Fakalotofonuá Sea.

Ko e Potung ue eni 'oku ne tokanga'i 'a e Sipoti, tokanga'i 'a e ngaahi Komunit faka-koló, ka ko 'ene tu'u mai ko eni hení, 'oku ta'efakafiemalie Sea, 'a e Potung ue ko ia. Maaka ko ia ki af Sea, ta'ema'u ako 'aupito p ia. 'Ikai p ke kau ia he sivi mo e ' me'a ko íá Sea. Ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e tokangá, ko 'ene a'u ko ia ki he 18, kei noa p . 'Oku 'i ai 'a e 'alu hifo ia ki ai Sea, 'oku 'i ai 'a e *minus* taha 'i he fakamaaka. Ko e fakamaaka eni na'e mai p 'e he Pule'angá Sea. Ka ko e fo'i peesi ko ení mo hono kalafi, 'oku ne fakamatala'i 'a e ng ue ko 'oku fai ko ma'a e ngaahi vahefonua Sea. Pea 'oku makatu'unga ai 'a e fakahoha'á,

Hoha'a ki he mamafa totongi vai mo e 'uhila

Pea te u fakahoha'a atu hang ko e totongi vai, 'ene ma'olungá. Ko f 'a e Potung ue ko ia 'oku 'i ai 'Eiki Sea, 'oku ma'u 'oku tala ia 'e he kalafi ko eni. Ko e 'uhilá, ko e ngaahi uesia ia Sea 'oku uesia fakal kufua ai 'a e kakai 'o e fonuá Sea. Ko e totongi koloá, pea 'oku 'uhinga peh 'a e fakahoha'a atú Sea. He koe'uhí, ko hono 'omai ko eni ko 'i he fakama'ala'ala ko 'a e Pule'angá ki he'enu 'Esitmeti fakapa'anga ko ia he ta'u ní 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakalaka ia ki he 17/18. Ko e me'a ia 'oku fai atu ko ki ai 'emau hoha'á 'Eiki Sea ..

'Eiki Minisit Mo'ui : Sea ko e ki'i fakatonutonu eni ki he ..

Sea K miti Kakato : Tokoni Hou'eiki.

Taukave'i 'i ai fakalalaka fengae'aki ngaahi Potung ue Pule'anga mo Fale Pa'anga

'Eiki Minisit Mo'ui : Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakató, pea m l ho'o laum lie lelei Sea, ki he pongipongi ni. Peh ki he Hou'eiki M mipá, ka 'oku ou tui Sea ko e ki'i fehu'i fakama'ala'ala p ki he fo'i T pile ko eni 'oku toutou 'ohake he

Fale ni Sea. Ko e T pile ko ení Sea, ko e ...kapau te mou sio hifo ki he 15/16, 16/17 Sea. Na'e kau 'a e Potung ue ia 'a e motu'a ni he lanu kulokula ko Sea. Na'e fai.. 'i ai 'a e ki'i polokalama ko e *assessment* eni ia 'oku fai 'e he Potung ue Pa'angá, pea na'e 'i ai 'a e founa na'e fai'aki ko e *one process tool* 'oku nau hanga 'o fakahoko'aki 'a e fatongia Sea. Kapau te mou vakai ki he 2016/17 na'e 'i ai 'a e ki'i *mid year review* p na'a nau to e *review* 'i Fepueli 'o e ta'u kuo 'osí, 'a e mahu'inga ko ke fengaue'aki fakataha 'a e ngaahi Potung ué, pea mo e timi Patiseti ko pea mo e timi Patiseti ko pea mo e Potung ue Pa'anga. Kapau te mou me'a hifo ki he T pile ko ia he *review* ko íá, 'oku 'i ai 'a e fakalalaka Sea. Na'e 'i ai 'a e feta'emahino'aki pea 'ikai ke *link* lelei 'a e ngaahi Potung ué pea mo e ...

<008>

Taimi: 1145-1150

Eiki Minisit Mo'ui: patiseti pea mo e Fale Pa'anga, ka ko e fai e ng ue 'o fakahoko mai ko eni 'oku 'i ai e, 'o kapau te mou sio ki he 2017/2018 'oku 'i ai e fakalalaka lahi he Potung ue 'e ni'ihí 'a ia ko e me'a 'oku mahu'inga heni Sea e feng ue'aki ko 'a e ngaahi Potung ue pea mo e timi patiseti pea mo e timi ko ia pea mei Fale Pa'anga. Neongo na'e toki fai e ngaahi, fanga ki'i savea ko eni Sea ka 'oku ou tui 'oku fanongo mai p 'a e kau ng ue faka-Pule'anga ki he'etau fakahoha'a ni. Ko e p seti ko 'e 25 ko 'oku tuku mai Sea 'oku 'ikai ke u tui peh 'a e motu'a ni. Ko e 'uhinga ko hono 'omai 'a e palani ng ue 'a e Potung ue pea mo e patiseti kuo 'oatu ke na mali ka 'oku hanga he fo'i feako'aki ko eni Sea, 'a e ngaahi Potung ue pea mo e Potung ue Pa'anga, 'oku 'i ai e fakalalaka. Ko e me'a 'oku mahu'inga'ia e motu'a ni Sea, 'oku hoko e ngaahi *challenges p* ko e ngaahi pole ko 'eni ko e faingam lie p ko e *opportunity* ia ka tautolu ke tau fakalelei'i ke to e fakalalaka ange ia. Pea 'oku ou tui ko e 2017/2018 'oku 'ata kehe e fo'i, fo'i t pile ko ia pea mei h 'a ia 'oku mahino 'oku 'alu e taimi ke feng ue'aki v ofi 'a e ngaahi *Ministry* pea mo e polokalama patiseti ko eni 'a Fale Pa'anga Sea. Ko ia 'oku peh e ki'i tokoni atu Sea na'a ma'u hala e kakai 'o e fonua kae 'uma' e kau ng ue he 'oku nau fanongo mai p . Pea 'oku ou tui 'oku tui e ngaahi Potung ue 'oku nau fai lelei p honau ngaahi fatongia, m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: Sea. 'Ikai ko ...

Eiki Pal mia: Tau tali p mu'a, tau tali e me'a ko na'a ne ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Tui Pal mia mo'oni p seti 75 ta'efakafiem lie fakahoko ng ue Pule'anga

Eiki Pal mia: Sea fakam l atu he ma'u e faingam lie. Tapu atu ka Hou'eiki, ko e, 'oku h mai mei he me'a 'a e 'Eiki N pele Vahefonua 'Eua 'a 'ene, 'a e fakamatala 'oku 'asi h fekau'aki mo e *MIA*. Pea 'oku ou pou pou ki ai, mo'oni 'aupito 'aupito 'aupito. Ka 'i he'enua, 'i he'etau t naki tu'unga fakalukufua 'oku pehe ni hono vakai'i fakalukufua 'a e fakahoko fatongia 'a e Pule'anga, p seti 'e 25, saisai, meimei. P seti 'e 75 ta'efakafiem lie. 'Ikai ke u lave fakafo'i-Potung ue he 'oku 'ikai ke u loto ke u hanga 'o tukuhifo ha Potung ue. K toa ange e Hou'eiki Minisit ko eni,

ta'u eni 'e ua eni mo e kongā 'enau kamata, pea 'oku 'ikai ke u loto ke u lave ki he kuohili. Me'a ia kuo 'osi. 'E toki tohi p he hisit lia. Ka te u hanga 'o 'oatu 'o vahevahe atu e me'a ko eni. Hou'eiki, na'e tufa mai e me'a ko eni ko e *corporate plan* ki he motu'a ni. Te'eki ai, 'osi p peesi 'uluaki ia he'eku lau pea u t puni'i, tuku. K toa, k toa e ' *corporate plan* 'a e Pule'anga ne u 'osi kamata lau pea u, ko e tu'unga ko 'oku 'i ai e fakalukufua hotau fonua (*Tapu kiate kimoutolu Hou'eiki*), 'a eni p ko 'oku talamai. P seti 'e 75 'o e fakahoko fatongia 'oku ta'efakafiem lie. Tui au ia ki ai pea ko e mo'oni e mo'oni ia. Ko hotau fatongia ko e h e me'a te tau fai ke tau hanga 'o teke teke hake e me'a ke 'alu hake ki he p seti 'e 30, 'osi e ta'u ni kuo p seti 'e 30 p 40, he 'oku 'ikai ke tui e motu'a ni ia 'e lava 'o langa e fonua ni 'aki e p seti 'e 25. Ko ia 'oku ou, ko u fakahoko atu e me'a ko eni ko e ng ue lahi eni ia. 'Oku mamaha 'aupito 'etau sio 'atautolu ki he founga ko ke fakalelei'i 'aki. Tau falala ki he *corporate plan* 'oku 'omai 'e he ngaahi Potung ue. Ko e kongā lahi e *corporate plan* te u tala atu ko e tohi p . Kehe p ke lava ha me'a 'o tohi'i pea 'ave k fakafiem lie.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko hono fakamo'oni eni.

Lord Tu'i' fitu: Sea ka u ki'i tokoni p au ki he 'Eiki Pal mia. Hang kuo lavea e kau ng ue sivile kotoa. Ko u peh 'e au ko e fakatonutonu 'oku ua p , ki ha Potung ue mo e fa'unga ha *portfolio*, ko e Minisit p mo 'ene *CEO*. Ko e si'i kakai ia ko e fakaongoongo tali tu'utu'uni p ia. Ko hono fakahoko ko e *direction* ko e h e ng ue ke fai, fo'i ua p ia. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l .

Taukave 'ikai ha me'afua ke fua totonu fakahoko fatongia

'Eiki Pal mia: Te u 'oatu e me'a ko eni, 'a e ngaahi fo'i mo'oni ta'etoeu sia ko eni, ta'etoele'eia. Ko 'etau fakahoko fatongia, kau ai e motu'a ni, k toa, 'oku talamai 'e he *report* p seti 'e 75 'ikai ke fakafiem lie, tau tali mu'a e fo'i lau ko ia ka tau kamata mei ai, he kapau te tau 'alu ke tau fakatonutonu 'oku 'ikai ke 'ilo p 'e ang af f 'etau fakatonutonu. Tau hanga ki mu'a ke langa e fonua ko 'eni. Ka te u tala atu e fo'i founga ...

<009>

Taimi: 1150–1155

'Eiki Pal mia: Koe'uhí ko e faingata'a ke *PMS* p ko e founga ke fua'aki 'a e fakahoko fatongiá ke tonu. Nau fai e tu'utu'uni ko ení ki he 'Ofisi Pal miá. Te u tala atu ha fo'i ng ue p 'e 4. Te u tuhu'i atu e fo'i ng ue 'e 4 mo e feitu'u ke fai ki ai pea te tau 'alu, kumi e pa'anga, ko hai e fa'ahinga te nau 'o fai e ng ue ko iá pea te tau sivi'i p ha fo'i m hina 'e 3. Pea u tu'utu'uni ke me'a. Ko Vava'u, tau kamata mei ai. 'Oku 'i ai e fu'u, ngaahi fu'u fale na'e vela tu'u he uafú 'o hanga ki tahi meimei ta'u 'e 20 'ene tu'u aí. Te tau ki ai 'o holoki e fale ko iá 'o to'o e veve ko iá. Fu'u F ko Fieme'á, fiema'u ke 'ai ke tele hono kava pea 'ai mo hano ' . Holoki mo e fu'u fale na'e tu'u he 'Api Polisi', mahalo ko e ta'u 'e 4 'ene tu'u ai, 'ikai ke fai ha ng ue ki ai. Ko e ng ue kuo pau ke fai, ko e taimi ke fai ai mo e pa'anga ke fai ai pea tau 'a'ahi. 'Eiki Sea, ko e founga

ia 'oku ou fokotu'u atu ke tau ng ue'aki. Ka tau lava 'o fua e ng ue. Ko 'ena tu'u fakalukufua, faingata'a ke tau fua. Tau hanga 'o vahe'i ha fo'i ng ue pau ke fai, vahe'i mo hono pa'anga, 'ave mo e ngaahi Ministries ke nau 'o fai e ng ue ko ia pea tau toki sivi'i. Pea kapau 'oku 'ikai ke me'a, founa ia 'oku mau fai he taimi ni. Ko ia Eiki Sea ko e *Corporate Plan* ko 'oku 'oma'i, te u tala atu kia moutolu. Ko e tohi mai p ngaahi me'a na'e tohi he ta'u 'e 15 pe ko e 10 kuo 'osi. He ko hono fakamo'oni eni, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'afua te ne hanga, me'afua totonu ke ne hanga 'o fua ke ma'u e tu'unga totonu 'o e *performance* 'a e kau ng ue. 'Oku loi, ta'emo'oni.

Fakatonutonu 'oku 2 me'afua 'oku fua'aki fakahoko fatongia 'a ha potung ue

Dr. 'Aisake Eke: Sea, ko u ki'i kole p fakamolemole p , fakamolemole p 'Eiki Pal mia. 'Oku 'i ai e me'afua 'oku fua'aki e potung ue. 'Ikai ngata p , 'oku ua e me'afua, me'afua. K taki p Pal mia fakamolemole p . 'Oku 'i ai e me'afua, fua ai 'a e potungau'e 'enau fatongia, pea 'oku 'i ai leva e fua 'a e fakafo'ituitui ko ia 'enau ng ue'i ko e fakalukufua. 'A ia ko e *PMS*, ha'u ia mei lalo mei he kau ng ue, ke na fetaulaki. 'A ia 'oku 'i ai ko eni ko founa fo'ou ai ko eni, kapau te ke 'ova ho'o ng ue he 'ova he 3 ki he 4 ko e 5 kuo 'osi, 'a ia ko e 'uhinga e 3, ko ho'o a'u ia 'o p seti 'e 100 ho'o ng ue ko ia na'e 'atu he tala fatongia ko he ng ue. Pea ko e 'ova ai, to e 'atu leva ho'o ki'i mon ia. Pea ko u 'ai p fakamolemole p 'Eiki Pal mia mahalo 'oku ngalo.

'Eiki Pal mia: Sea ko u faka'apa'apa lahi ki he 'Eiki Minisit , mo'oni p 'Eiki Minisit . Ka 'o kapau na'e fua totonu e me'a ko eni, na'e 'osi totonu ke a'u ki he 'aho ni kuo tau 'alu hake 'o p seti 'e 50. 'Osi eni e ta'u 'e fiha mo 'etau kei p seti p 'e 25. 'A ia na'e hala e me'afua. He kapau na'e tonu e me'afua kuo tau 50 he taimi ni. Te tau 25, mahalo ko e ta'u kaha'u te tau 26, ta'u hoko ma'i, 27.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, sai p 'Eiki Pal mia ke u ki'i tokoni atu ki he Feitu'u na he. Ko e anga ko 'a e vakai 'a e Fale ni ki he me'afua ko 'oku, tapu ange mo e Feitu'u na 'oku ke me'a mai'aki 'Eiki Sea. Ng ue p ia 'oku tonu ke fai. Kapau 'oku tu'utu'uni e 'Eiki Pal mia mei Tonga ni ki Vava'u he kuo 'osi mea'i p 'e he 'Eiki Pal mia he 'a'ahi, *Fisheries*, hae fale ko ena he ko e fale 'oku tonu, ko ho'omou fu'u me'a kotoa atu, fakamole, to e 'ai mo ho'omou *T/A*. Hae fale 'Api Polisi. Ko e ng ue t naki mai ia 'Eiki Sea ki he Pule'anga. Pea ko u fakam l atu 'Eiki Pal mia. Mahalo ko e talu 'a e fungavaka e Feitu'u na mo e tokangaekina ke hiko e vev'e 'Eiki Sea. Kuo a'u 'o h e kau ng ue kitu'a 'o hiko veve 'Eiki Sea kau ai homau ngaahi mal' 'Eiki Sea. Pea 'oku mau talaange, mou 'o fai e me'a 'oku tala atu 'e he 'Eiki Pal mia ke fai. Kae hili ko ia na'e ako nautolu ki he me'a 'oku pepa mo e ngaahi me'a fekau'aki pea mo e vahevahe 'i he fu'u ng ue 'Eiki Sea, komipiuta. Ka ko e tu'utu'uni ko ke 'oatu, mou h kitu'a hiko veve. Pea ko u fakam l atu ki he Feitu'u na ko e ng ue p ia 'oku pau ke fakahoko ke ke mea'i lelei p . 'Ange p ia ki he Minisit ko eni ki he Ngaahi Ng ue, 'a ia ko e Takimamatá ke ne fai e ng ue ko ia he 'oku 'i ai e ' me'a ng ue kotoa he fonua ni ki hono haveki ha fale 'Eiki Sea.

Fokotu'u totonu ke vakai'i CEO e MIA koe'uhi ko e lanu kulokula fakahoko fatongia e potung ue

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele fakam 'opo'opo'opo mai .

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku hang 'oku me'a mai e 'Eiki Pal mia he 'aho ní ko e ng ue, 'ikai ko ha ng ue faka'ofisi ia. Ko e ng ue p ia he fakakaukau 'a e Feitu'u na ke 'ange ke fai 'e he ngaahi koló. Ko e ng ue ko 'oku fai 'e he tangata'i fonua hang ko eni 'oku fai 'e he kau Kalaké ko eni, kuo 'osi mahino ki honau ngafa fatongiá ko e tohitohi 'i Fale ni 'Eiki Sea. Tuku kehe kapau ko e CEO 'oku ne to e 'ange ha ng ue fo'ou makehe mei he ng ue ko íá 'Eiki Sea, pea 'oku fakalalakala leva e potung ue ko íá. Me'a ko 'oku me'a ki ai e 'Eiki Pal mia 'oku mo'oni 'Eiki Pal mia ho'o potung ue, kulokula p mei he, 'alu 'o a'u ki he ngaahi ta'u kimu'á. 'Oku totonu ke vakai'i e CEO p 'oku kei taau....

<001>

Taimi: 1155-1200

Lord Tu'ilakepa: ... mo fe'unga ke hoko e ng ué 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: Kapau leva 'oku a'u ki ha tu'unga peh 'Eiki Sea totonu ke vakai'i e CEO ko eni 'o e MIA p 'oku kei totonu ke hoko atu 'Eiki Sea p 'ikai.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: 'Oku mou me'a ki he'ene fakangalivale'i 'a e Potung ue 'a e Minisit 'a e 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: 'E 'Eiki N pele ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ke h mai ha fa'ahinga ng ue lelei 'e fai he 'e CEO ko eni ka 'oku 'i ai 'a e me'alele 'oku me'a holo ai.

'Eiki Pal mia: Sea fai mo faka'osi atu.

Lord Tu'ilakepa: 'Oange pea mo 'ene mon 'ia vahe lahi fakamanavah .

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Tokoni Pal mia.

Lord Tu'ilakepa: Tonu ke fakakaukau'i lahi sai p ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea kole atu p mu'a ke 'oua mu'a te tau ng ue'aki he Fale ni 'a hono tukuphifo ha taha 'oku 'ikai ke 'i heni. Na'a nau 'osi fai p f me'a'aki ki ai ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'ikai ko ha feitu'u eni ia ke tau peh atu ai fakanofa 'a hai fakanofa 'a hai.

Lord Tu'ilakepa: Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'ikai, 'uhinga he 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'elem niti ia 'o e *assessment* ko eni 'oku 'ikai ke mea'i he 'e Hou'eiki M mipa.

Sea K miti Kakato: M 1 .

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko u kole atu p ke tau nofo p mu'a he talanoa fakalukufua. M 1 .

Sea K miti Kakato: Hou'eiki mou tui homou kote.

S miu Vaipulu: Sea ka u ki'i fakahoha'a atu Sea.

Sea K miti Kakato: Ka tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Na'e liliu 'o Fale Alea.)

'Eiki Sea: Hou'eiki m 1 'aupito e f me'a'aki. Tau toki hoko atu he uá. M 1 .

(Na'e t loi 'a e Falé ki he ua ho'at .)

<002>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá.

'Eiki Sea: Hou'eiki tau liliu ai p 'o **K miti Kakató**.

Na'e liliu ai pe 'o K miti Kakató.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki mou ki'i fakama'ama'a atu. Tapu pea mo e Pal mia 'o Tonga. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele e fonuá. Tapu ki he Hou'eiki Minisit , Kapinet# pea peh foki ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki m 1 mu'a e kei fakalaum lie 'a Langi 'o kei taufetuku mai ha ivi mo ha taimi ke tau fakahoko hotau fatongiá. Pea kuo u tui Hou'eiki, te u tuku atu pe ke mou me'a mai ki he'etau 'asenitá, ko 'ene maau pe ia 'oku tau hoko atu leva tautolu ki he'etau ngaahi fo'i fakavouti pea te tau toki p loti fakataha pe. Ka mou me'a mai 'a Vava'u 16. Vava'u 15 k taki.

Tokanga ke 'oua t palasia kau ng ue he Pule'anga

S miu Vaipulu: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' e Hou'eiki K miti Kakató. 'Eiki Sea ko 'eku ki'i lave atu pe ki he me'a ko eni na'e fai e feme'a'aki ki ai e Falé, kimu'a he'etau tukú. He'etau tuku ko eni ho'at . 'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he kau ng ue mo e ngaahi Potung ue ko na'e fai hono t palasia 'i he taimi ko iá. Ko hono 'uhingá 'Eiki Sea ko e ng ue ko 'a e ni'ihí ko eni 'i he ng ue fakapule'angá, na'e talu hono sivi'i nautolu mei he

'enua kalasi l 'o 'alu hake ai 'o a'u eni 'i he 'ene h 'o fakahoko ko e fai fatongia ma'ae Pule'anga 'a 'Ene 'Afio na'e sivi'i 'o a'u ai ki he tu'unga ko eni 'i he taimi ni. Pea ko e me'a ko 'oku ou vakai ki ai Sea. Ko hono sivi ko eni 'a e t 'onga ng ue, ko e anga 'eku vakaí, 'oku sivi ia mei he 'ene *performance* 'i he pa'anga ko 'oku 'oange ki he Potung ue. Ka ko e me'a 'oku ou fie fakamanatu atu ki he Fale ni, 'e pule 'a e Minisit pea tokoni ki ai 'a e CEO. 'Oua 'e tukuaki'i 'ata'at 'a e kau ng ue fakapule'angá. 'Oku kau mo kita kapau ko e Minisit kita, kau mo kita he tukuaki'i, he ko e Tu'utu'uní 'e fakahoko 'e he CEO mo e kau ng ue. Ka kuo u fakame'apango'ia p Sea, hono t palasia ha taha 'oku 'ikai ke nau 'i he Fale ni ke nau 'omai hanau le'o. Pea 'oku 'ikai ke u tui au ki he founga ng ue ko íá.

Ko 'eku tui 'Eiki Sea, 'oku tonu ke tau vakavakai 'a e ongo tafa'akí fakatou'osi. F f 'eku fakahoko fatongia? Ko e kaveinga ko 'o e *Budget* 'o e ta'u ni, Palani e Ng ue, pea Ng ue'i e Palaní. 'Oku lava nai 'a e me'a ko íá? Pe 'oku tukuaki'i t palasia 'a e ni'ihí pule ng ue 'i he ta'epalani e ng ue mo ta'eng ue'i e palaní. Kuo u faka'apa'apa 'aupito 'Eiki Sea, ki he kau ng ue ko ia 'oku nau fai fatongia 'i e Pule'angá, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke nau tau'at ina. 'Ikai. Ka ke 'oua 'e tukuaki'i peh 'í he koe'uhí 'oku totonu ke fakatou vakai 'a e ongo tafa'akí fakatou'osi, 'oua 'e t palasia p kalasi ko he'ikai

<003>

Taimi: 1405-1410

S miu Vaipulu: ...'ikai lava ke hao mai si'anau le'o 'i heni p ko e ng ue koe'uhí ko e mafai. 'Oku 'ikai ke tui peh 'a e motu'a ni Sea.

Tokanga ki he kaveinga ko e palani 'o e ng ue mo hono ng ue'i

Ko e taha 'Eiki Sea, 'a e kaveinga ng ue ko eni kuo fai 'aki 'a e me'á, ko e palani 'o e ng ue pea ng ue'i 'a e palani. Me'a tatau p ía 'oku tu'utu'uni ki ai 'a e lao 'Eiki Sea. Pea ko u tui au ia kapau te tau 'alu p , fai p 'a e ng ue fakahoko mo e ng ue ko mo e kau ng ue fakapule'angá, fakatatau ki he laó mo e me'á. Manatu'i'a e ngaahi ta'u atu ko ki mu'a Sea. Na'e fokotu'u 'e he motu'a ni, liliu 'a e founga l pooti, 'a e l pooti ko 'a e Pule'angá, he koe'uhí 'e l pooti mai 'a e fakamatala ko 'a e Potung ue takitaha, 'omai ko ki he Falé ni. Toe m hina ia 'e ono ki he ta'u fakapa'anga. Ko e taimi ko 'e fehu'i ai 'i he Fale ni, ha me'a 'oku fekau'aki mo ha me'a. Talamai 'e toki ha'u ia 'i he L pooti ko hokó, koe'uhi 'oku ngata 'a e L pooti ko eni kae ava 'a e fo'i mahina 'e ono.

Na'a ku fokotu'u ke liliu koe'uhí te tau lava leva ai 'Eiki Sea, 'a e Fale ni 'o vakai'i lelei 'a e L pooti mo e founga ko eni 'oku sivi 'aki 'e he Fale Pa'anga 'a e ng ue, pea tau ng ue fakataha ki ai pea mo e Patiseti 'o e ta'u ko ia. Kae 'ikai ke tau hanga 'o tukuaki'i ha ni'ihí, te tau muimui'i ia 'o vakai ki ai.

'Eiki Sea, na'e p loti 'a e me'a ko ia, 'o e 'aho ko ia na'e fo'i 'aki 'a e fo'i tokotaha.

'Eiki Minisita Pa'anga: Sea, ke u ki'i tokoni atu.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit .

Eiki Minisit Pa'anga: Fakatapu mo e 'Eiki Sea 'o e Falé., mo e Hou'eiki M mipa 'o e Falé.

'Eiki Sea, ko 'eku tokoni p ki he Fakafofongá. Pea 'oku mo'oni 'aupito,'aupito 'a e fakakaukau ko eni ki he L pooti. Kuo 'osi tali ia 'e he Pule'anga pea ko e founa ia 'oku lele 'aki he taimi ni. Ko e Palani ko e *Corporate Plan* Patiseti pea mo e L pooti Fakata'u 'oku fakatatau ia ki he Ta'u Fakapa'anga, *Financial Year*. 'O 'ikai ke Sanuali, T sema hang ko e founa na'e ng ue mai 'aki. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 ! 'Oua 'e to e tali 'a e tokoni Fakafofonga he 'oku si'isi'i ho taimi.

S miu Vaipulu: 'Ikai ko e Feitu'u na p foki 'oku pule ki he taimi, Sea. Kapau 'e peh p 'e he Feitu'u na ke to e 'omai ha'aku 20 fo'ou. To e lava p ia. Ko ia. Ko e koloa p ke tau lelei kitautolu Sea.

M 1 'aupito 'Eiki Sea, ki he Minisit Pa'anga hono tali. Ko u tui p au ko hono fulifulihi p 'etau founa ng ue, te tau a'u p kitautolu ia ki he me'a 'oku lelei ange. Pea ko e toenga Sea, 'o e Patiseti ko e *Statement* 'oku 'i ai 'a e ki'i me'a ia 'i he *Statement* kuo 'osi 'i he peesi 38 mo e 39. 'Oku na ki'i fehangahangai, ka ko u tuku atu p ia Sea, ki he Feitu'u na mo e me'á. Ko e me'a p ia 'oku lava p ia ke fakatonotonu. Ko u tui ko e me'a 'oku totonu ke tau fakatahataha ma'u p ki ai, 'a e me'a ko 'oku 'i he'etau laó. He ko 'etau Laó eni 'a e *Budget Statement*.

Ko e taha 'a e me'a ko 'oku mahino 'i he Polokalama *Budget* ko eni 'Eiki Sea. Taha eni ia he polokalama 'oku nounou. Ko hono 'uhingá eni Sea. Ko e founa ko ki mu'a atú, na'e 'omai ko 'a e Polokalama *Budget* pea 'omai mo hono fakamatala hono 'uhinga, pea 'oku ng ue 'aki eni ia 'i Fisi. 'Omái 'a e Polokalama Patiseti, pea 'omai mo hono fakamatala nau ha'u fakataha, vave leva faingofua 'a e ng ué. Ko e Patiseti ko eni, hangehang hano 'uhingá ke 'oua 'e to e lau, kae fai mo tali. Pea 'oku faingata'a ai Sea, kuo pau p ke tau tuku mai ha ki'i taimi, ke fai ha sio he 'oku iku ia hang ko ha kau vavalu. Na'e 'i ai 'a e motu'a ia 'i Hunga....

< 004 >

Taimi: 1410-1415

S miu Vaipulu: ...Hunga, Vava'u, ko e atu ko ki ai 'oku peh mai ia, Ko u 'afio'i atu p 'e au ho'omou mavahe mai Neiafu, mei Hunga. 'Oku peh me'a ko eni 'Eiki Sea 'oku tuku mai p ia ke tau vavalu 'i loto ai 'a e ngaahi fika mo e ngaahi me'a ko ia, pea to ki fai ai hono fakakaukau'i fakatonotonu. M 1 'aupito 'a e ma'u taimi Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 , Vava'u 15. Tau fanongo ki Ha'apai 12 me'a mai.

Vili Hingano: M 1 'Eiki Sea, m 1 'a e fakalaum lie 'a e Feitu'u na ki he ho'at á ni, m 1 'a e laum lie ho'o k miti. Kole p ke puke 'a e faingam lie ko eni ke 'ai p fanga ki'i me'a p heni Sea ko e tokoni p eni ia ki he 'etau ng ue ko e 'uhinga he 'oku 'api'api 'a e taimi, pea 'oku hang p motu'a ni ia kei faingam lie p neongo 'oku ...'a e taimi 'oku toe p 'apongipongi.

Tokanga ki he nofo 'i Tongatapu konga lahi vaevahe silini he Patiseti

Sea 'oku ou kole p ki he Hou'eiki ke nau ...'oku fakahoha'a atu'a e motu'a ni 'i he ki'i t pile 'oku ui ko e mu'aki t pile 'e 6, 'a ia 'oku 'asi ia 'i he peesi fakaloma 14, ko e ki'i t pile ko eni ko hono fakalea ko e vahevahe Patiseti ki he ngaahi feitu'u. Pea 'oku 'omai heni Sea 'a e fokotu'u mai 'oku talanoa 'a e t pile ko eni mo hono ngaahi mata'i fika 'i he miliona, pea ko e lave'i hifo ko eni 'e he motu'a ni 'i he fakahokohoko ko eni Sea, 'a ia ko e fulihi eni ia mei he tu'unga ko na'e 'i ai ko 'i he ta'u kuo 'osi na'e fakap seti p 'i he Patiseti 'o e ta'u kuo 'osi, k ko eni 'oku fulihi mai eni 'o fakapa'anga mai eni. 'Oku 'omai heni hono vahevahé Sea, pea ko 'eku fakahoha'a atu ko hono 'uhingá 'osi mahino p 'oku nofo p 'i Tonga 'Eiki ni 'a e kongá lahi 'o 'etau Patiseti, pea ko hono hoko hifo ko ki Vava'u 'a ia 'oku fe'unga 'a Vava'u pea mo e 15.7 miliona, hoko mai ki Ha'apai ko e 8.5 miliona, 6.8 'a 'Eua, 2 'a Niuatoputapu 1.6 'a Niuafo'ou pea 8.4 leva 'a tu'apule'anga.

Sea ko 'eku hanga ko 'oku fulihi eni ko ki he fakapeseti 'a ia 'oku 4.4 'a e p seti 'o Vava'u, ko Ha'apai ko e 2.5 p seti, ko e vahevahe ko eni 'o 'etau pa'anga Patiseti fakafeitu'u, manatu'i Sea na'e fai 'a e fakamamafa heni 'a e Fale 'i he ta'u fakapa'anga lolotonga ki he founga ko eni hono vahevahe, pea 'oku mahino mei ai 'oku ...ko e fika ko eni 'oku 'ave ko mei tu'a ko ki tu'a mei Tongatapu ni 'oku si'isi'i 'aupito, 'i he 'omai ko 'i he t pile ko eni. K 'oku 'i ai 'a e ki'i t pile 'e taha Sea, t pile 4/14, k taki p peesi 65 Hou'eiki ...65, 'a ia 'oku 'asi ai Sea ko hono vahevahe eni ko 'o e ngaahi polokalama ke fakafeitu'u ki Tongatapu ki Vava'u, Ha'apai pea mo 'Eua pea mo e ongo Niua.

Sea k taki p te u ki'i meimei fakamamafa atu p au ia 'i he vahefonua Ha'apai, t pile ko ena ko ki 'olunga, ko e me'a ko eni 'oku mahino ko eni 'oku mahino ko ki he motu'a ni ko e ta'u fakapa'anga lolotonga 'ena ia Sea, pea ko 'ene a'u ko ki he ta'u fakapa'anga ko eni 'oku tau lolotonga alea'i ko eni, ko e ngaahi sevesi mo e ngaahi langa lalahi faka'ikon mika 7.3, ngaahi sekitoa makehe 2.1, sekitoa ng ue 1.3, ngaahi sevesi mo e langa lalahi fakasiale 6.8.

'Eiki Sea ko e sio ki he fakafuofua ko ena ki he 2018/2019 mo e 19/20 'oku kei mai lahi p noa (0) ai, pea 'oku mahino ki he motu'a ni ko e fehu'i ko ke fakam'ala'ala mai p, na'e 'osi 'i ai foki 'a e pa'anga na'e tali ki he langa ko eni 'o e falemahaki 'i ...

<005>

Taimi: 1415-1420

Vili Hingano : ... fo'ou 'o Ha'apai. Ka ko e me'a ko eni 'oku mahino kiate aú, 'oku te'eki ai ke 'asi 'i he 'etau Fakamatala Patiseti, Sea, ka ko 'eku fehu'i p 'a'aku ia ke fakama'ala'ala mai mu'a 'e he 'Eiki Minisit Pa'angá. Ko e h e tu'ungá, pe 'oku kau 'i he polokalama tokoni ko eni? Sea, 'o hang ko e me'a ko eni 'oku 'omai he ki'i mu'aki t pile 'e 6 ko na'e 'uluaki lave ki ai 'anenaí, ko e p seti 'e 2.5 'o e Patiseti 'a e fonuá, 'oku 'omai ma'a e Vahefonua Ha'apai. Na'a tau talanoa 'anep, Sea, ki he tukuhaí. 'Oku tukuha'u 'a e kakai kotoa p 'o e fonuá. Ko Ha'apai, ko e fanga ki'i motu 'e 30 tupu ko, Sea?

Sea K miti Kakato : Ko ia.

Vili Hingano : Pea ko e fanga ki'i motu k toa ko ení. Neongo ko e fanga ki'i kakai toko si'i p, 'i he ki'i motu taki taha, ka 'oku nau totongi tukuha'u katoap, Sea. Pea 'i he'ene peh, ko e tui 'a

e motu'a ni, 'o hang ko e ngaahi me'a ko kuo tau laaulea ki ai 'i he ongo ta'u 'e 2 kuo hilí, ko e 2.5 ko ení ki Ha'apai, Sea, si'isi'i fau 'aupito ia. Meimei ko e 2.5 ko ení ia, Sea, meimei nofo p ia 'i Pangai, 'i he kolomu'á, 'uhinga p eni ia ko e ki'i faka'osi'osi ko eni e langa af ko 'i Ha'apai.

Ua ki aí, ko e v henga 'o e kau ng ue faka-Pule'angá. 'A ia ko 'ene tu'u 'a'ana ia ko , ko e tokoni ki he *private sector*, ko e ngoué, pea mo e toutaí, Sea, 'o e Vahefonua Ha'apai, ikai ke 'inasi mai e tukuimotu'ia. Ko 'eku fakat t 'aku eni ia ki Tungua, pe ko Lofanga. Ko e fanga ki'i motu ko ení, ko e talu eni 'enau t t , 'enau totongi tukuhaui mai ta'u lahi, ka ko e h 'a 'etau me'a 'a e Pule'angá kuo tau fokotu'utu'u ke 'inasi ai? 'Oku 'i ai e fanga ki'i tokoni kuo 'osi mahino p ia, Sea. Ka ko e anga p eni ia, 'i he 'uhinga ki he vahevahe ko eni 'etau Patisetí, Sea, 'oku fiema'u p ke 'i ai ha mon 'ia 'a e fanga ki'i koló, ko hono 'uhingá, he 'oku nau tokoni mai p ki he 'etau Patisetí fakal kufua.

Te u 'oatu e fakat t ko ení, Sea. Ko e ki'i motu ko eni ko 'Uiha 'i Ha'apai 12, 'oku 'i ai e fo'i vaka ai 'e 120, pea ko e 'utu leva e fo'i vaka ko eni he 'aho, meimei lita 'e 100, hono faka'avalisi 'enau 'utu ko 'enau penisiní. 'A ia ko e fo'i lita e 100 ko ení, Sea, hono mahu'inga faka'ahó, pea kapau 'e liunga'i ki he fo'i 'aho ko eni e, tau peh fo'i 'aho e 300 he ta'ú. Tokoni lahi mo'oni 'a e ki'i motu ko ení, Sea. Ko 'eku 'oatu p 'eau 'a e fakat t 'enau tokoni 'a e fanga ki'i 'otu motú, ki he pa'anga 'ekon mika 'a e fonuá fakal kufua.

Ke fakatokanga'i ke lalahi silini ma'a e 'otu motu mei he silini Patiseti

'A ia 'oku mahu'inga 'aupito 'i he vahevahe ko eni 'o e 'Esitimetí, Sea, ke toe fai p hano fakatokanga'i, ko e 'uhingá, ko e ngaahi ta'u ka hoko maí, Sea, toki m lohi 'etau ivi fakapa'angá, Sea, to e ki'i fakalahilahi mai e fanga ki'i 'inasi ko ení. Ko Vava'u e, 4.4 'a e ki'i peseti 'o 'etau 'ikon miká 'ku 'oange ma'a kinautolú. Ka ko 'eku foki mai ko ki he ki'i t pile ko ená, Sea, 4.14, mo e 4.12 ko 'a Vava'ú. Ko hono fakahoa ko e ongo t pile ko ení, t t atu e me'a ko eni 'oku 'asi mai ko eni mei Vava'ú, Sea. Ngaahi s vesi mo e langa faka'ekon mika 'a Vava'ú, 54.4 a Vava'u, 7.3 a Ha'apai. Ngaahi sekitoa makehé, 10 a Vava'u, 2.1 a Ha'apai. Ko 'eku sio ko ki 'Eua mo me'á, .0, .0. 'A ia, Sea, 'oku fai e tokanga heni 'a e motu'a ni, Sea, ki he mahu'inga hono vahevahe hotau ivi, ke lava 'o totofu pea 'inasi fe'unga hotau ngaahi vahefonuá. Makehe mei aí, Sea, 'oku mahino p ki he motu'a ni ia, pea 'oku faka'apa'apa lahi e motu'a ni ia ki he ng ue lahi 'oku fai 'e he Pule'angá, hono fakahokohoko 'a e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá, ki hotau fonua ni, Sea. Ka ko e me'a p eni ia 'oku fai ki ai e tokanga 'a e motu'a ni ki hení. 'Oku 'i f 'ia heni 'a e falemahaki 'o Ha'apai, 'i he'ene tu'u ko eni 'i he ki'i Patiseti 'oku vahe'i mai ki Ha'apai, pea mo e polokalama tokoni ko eni ki Ha'apai ko ení. 'Oku 'i f 'ia ai 'a e falemahaki 'o Ha'apai? F f 'a e fanga ki'i uafu ko eni ko na'e fai e talanoa ki ai? F f 'a e f soa 'o Ha'apai? He ko e ma'u'anga mo'ui ko 'o Ha'apai, Sea, ko e la'i lou'akaú. 'A ia ko e tu'u ia ko

Tali Pule'anga ki he hoha'a ke 'inasi lahi 'a Tokelau tautefito ki Ha'apai he 'Esitimetí

'Eiki Tokoni Pal mia : Sea, kole p pe 'e lava ke u ki'i fakama'ala'ala atu p ki he Fakafofonga.

Vili Hingano : Sai p , Sea.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Sea, ko e falemahaki ‘o Ha’apai, ‘e kamata pe *commission* ‘i he ‘aho 7 ‘o Siulai. ‘A ia ko e pa’anga ia ko ia, ko e pa’anga *project* ia ‘a e *ADB*, ‘oku ‘i he Potung ue ‘a e motu’a ni. Ko e pa’anga ko eni ki he f soá, ‘oku ‘oatu e kole, he na’e ‘osi fakama’ala’ala p ‘e he ‘Eiki Minisit Pa’angá, ki he *Green Climate Fund*, kau fakataha ia mo hono faka’osi e ng ue ko ki he f soá, ki Hahaké.

<006>

Taimi: 1420-1425

‘Eiki Tokoni Pal mia: ...Pea mo e kongá ki Hihifo, ‘a ia ‘oku kau ia he *project fund under* ia ‘i he potung ue ‘a e motu’a ni Sea, ‘io ko e *project* ko eni ki he f soa mo e me’a fakak toa ‘oku fakafuofua ‘ova he 40 miliona ‘Amelika, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e *process* p ‘oku *go through* ai, pea ko e faka’amu ia na’ola lelei kae lava lelei ai leva ‘a e fiema’u ‘a Ha’apai mo Hahake mo Hihifo, m l Sea ko e ki’i tali atu p kapau ‘e to e ‘i ai ha fehu’i sai p ko e Minisit Mo’ui eni.

Taukave Pule’anga ‘oku vahe silini Patiseti fakatatau ki he tokolahi e kakai he vahefonua

‘Eiki Minisit Mo’ui: Sea lava p ke u ki’i tokoni atu, tapu pea mo e Feitu’u na Sea pea tapu ki he Hou’eiki M mipa e K miti Kakato. Sea ko ‘eku ki’i tokoni atu p ‘a’aku ki he Fakafongá Ha’apai 12, p ‘oku ne hanga ‘o fakatokanga’i ‘a e *population distribution* ‘oku p seti ‘e 74 kakai ‘oku nofo ‘i Tongatapu ni, p seti ‘e 14 kakai ‘oku nofo ‘i Vava’u, p seti leva ‘e 6 ‘a Ha’apai, p seti ‘e 5 ‘a ‘Eua pea p seti ‘e 1 he ongo Niua. Ko ‘eku ki’i tokoni p ia Sea pea ‘oku ne *consider* ‘a e ngaahi *population distribution* ‘i he fakamalanga ki he vahevahe Sea ko ia p m l .

Vili Hingano: M l Sea fakam l ki he ‘Eiki Minisit Mo’ui pea mo e ‘Eiki Tokoni Pal mia ko e ‘uhia ko e tokoni ko eni pea mo e fakamatala ko eni ‘oku ‘omai ko eni, ‘uhinga p foki Sea hono fakafehu’i atu ke fai mai ‘a e fakama’ala’ala he ‘oku ‘ikai ke tuhu’i hangatonu mai ‘i he fakaikiiki mai ko ‘o ‘etau ng ue ko eni, pea ‘oku ou fakam l ke kei me’a ki ai ‘a e kakai ‘o e vahefonua Ha’apai ko ‘etau falemahaki eni kuo maau m lie mai ko eni ‘e kamata hono langa Sune ko p ko Siulai ‘Eiki Tokoni Pal mia, Siulai ‘aho 19 ‘o Siulai tau teuteu ke fakakakato ‘etau fatongia ko eni pea ko e t puaki ia ma’ae vahefonua kuo faifai kuo tau a’usia.

Fokotu’u totonu ke hiki vahevahe Patiseti ki Ha’apai ‘aki ‘o peseti 18

‘Eiki Sea ko me’a ko na’e tokanga mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit Mo’ui ‘oku mahino ‘aupito ki he motu’a ni ia ‘a e vahevahe ko eni ‘oku ‘ikai foki ke vahevahe peh ‘etau Patiseti ‘atautolu, he kapau ‘e vahevahe peh ‘etau Patiseti, ‘a ia ‘oku totonu ia, ‘a ia ‘oku totonu ia ke ‘ikai ke 2.5 ‘a Ha’apai p 4.4 ‘a Vava’u ‘a ia ‘oku tonu ke hiki hake ia ‘a Ha’apai ia ‘o 18 p seti ‘e 18 Sea pea hiki hake leva ‘a Vava’u ia ‘o p seti ‘e 24, k ko e anga ia e me’a k ‘oku ou fakam l p au ki he fakatokanga’i ko eni he ‘Eiki Minisit Mo’ui ‘a e me’a ko ia,

Tokanga ki he ma'olunga ange patiseti ki he me'a fakapolitikale he ako, mo'ui & 'ekonomika

Sea faka'osi atu ai p'au ia, 'oku 'i ai 'a e ki'i t'pile heni Sea 'oku ou ki'i fie talanoa ai k' taki ko e mu'aki fakat' t'uluaki mo e mu'aki t'pile fika ua, 'a ia ko e fakaloma peesi 8 fakaloma mo e peesi hiva fakaloma. Sea kapau te mou me'a ki he *bar graph* ko ena 'i he peesi valu peesi valu fakaloma ko e me'a ko eni 'oku mahino ki he motu'a ni 'i he'ene tu'u ko eni Sea ko e me'a ko eni ko 'oku fai ko ki ai 'a e fakahinohino pea mei he Tamá ko e ngaahi me'a lalahi 'e tolu, ko e mo'ui, ko e ako, pea mo e 'ekon' mika, ko e me'a ko 'oku mahino ki he motu'a ni 'i he'ene tu'u ko eni 'i he'ene vahevahe ko eni 'etau Patiseti ko eni ki he ngaahi pou tuliki ko 'o e *TSDF*, 'oku mahino ki he motu'a ni 'oku h' mai 'a e me'a fakapolitikale ia 'o ma'olunga ia 'i he me'a ko 'oku fai ko ki ai 'etau fakataumu'a.

Sea k' taki p' , kapau te mou me'a hifo ki he ki'i kalafi ko ena, 'a ia ko e 2016/17 mou me'a hifo p' 'a ia ko e lanu mata ko ena ko e ng' ue faka'ekon' mika ia, p' seti p' ia 'e 21 mahalo p' fiha, ko e lanu pul' ngaahi ng' ue ki he ngaahi ng' ue'anga fakas'iale meimei ofi hake ia he 40, pea ko e lanu engeenga ngaahi ng' ue'anga fakapolitikale.

Sea ko e me'a 'oku fakatokanga'i he motu'a ni kapau te tau hanga 'o *split* 'a e ng' ue fakas'iale ko ena ko 'ene tu'u ko ena he tu'u fakapou tuliki fakataautaha, ma'olunga ange 'a e fakapolitikale ia he ako, mo'ui pea mo e 'ekon' mika. 'A ia ko e me'a 'oku mahino ki he motu'a ni, pea ko hono vahevahe fakapa'anga ena 'oku 'asi mai he t'pile mu'aki t'pile ua Sea. Ko e me'a 'oku mahino ki he motu'a ni ko e *direction* 'a e Pule'anga 'oku fakamamafa ia 'i he me'a fakapolitikale.

'Eiki Pal' mia: Sea lava p' ke u ki'i tokoni atu

Sea K' miti Kakato: 'Eiki Pal' mia...

<007>

Taimi: 1425-1430

Sea K' miti Kakato: Ko e h' 'a e me'a 'oku.. fakatonutonu? Kuo 'osi 'a e taimi ia 'e 'ikai ke toe fai ha fakatonutonu. Fakam'opo'opo mai koe kuo tau a'u eni tautolu ki he miniti 'e 30.

Vili Hingano: M' l' Sea. Sea, 'ikai k' taki, ko 'eku fie 'oatu p' 'e au ia Sea 'a e fakakaukau tau'at' ina 'a e motu'a ni, 'i he tu'u ko ia 'a e ki'i t'pile ko eni 'i he ki'i *bar graph* ko eni pea mo e t'pile ko 'a hono vahevahe ko 'etau s' nití, ki he ngaahi pou tuliki kehekehe ko eni 'e 6 ko p' 7. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku mahino kiate aú 'i he'ene tu'u ko , ma'olunga 'a e me'a faka-Politikale 'i he fo'i me'a 'e 3 lalahi, na'e folofola mai 'e he Tama Tu'í pea mei he taloni..

'Eiki Minisit' Pa'anga: 'Eiki Sea fakatonutonu atu.

Sea K' miti Kakato: Fakatonutonu.

Taukave ko e vahevahe Patiseti 'oku fai fakatatau ki he ivi fakapa'anga e fonua

'Eiki Minisit Pa'anga : 'Oku 'ikai ke mo'oni ia mou me'a ki he kalafi, mou sio ai ki he fakaikiiki ena he peesi 9, 'oku 'omai ai 'a e lahi, Ko e 'uhinga 'o e ngaahi pou tuliki ko eni ko e ngaahi maka tuliki mahu'inga, 'oku fakamakatu'unga ai ko 'a e Patiseti. Ko hono vahevahé, 'oku kehekehe ia fakatatau p ki he ivi fakapa'anga 'o e fonua.

Sea K miti Kakato : M 1 . M 1 12. Me'a mai N pele Fika 1 'o Vava'u.

Vili Hingano : M 1 Sea 'a e ma'u faingam lie.

Lord Tu'i' fitu : M 1 'aupito 'Eiki Sea. 'E vave p , ki'i sekoni p ia 'e 2. 'A ia Fakafofonga 'oku ke tui, 'oku uesia he ki'i fika ko ena 'i he kalafi, 'a e kaka 'a e ki'i laine engeengá, 'a e ngaahi palani fakangaue 'oku tala ai 'enau fua fatongia 'a e Pule'anga. Me'a 'oku holo ai 'a e fa'unga ng ue 'o e ng ue 'a e kau ng ue faka-Pule'angá, 'uhingá ko e ki'i laine ko ena? 'A e t ho'o fakamamafá ki he ' me'a fakapolitikale. 'A ia 'oku fakah ia 'i he *Budget Statement* 'i he 3.1.2 faka-Loma (ii) faka-Loma (iii) mo e Loma (v). Ko e ki'i fehu'i p ia Sea m 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 . Me'a mai Ha'apai Fika 1. Pal mia?

'Eiki Pal mia : 'Io ko u ki'i fakatonutonu atu he me'a ko eni.

Sea K miti Kakato : 'Oku 'i ai ha me'a 'oku hala?

'Eiki Pal mia : 'Oku tonu p ia, 'io 'oku hala, talamai 'e koe 'oku totonu ke 'oua 'e ma'olunga 'a e me'a ko íá, ka 'oku ou fokotu'u atu 'oku tonu. Ko e Pule'anga ko eni ko 'enau taumu'a 'uluaki 'a e *governance* 'a e pule lelei. Ko e pule lelei, 'oku mau toutou lea'aki 'e mautolu. Pea kapau 'e 'ikai ke ma'u 'a e ngaahi 'elem niti 'o e pule lelei, lulu pa'anga 'a e taulanga..

Sea K miti Kakato : M 1 Pal mia.

Sea K miti Kakato : Me'a mai N pele Fika 1 'o Vava'u.

Tokanga ki he ngaahi ngaue lalahi he fonua

Lord Tu'ihanga'angana : Tapu mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki 'o e K miti Sea. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'aku.. ko e ngaahi fakamalanga p ena kuo 'osi 'oatu 'a e konga lahi. Ka ko e me'a p na'e mahu'inga'ia ai 'a e motu'a ni, 'a ia na'a ku malanga ai ko fekau'aki mo e Sipoti ko e langa 'o e fonua ni Sea, ko e *infrastructure* ko eni, pea 'oku ou fiefia lahi. Neongo 'oku 'ikai ke hoko atu 'a e Sipoti, ka 'oku 'osi 'i ai foki hang p ko e malanga ko eni 'a e *Statement* 'a e me'á, 'oku 'i ai 'a e 25 miliona ke fakalelei'aki 'a e Mala'e Teufaiva. 'A ia ko e nga'unu lahi ia ki he tafa'aki ko eni ko ki he ngaahi naunau sipoti 'a e fonua ni. Pea fakam 1 foki hang ko e me'a ko eni ki he Falemahaki 'o Ha'apai. Ko 'eku lave p 'a'aku ke 'omai mu'a ha ... Ko e me'a ko ia na'e lave ki ai 'a e Tokoni Pal miá, ki he tokoni ko eni ko 'oku kole ko eni ki he h hono fakauí *Green* ha ko eni 'a e 40 miliona ki he.. 'a ia 'oku kau ai 'a e f soa 'o Ha'apai pea mo Hahake mahalo 'i Tonga ni mo Hihifo. P 'oku 'i ai p ha ki'i fakafuofua ki ha taimi. Ko Ha'apai 'oku mou lave'i

p foki talu hono ng ue'i mai. Mahino ko e palopalema lahi ia 'a Ha'apai, mahalo ko Lifuka 'oku tu'u lavea ngofua taha ki he palopalema ko eni fekau'aki mo e ma'olunga ange a e tahi. Pea ko eni mahalo ko e 'osi eni 'a e ta'u 'e 10 kuo 'osi, hono ng ue'i mai 'a e fiema'u ko eni ki he f soa ko eni, ke malu'i'aki 'a e fonua. Ko eni 'oku mahino mai ia mei he tali 'a e 'Eiki Pal mia kae 'omai mu'a ha taimi tau fakafuofua ko e ta'u 'e 5 ko eni p 10 ka hoko maí, kuo fakahoko 'a e ng ue ko eni. Ke 'i ai p ha ki'i fakafuofua atu..

Sea K miti Kakato : Ko e tali eni N pele 'e me'a mai ki ai 'a e Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia : 'Oku sai p ia 'e holoki hifo mei he ta'u 'e 5 Sea. Sea ko e *proposal* ko eni p ko e kole ko eni 'e fakah ia ki he sino. Ko e sino ko eni na'e fokotu'u 'i he *Agreement* ko ia na'a tau kau ki ai 'a e *Paris Agreement*, p ko e alepau ko eni 'i P lesi fekau'aki mo e feliliuaki 'a e 'ea. 'E 'ave 'etau kolé 'o fakah 'i 'Okatopa 'o e ta'u ní Sea, pea kapau leva 'e faingam lie ai, mahalo ki he m hina e 6 hono *process* pea toki lava lava 'o sio p . 'A ia ko 'etau faka'amú p ia 'e 'ikai ke a'u ki he ta'u 'e 5 mahalo na'a ta'u 'e taha p Sea. Ka ko e tu'u he taimi ni 'e h 'i 'Okatopa, mahino mei ai 'a e t kunga ko eni 'o e kole ko iá Sea, m l .

Sea K miti Kakato : M l . Mou ki'i me'a p 'i lalo, kae me'a mai 'a e Hou'eiki N pele Ha'apai...

<008>

Taimi: 1430-1435

Sea K miti Kakato: Ko e tali kuo fai mai mei he Tokoni Pal mia.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia Sea ko e me'a p ia nau mai ai ke, ke me'a, 'a ko nau lave ki ai pea ko e, ke mai p ha tali pau he 'oku, ke, ke tau faka ...

Sea K miti Kakato: Ofiofi.

Lord Tu'iha'angana: Ke tau, 'io fakaofiofi atu p ngalingali ko eni 'e ofi mai p . Pea mo e me'a mahu'inga taha p ko nau to e lave ki ai pea na'e 'asi p he malanga 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga, ko e fehu'i tatau p . 'UHINGA ko e palopalema lahi ia 'o e hala 'i Tonga ni ko e, ko e fiema'u ia ke to e ai ha hala fakakavakava mahalo mei, mei Folaha mo e feitu'u ko ia ki heni p ko e ... Ke to e, ko e h e fakafuofua Minisit Pa'anga ki ha, ke solova e palopalema ko ia, ko e to e 'e ke fehu'i tatau p , he 'e fai p ha fakafuofua ki he solova e, 'a e palopalema ko tautautefito ki he kiu 'a e ' me'alele he pongipongi p 'oku h nai hano ta'u 'e fiha pea lava e, 'a e fa'u ha hala fo'ou ko eni ke fakalahi ki he hala Pule'anga, m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Kei hoko atu ng ue ki ha hala fakakavakava ke tokoni he fefononga'aki

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea tuku p ke fai ha feinga ke tali e fehu'i ko eni 'a e N pele Fika 1 'o Ha'apai. Ko e *project* ko eni 'oku fai 'a e feng ue'aki ki ai pea mo e pangik fakalalakaka 'a *Asia*

p ko e *ADB*. Pea 'oku, na'e loto lelei ai 'a e Pule'anga ke vahe'i 'a e 40 miliona 'i he pa'anga ko eni 'oku nau fa'a tokoni mai 'aki ke fai 'aki e ng ue ko eni pea ko e tu'u he taimi ni 'e 'alu he'enua *process* 'o fakah ki he'enua poate ki T semap ko Sanuali, 'uhinga hono fakah atu ko 'a e kole ko eni ke tuku e s niti ko pea mo 'ai 'a e hala fakakavakava. Pea 'oku mei ai ki hono fakahoko e ng ue mahalo na'a ofi ki he kongaki mui 'o e ta'u kaha'u 'o kapau 'e faingam lie ai p 'o tali lelei 'e he poate ko eni 'o e *Asian Development Bank* 'a e kole ko eni ke 'ai 'etau hala fakakavakava ko eni mei Ma'ufanga ko eni ki feitu'u Folaha. 'A ia ko e tu'u ia he taimi ni Sea ko e *process* ke h ki he poate 'i T semap ko Sanuali pea lele leva ai 'enua *process* mahalo 'e toki fakahoko 'a e ng ue ke ofi ki he *towards* ki he ngata'anga ko 'o e ta'u kaha'u Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai Minisit Lao.

Toki kamata 'i 'Akosi tokoni langa 'o e Fakamaau'anga 'i Ha'apai

'Eiki Minisit Lao: M 1 Sea, ko u peh au kuo ngalo. Pea ko 'eku, ko Ha'apai p . Ko e, ko e Fakamaau'anga ko e f kilu ia ka ko e pang p na'a mau hanga 'o, 'o 'ai ke langa ki mu'a he *show* pea mo e huufi e palasi k 'e toki kamata 'i 'Aokosi. Ko ia ko u fie fakam l ai p ki he K vana ko e, ko e fale ko ia kapau na'e, na'e holoki totongi, 'a, 'e ki'i lau mano ia. Ka na'e kole p 'e he Pal mia ki he K vana 'o mei, na'a mau hanga p , ko e fa'ahinga laum lie ng ue ia 'o Ha'apai 'oku, 'oku 'ikai ke peh 'oku kehe ka 'oku ki'i laka 'i Tonga ni, tataup 'a Tonga ni ka 'oku ki'i ma'olunga 'a Ha'apai. Na'a nau hanga ko , ko e fale ko ia na'a nau, ko e fale lahi foki he ko e fale Fakamaau'anga ia. Ko e taha ia e ngaahi fale motu'a taha 'o Ha'apai. Pea kuo nau hanga 'o tukuhifo ia ...

Vili Hingano: 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisit Lao: 'O 'ave 'aki e ...

Vili Hingano: 'Eiki Sea, tapu p mo e Feitu'u na, tapu p ki he Minisit , na'e 'ikai ke u fakahoha'a au kau ki he fale ko eni he 'oku 'ikai ...

Sea K miti Kakato: Kuo 'osi ho'o taimi 'a'au ...

Vili Hingano: Ke *priority* ia Sea.

Sea K miti Kakato: Kuo 'osi ho'o taimi 12. Me'a ki lalo.

'Eiki Minisit Lao: Ko e ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe Minisit .

'Eiki Minisit Lao: 'Oku *priority* ia ki he Fakamaau'anga. 'Oku 'ikai ke u 'amanaki au 'oku 'i ai ha fonua 'oku 'ikai ke *priority* ai 'a e totonu. Ko e 'uhinga ia na'e hanga ai 'e he Pule'anga 'o fiema'u ke, ke langa pea 'oku ng ue atu ia ki ai, hang ko 'eku lau ko 'Aokosi kamata ai hono langa e, 'a e fale ko ia.

Sea K miti Kakato: ‘Omai e fakatonutonu.

‘Eiki Minisit Lao: ‘Ikai ko ‘eku fakatonutonu ko e ‘uhinga na’e ‘omai he l pooti ko eni ko ‘o e ta’u kuo ‘osi ‘a e Potung ue na’e 0, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha hia ‘i Ha’apai.

Sea K miti Kakato: Ko e h e me’a ‘oku ke fakatonutonu?

Vili Hingano: Ko ‘eku fakatonutonu ‘uhinga ko ‘ene talamai ko e *priority* eni ia ki he Potung ue Fakamaau’anga ki he ngaahi e me’a ko eni. Na’e kei lele lelei p e fale ia ko eni. Na’e kei fai p e ng ue ia he fale ko ‘eni.

Sea K miti Kakato: M l . ‘Ikai ke ‘i ai ha fakatonutonu.

Vili Hingano: Ko e tu’utu’uni ko eni tonu ke kei ...

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu, me’a mai koe Minisit Pa’anga.

‘Eiki Minisit Pa’anga: ... ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato pea ko u fakatapu atu ki he Hou’eiki M mipa ‘o e K miti ‘Eiki Sea. Fakam l atu he ma’u e faingam lie pea ko u, kamata eni ke fonu ‘eku la’i pepa ‘e taha he’eku fakam ‘opo’opo e ngaahi me’a ko ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he Hou’eiki. Pea ko u peh Sea ke u ki’i tu’u ‘o kamata fakam ‘opo’opo atu na’a faifai kuo mahua ki tu’a pea ‘ikai ke u manatu’i ha ngaahi me’a pea ‘oku mahu’inga p ke u lave ki ai he ‘oku fai e hoha’a ki ai ‘a e Hou’eiki M mipa, pea kapau p ‘e fet t ‘aki e ngaahi poini ko u lave ki ai ‘Eiki Sea, manatu’i ‘oku ‘i ai ‘emau lea ‘a mautolu mei motu, ko e me’a mahu’inga p ko ho tokanga ki ai, ko e ngaahi me’a ko ‘oku ‘ikai ke fu’u mahu’inga, pea toki p p talanoa p taua he ipu t ‘anai, ma’u ai p e mahino. Ka ko u kole ke u kamata p pea mei he me’a ko na’e kamata ‘e he Hou’eiki mei Vava’u, fel ve’i eni pea mo e tukuhau, ‘Eiki Sea ...

<009>

Taimi: 1435 – 1440

Fakama’ala’ala Pule’anga ki he to’o tukuhau he v henga

‘Eiki Minisit Pa’anga: Sea, ko e hisit lia ko ‘o e tukuhau ‘ulú, na’e peh ni ia. Na’e ‘ikai ke, tukuhau p seti ‘e 10 ‘a e tokotaha kotoa p na’e ma’u v henga, p seti ‘e 10. Pea ko e ‘osi ko ta’u fakapa’angá, pea toki hanga leva ‘e he tokotaha kotoa p ‘oku fakah ‘ene fakamatala fakapa’anga ki he Fale Pa’angá pea ne hanga leva ‘o *claim* kapau na’e ‘i ai ha’ane me’a’ofa ki he ako, ko e misinale mo e h fua. Pea toki ma’u leva ‘ene *refund* pea mei he potung ue. Ko e ‘uhingá ko e tokolahi ko fu’u kakai ko ‘oku tukuhau’i, pea ‘osi ange ko ‘enau *claim* ko ‘enau ngaahi tukuhau, ‘oku nau to e ma’u k toa p ‘enautolu ‘enau silini ko na’e totongi ki he tukuhau. Pea na’e fakakaukau ai e Pule’angá ke ‘ai mu’a ha ngata’anga ‘o e lahi e pa’anga h mai ‘oku ma’u ‘e ha taha, pea toki tukuhau’i. Ko e savea ko ia na’e fai he ‘aho ko iá, fakafuofua ki he pa’anga ‘e 7400. Pea na’a tau lele mai’aki ia. Ka ‘i ai ha taha ‘oku ma’u v henga ‘o si’isi’i hifo he 7400, ‘ikai ke to e fiema’u ia ke tukuhau’i koe ia. ‘Uluakí, ‘oatu hangatonu p ho’o s niti, tokoni kia koe ki

ho'o fua fatongia. Ua ki ai, tokoni lahi 'aupito eni ia ki he potung ue fakamole pepa mo e h fua e ' me'a ko ia 'oku fai ki ai.

'I he vakai ko 'aho ni 'Eiki Sea, mo e tu'unga ko hikihihi ko totongi e koloa, fakaka ukau e Pule'anga, hiki hake mei he 7400 ki he pa'anga 'e 10,000. P seti 'e 60 'o e kakai 'oku nau ng ue 'o vahe fakauike, 'ikai ke nau totongi tukuhaui nautolu. 'A ia ko hono 'ai ko 'e taha kapau na'e kei ng ue'aki e founa motu'a, ko e 'osi ko ta'u fakapa'anga, 'oatu 'e he Pule'anga ho'o pa'anga 'e 1000, na'a ke totongi mai ki he Pule'anga he lolotonga e ta'u ng ue ko ia. Taimi ni, ko 'ene hiki ko 'o 10,000, fakalahi mei he 7400 mei he 740 'aki e 260 'o 1000. 'A ia ko e fakalahi ia 'o e silini kuo 'oatu ki he tokotaha ng ue ke tokoni he tauhi'aki hono f milí mo e ngaahi fatongia kehé. Ko e konga ko eni ki he fa'ahinga 'oku ma'u e pa'anga h mai 'o hulu hake he pa'anga 'e 60,000 Sea. Ko e taha e laum lie 'oku fatu'aki ai ha, hono fatufatu e tukuhaui, ke tau tukuhaui 'a e kakai e fonua 'o fakatatau ki honau ivi fakatupu pa'anga, p ko e lahi ko silini ko , fa'ahinga ko 'i lalo, 'ikai ke tukuhaui, fa'ahinga lolotolu, tukuhaui fakafe'unga p , fa'ahinga ko 'oku fu'u lahi ange 'enau pa'anga h mai, tukuhaui lahi ia Sea. Ko e ta'u ko eni na'e ngata p 'a e p seti 'e 20, ko e lahi taha ia e tukuhaui. Taimi ni, kapau kuo 'i ai ha taha kuo ne ma'u ha pa'anga h mai 'o laka hake he pa'anga 'e 60,000, 'e hiki hake leva ho'o tukuhaui 'au ia, 'o p seti 'e 25. Pea ko u tui Sea 'oku fakapotopoto 'aupito p founa ko eni, pea 'oku fai eni ia hotau ngaahi fonua. Pea 'oku tokoni. Ko e me'a ko 'oku m lie 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Sea ki'i fehu'i ange p he'ene fo'i,

Sea K miti Kakato: Tali e ki'i fehu'i ko eni.

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e me'a 'oku m lie 'Eiki Sea kau 'osi he tukuhaui. Ko e 'osi ko hono fo'i fulihi 'ona ko eni. Ko e pa'anga ko 'oku h mai ko mei he tukuhaui 'ulu, tatau p . Ko e pa'anga tatau p 'oku ma'u he ta'u fakapa'anga ko eni, ko ia p 'oku ma'u ko he 17/18. 'A ia 'oku ui 'eni ia ko hono ki'i saulavani p 'ona 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga ke fakam nava'i 'a lalo ke nau ki'i m nava lelei hake pea ki'i talaange ki he kautama ko 'i he, 'oku nau hekeheka ko 'i 'olunga 'oku lahi 'enau silini, mou to e ki'i ala 'o ki'i tokoni mai ki he fua e ngaahi fatongia 'o e fonua. Kau ki'i koma ai Sea kae 'ange ha, kau toki hoko atu. Nau peh 'e au ia, fakahoko mai ke u lele ke 'osi ka nau toki fakataha kau t t naki. Kae fai'aki p ha tu'utu'uni 'a e Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Ko e tokoni mo e fehu'i, pule Feitu'u na ia.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tuku p mu'a Sea ke u lele ai leva au ke 'osi, he ko e 'uhinga, hang nau lave ki ai, ko u t t naki eni e ngaahi hoha'a 'e 3 p 4 kae 'osi ko ia pea toki tuku mai ha fo'i 5 kau toki tu'u 'o tali fakataha.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Tali Pule'anga ki he pa'anga tokoni ki he ngoue

'Eiki Minisit Pa'anga: M l 'aupito 'Eiki Sea. Kole p ki he Hou'eiki ke mou laum lie lelei p , 'oua te mou, he ko u tui 'e vave p 'Eiki Sea. Na'e 'i ai mo e hoha'a 'Eiki Sea ki he pa'anga ki he tokoni ki he ngoue. Ko e mo'oni 'aupito eni. Ko e pa'anga na'e vahe 'i 'e he Pule'anga ke tokoni

ko , 'ikai ko e ngoué p . 'A ia na'e vahevahe ki he ' sekitoá, ko e ngoue, ko e toutai ko e ng ue fakamea'a 'a e kakai fefiné mo e h fua. Ko e pa'anga na'e vahe'i ki hení ko e pa'anga 'e 13 miliona 'Eiki Sea. Pea na'e tuku ia ki he'etau Pangik Fakalalakaká 'i he feng ue'aki pea mo e Potung ue Pa'angá mo e Potung ue Ngoué ki hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi makatu'unga ko ke 'ave ki he n , ke n 'akí. 'Oku 'i ai mo e pa'anga ke tokoni'i 'etau f nau akó pea mo e h fua 'Eiki Sea. Ko e a'u mai ...

<001>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisit Pa'anga: ... 'uhinga ki he kongá ki mu'a ko 'o e ta'u ní 'Eiki Sea ko e n tula ko hono ng ue'aki e silini ko ení 'oku 'oatu mei Fale Pa'angá e silini ki he pangik pea fakalele he pangik e n ko 'ene 'osi p ko iá 'omai 'enau fakamatala pea toki *top up* atu. 'A ia ko e founa ng ué ia. Na'e 'i ai e ki'i taimi na'e ki'i tuai ai e f ng ue'aki 'o tuai e ng ue mai 'a e pangik pea peh ki Fale Pa'anga ke fakafoki atu e silini ko iá. Ka ko u fiefia ke fakahoko atu Sea ko e tu'unga ko he taimi ni e pa'anga ko iá 'oku tali 'e he Pule'angá ke to e fakalahi mei he 13 miliona 'a e silini ng ue ko ení ke tokoni'i ai p 'a e ngaahi sekitoa ko eni ko u lave ki aí. Pea ko e n tula 'o e silini ko ení 'Eiki Sea ko e silini ko 'oku t fakafoki maí 'oku to e n atu p mo e silini ko iá. 'A ia ko e fakakaukau ke hoko e ki'i fo'i, 'a e *fund* ko ení 'o tupulekina ke hoko ia ko ha me'ang ue 'a e Pule'angá ke tokoni'i faka'ekon mika fakas siale 'a e kakai 'o e fonuá 'i he ngaahi fiema'u ki he ngaahi ' lia ko ení.

Tali Pule'anga ki he polokalama tokoni ki he ako fakatekinikale

Ko e tokoni ki he akó ko u tui 'oku 'osi, na'e 'osi tali p ia. Ko e tu'unga ko totongi he *TVET* 'oku 1200 pa'anga 'e 400 ki he *secondary school*. Pea ko u fiefia p ke fakah heni Sea na'e 'osi totongi atu he 'e Pule'angá 'a e pa'anga 'e 1.4 miliona ki he ngaahi ako, ngaahi ako ko eni 'ikai fakapule'anga 'a ia ko e *contribution* ia 'Eiki Sea 'i he ta'u 2015 'a ia ko e kongá ko eni na'e tonu ke totongi mai ia ki he ngaahi pa'anga tokoni pea na'e fai e ta'ef m hino'aki ai 'o 'ikai ke nau loto ke totongi. Kuo loto fiem lie p 'a e Pule'angá ke nau totongi e silini ko ení pea ko u tui ko e 18 17/18 'e foki leva ia ki he angam heni 'o totongi taimi totonu e ngaahi me'a ko ení Sea.

Tali Pule'anga ki he to e hiki hake totongi 'uhila he mahina 'e 3 kuohili

Ko e vaí mo e 'uhilá ko u tui 'e toki lave ki ai 'a e 'Eiki Minisit ki he *Public Enterprise* pea ko u fie fakahoko p heni 'Eiki Sea 'i he to e hiki hake ko eni 'a e totongi 'uhilá 'i he ngaahi m hina 'e tolu ko eni kuo 'osí na'e tali ai he 'e Pule'anga ke tokoni'i he 'e Pule'anga 'a e kau ma'u 'uhila kotoa p 'oku si'i hifo ho ma'u 'uhilá 'i he, he 100 'iuniti ko 'e 100. 'A ia ko e m hina 'e tolu ko ení 'o a'u ki he faka'osi 'o e m hiná ní Sea 'oku 'osi tokoni'i he 'e Pule'anga 'a e kakai 'o e fonuá 'aki e pa'anga 'e 6 kilu ko e 'uhingá ke tukuhifo e totongi ko 'uhilá.

Tui Pule'anga ke 'oua tukuaki'i CEO mo e kau ng ue he 'ikai lelei fakahoko fatongia potung ue

Ko e me'a ko na'e tokanga ki ai e Fakafofonga mei Vava'u ko u fakam l 'aupito ki ai fel ve'i pea mo e PMS. Pea ko e mo'oni e mo'oni ia 'Eiki Sea ko e taumu'a foki ia 'etau patiseti ko 'etau me'ang ue. Pea ko u, mole ke mama'o ko e 'uhinga ko eni 'oku tukuaki'i 'a e CEO mo e kaung ue fakapule'anga. 'Ikai Sea. Ko e potung ue 'oku 'i ai hono 'Eiki Minisit mo 'ene CEO mo 'ene kau ng ue. Ko e me'afua ko eni ko e me'afua k toa fakalukufua ia 'o e potung ue ko ia. 'Oku 'ikai ke 'at 'a e m tu'a Minisit mei he me'afua ko eni. Pea 'iate au ia 'oku 'omai p heni ke mea'i he 'e Hou'eiki 'a e tu'unga 'oku 'i ai ka ko e fakalalaka ko 'a e, mo e hikihiki 'a e fakahoko fatongia Sea kuo m hino ia kuo kamata ke hiki 'a e faifatongia 'a e ngaahi potung ue pea 'oku tau fakam l atu ai.

Fakama'ala'ala ki he hiki silini tokoni kau faingata'a'ia & kau vaivai

Ko e konga ko eni 'Eiki Sea na'e hoha'a ki ai 'oku, 'io 'Eiki Sea k taki ko e ki'i konga ki he pa'anga me'a'ofa ko ki he kau vaivai. Hang ko ia ko e, 'Eiki Sea ko e hiki ko eni 'oku kau heni pea mo e kakai faingata'a'ia. 'Oku hiki hake 'a e kakai faingata'a'ia ia mei he pa'anga 'e 65 ki he 75. 'A ia ko e ki'i kulupu p eni 'oku ki'i lahi 'enau hiki pea 'oku 'uhinga lelei p ia 'Eiki Sea he 'oku lahi ange 'a e fiema'u tokoni 'a e fa'ahinga ko eni. 'Eiki Sea ko e tui 'a e motu'a ni ko e ta'u kaha'u ko e kau faingata'a'ia mo e kau vaivai ko u tui he 'ikai ke nau, te nau hiki k toa hake p na'a mo e pa'anga 'e 100 kotoa p ko u tui, kae fakat fito ia mei he ivi fakapa'anga 'a e fonua he ko u tui ko e ki'i mon 'ia ko eni taut fito ki he fa'ahinga 'oku ta'u 80 mahalo na'a ko ha ki'i ta'u si'i p ia pea, pea ko u 'ilo p au 'Eiki Sea 'e 'aonga e ki'i 'ofa ko eni. Ko e lahi e, 'a e kau vaivai ko u fetaulaki mo p talanoa mo kinautolu ko e 'aonga p ke kumi ha ki'i me'i suká ka ko e lahi tahá ko e kuku kuku p ia ki he ngaahi fatongia fakasiasi 'Eiki Sea pea 'oku tau fiefia ai 'oku ng ue'aki, ng ue fakataha e ongo lou 'olive ko e siasi mo e Pule'anga kae m lohi ha fonua.

'Eiki Sea ko u kole ke ...

<002>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisit Pa'anga: ki'i koma h kae tuku mu'a ha faingam lie ki he Hou'eiki ke nau me'a mai, pea 'oku ou tui te tau fonofononga lelei pe 'o a'u pe ki ha iku'anga 'oku tau fai ha tu'utu'uni mei taumu'a ke tukuange hotau vaká ka tau folau, pea tau folau mo'oni . Kae tuku e tukuange loi ka tau folau loi. M l Sea e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Fika 17.

Tokanga ki ha tokoni Pule'anga ki he Tohi Tangi mei he ngaahi ako siasi

Fe'ao Vakát : Tapu pe mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu heni ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. Sea ko e ki'i fehu'i nounou p Sea. Ko e fie'ilo p mei he motu'a ni fekau'aki pea

mo e Tohi Tangi ko pea mei he ngaahi ako ko 'a e ngaahi Siasí. Ko e fie'ilo pe 'Eiki Minisit Pa'anga pe 'oku ai ha fokotu'utu'ha tokoni e Pule'angá ki he Tohi Tangi na'e si'i 'omai mei he ngaahi ako 'a e ngaahi Siasí. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Mou me'a mai pe Hou'eiki kae t t naki pe 'a e Minisit Pa'angá, toki tali'i mai pe ha fo'i taimi. Pea kapau 'oku ai ha'amou ngaahi fehu'i pea mou hanga pe 'o hiki ki homou ngaahi malangá. Ko ho'o mou me'á mai p . Me'a mai N pele Fika 2 'o Ha'apai.

Lord Tu'ihā'ateiho: Tapu mo e Seá, fakatapu atu mo e Hou'eiki e K miti Kakató. 'Eiki Sea ko 'eku ki'i fehu'i pe 'a'aku ia 'o fekau'aki pe mo e *taxation* ko 'oku to'o mei he 60,0001 'a ia ko e p seti 'e 25. Pe 'e ... hang kia au mo 'oku fakakaukaú 'oku ke hanga 'e koe 'o kapusi e tokotaha ko eni ko 'oku ng ue m lohí. Ko e tokotaha ko ení 'oku *make money* pea ng ue m lohí ke ne ma'u 'a e pa'anga ko ení, pea kia au ko mo 'oku fakakaukaú hang ko 'oku ke hanga 'e koe ia 'o kapusi kae 'ikai ke 'oange ha *incentive* ke ne to e lava 'o tupulekina ange 'ene ng ué ke 'uhingá ke ne ng ue m lohí. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'E Vava'u Fika l N pele. Me'a mai Minisit Ako.

Tali Pule'anga lolotonga fai ngaue ki he tohi tangi ngaahi ako siasi

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e Sea e K miti Kakató, tapu ki he 'Eiki Tokoni Pal mjá, kae 'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapinetí, tapu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga e fonuá. Tapu ki he kau Fakafofonga e Kakai. Sea ko e fie ... me'a ko eni 'oku tokanga mai ki ai mei Tongamama'ó, Fakafofonga 17 'o fel ve'i mo e akó tokoni ki he Tohi Tangi ko eni 'a e ngaahi 'apiakó. 'Io 'oku fai e ng ue ki ai. Ko e kau faiakó, kuo pau ke nau ... ko e ng ue he taimi ni 'oku fai ki á kuo pau ke nau l sisita. Pea ko e l sisitá, kuo pau ke tatau e faiako kotoa p , 'i he tu'unga tatau 'o feinga ke nau ako'i... ke 'i ai hanau faingam lie 'oku nau ako he Kolisi Faiakó, ka ko 'ene tu'u ko he taimi ni 'oku lahi e kau faiako 'oku nau ma'u mata'itohi te'eki ai hanau faingam lie ke ako'i kinautolu ki he ng ue fakafaiakó. 'E kehe p tama ia 'e 'alu 'o faiako kuo 'osi teu'i ako fakafaiako pea mo e tama 'oku 'ikai. Ka 'oku fai e ng ue ki ai 'a e Potung ue Akó, ko e ng ue ko ení fu'u fuoloa hono tuku máí ke feinga'i ke l sisita hang ko e ngaahi apiako 'i mulí pea toki fai leva e me'a ko iá. Koe'uhí pea 'e lava leva ke ... faingofua p ke 'alu pe ha faiako ia mei he 'apiako ko 'o faiako he 'apiako ko pe ko e 'apiako ko . Ka 'oku fai e ng ue ki ai 'a e Potung ué, pea 'osi fai, 'osi fakamatala kia nautolu ko eni 'oku nau fai mai e Tohi Tangí, ko e me'a ia 'a e Potung ué 'e fáf, ko e feinga'i ke tu'u 'i ha tu'unga tatau, l sisita, pea mo e fakatatau ki he ivi e fonuá pea toki fai e me'a ko iá. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki N pele 'Euá.

Lord Nuku: M l Sea. 'Eiki Sea, ko e fakahoha'a ko 'a e motu'a ni Sea, na'e 'osi fakahoha'a atu p 'anenai pea ma'u he kau me'á ia e taimí pea 'ikai ke 'i ai hato ki'i taimi. Kuo u fakam l Sea he tuku mai e ki'i taimi ko ení. 'Eiki Sea, na'a ku fokoutua 'anenai pea u fanongo ki he fakamatala ki he me'a ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga fekau'aki pea mo e pa'anga na'e totongi kitu'a ki he ngaahi ako ma'olunga angé. Pea ko 'eku lave'í 'Eiki Sea, na'e tu'u mai he pepá na'e maumau'i he 'apiako 'e taha Sea. Ka na'e 'osi fai e Fakamatala 'Atita, ka ko 'eku kole pe 'a'aku ia ko ki he ...

<003>

Taimi: 1450-1455

Lord Nuku: 'Eiki Minisit Pa'anga p 'e lava mu'a ke toki 'omai ia 'amui, ka koe'uhí ko e fakamatala ko eni 'oku tuku mai 'o peh fekau'aki pea mo e pa'anga ko na'a ne totongi atú, kuo 'osi lava 'a e ngaahi fatongia ko hono totongi. Pea na'e ng ue hala 'aki 'e he 'apiako 'e taha Sea, pea 'oku 'uhinga peh 'a e anga 'eku kole atu Sea. Koe'uhí ko 'etau feinga p eni ki he pule lelei mo e faitotonu Sea. Ko e 'uluaki ia Sea.

Tokanga ki he kei mamafa totongi 'uhila

Ko e me'a hono uá Sea, fekau'aki pea mo e fakahoha'a ko 'a e motu'a ni fekau 'aki ia mo e totongi 'o e 'uhilá Sea. Fakalukufua ko eni 'a Tonga ni Sea, ki he fakakaukau ko eni 'a e motu'a ni, 'oku kei mamafa 'a e totongi 'uhila 'o fakatatau ki he ngaahi tokoni ko eni 'oku 'omai, 'Eiki Sea. Vahefonua 'Eua, na'e langa ai 'a e mekauati mahalo 'e toki fakatonotonu mai p 'e he 'Eiki Minisit ko eni 'o e Pisinisi. Mekauati 'e ua ko e tokoni, te'eki ke lave'i 'e he motu'a ni ia ha holo koe'uhí 'i he 'uhila ko 'a 'Eua Sea.

Ko Tongatapu ni, 'oku 'i ai 'a e mekauati ai 'ikai ke u ma'u ki ai 'a eni ko 'i Vainí. 'Oku kei tu'u p 'a e 'uhilá ia 'i he totongi 'a eni 'oku kei fakakaukau ki ai 'a e motu'a ni. Fu'u mamafa koe'uhi ko e ngaahi tokoni ko eni Sea. Ka ko e 'uhingá 'a e fakahoha'a Sea. Ko e s niti ko eni ko 'oku totongi ko 'e he 'uhilá, ko e seniti. 'Oku 'i ai 'a e s niti ia ai 'i he vaha'a 'o e 45 ki he 50 ko e *operation costs* ia, 'a e Potung ue 'Uhilá. Pea 'oku 'i ai leva mo e s niti ai ko e 20 p 30 Sea, ko e 'alu ia ki he fakamole ko eni 'a e lolo mo e me'á. Ka ko e 'uhinga 'a e fakahoha'a atu, kuo taimi ke hanga 'e he Sola ko eni 'a e mekauati ko eni 'oku 'osi fokotu'u 'i he tokoni Sea, 'o holoki 'a e tu'unga 'uhilá. Ka ko 'eku fie lave'i p 'a'aku koe ki ai, he 'oku hang ko eni na'e me'a mai 'o peh na'e 6kilo. Ka ko e pa'anga 'oku totongi ko 'e he kau totongi 'uhilá 'Eiki Sea, 'a eni ki he Potung ue 'oku ou tui ta'e toe veiveiua 'a e motu'a ni. Kapau 'oku 'ikai ke lava ke fakalelei'i eni 'o fakatatau ki he ngaahi tokoni ko eni 'oku lau, lau miliona kuo 'osi 'omai. 'Ikai ngata p ki he 'etau 'alu ko eni ko ki he liliu ko eni ki he *renewable.energy*. Ka 'i he taimi tatau, 'oku totonu ke holo 'a e ngaahi totongi ko eni ki he kakai 'o e fonua Sea. Ka koe'uhí ko e me'a p mei taumu'a.

'Oku tatau p mo e Vai Sea. Ko e taimi ko 'oku tau talanoa ki he 'uhilá, 'oku fa'a me'a 'aki 'e he 'Eiki Pal mia. Ko e la' ia 'a Sihova 'oku 'ikai ke totongi ia. Pea ko e taimi ko 'oku tau feme'a'aki ai ki he Vai ko e me'a tatau p , ko e to e vai p mo ia 'a Sihova Sea. Pea ko e taimi ko 'oku hanga ai 'e he kakai 'o totongi, 'oku fu'u lahi ia ...

'Eiki Minisit Polisi: Ke u ki'i fehu'i pe ki ai 'Eiki Sea, f f 'a e kelekele?

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisittoki me'a mai p 'a nai he taimi teke me'a mai ai.

Lord Nuku: Sea, na'a ku fanongo p au

'Eiki Minisit Pisinisi Pule'anga: Ko e ki'i tokoni atu p ki he Hou'eiki. Sea.

Sea K miti Kakato: Te ke tali 'a e tokoni 'Eiki N pepe?

Lord Nuku: Tali lelei p Sea, koe'uhi ke mahino ki he kakai 'o e fonua, ko u 'ilo p 'a e mole 'a e taimi, ka ko u tali p .

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisit Kautaha Pisinisi Pule'anga: M l 'aupito. Tapu atu ki he Sea, kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Falé.

Tali Pule'anga ki he hoha'a kei mamafa pe totongi 'uhila neongo lahi sola

Sea, tuku mai mu'a ke ki'i fakama'ala'ala atu p na'a tokoni. Ko e sola he taimi ni, fakataha'i ko 'a e ivi Sola 'i Tonga ni he taimi ni, fe'unga p mo e mekauate 'e 3 mo e poini, te'eki ke a'u 'o mekauate 'e 4. Ko e mahu'inga fakapa'anga ko 'oku lava 'o holo 'aki 'a e sola ko ia. Ko hono ng ue 'aki 'a e sola Sea, teu fakat t 'aki 'a e sola 'i Vaini. Na'e meimei pa'anga 'e 25 miliona, ka ko e mekauate p ia 'e taha mo e poini 'e 3 'ap . 'Oku 'ikai ke fa'a hanga 'e he mahu'inga fakapa'anga ia hono langa ko 'o e 'u solá mo e 'u me'á 'o faka kakato mai 'a e ki'i ivi p ko 'oku ma'u mei ai, mahalo ko e me'a p ia 'a e ngaahi tokoni. Kapau na'e 'omai 'a e silini kia tautolu, ko u tui au 'e lava 'e he s niti ko ia 'o ma'u ha sola 'oku to e sai ange, 'oku lahi ange. Ka ko u tui p nau sio foki ki he *quality* pea mo e tolonga ko 'enau 'u me'a.

Ko e s niti, mahu'inga kotoa 'o e sola ko he taimi ni, 'oku ma'u mai ki he ivi ko eni 'oku t naki mai ki he 'uhilá 'oku fe'unga mo e s niti 'e 8. 'A ia ko e taimi ni foki 'oku s niti 'e 85 to e holo 'o seniti 'e 81 'ap 'i he kamata'anga 'o e.....

<004>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: ... 'o e m hina ka tu'u 'i he holo 'a e lolo pea 'oku mo'oni 'aupito 'a e fakamatala 'oku 'i ai 'a e kongai ki he *operation* p ko e ng ue, pea 'oku 'i ai 'a e kongai 'oku *link* hangatonu p ia 'o fekau 'aki hangatonu p ia pea mo e totongi 'a e lolo. Ki mu'a pea holo p 'alu hake 'a e totongi 'o e 'uhila Sea, 'oku 'i ai 'a e Komisoni 'Uhila 'oku 'ave k toa ki ai 'a e ' fakamatala ke nau fakapapau'i pea toki 'io mai ki he Poata 'Uhila, pea toki fakahoko hono 'alu ki 'olunga pea mo e 'alu ki lalo 'a e totongi 'uhila, pea 'oku nau siofi 'enautolu ia ke mahino p ko e fo'i ...ko e me'a kotoa p 'oku 'oange 'oku totonu koe'uhi ko e mahu'inga ko totongi 'o e 'uhila ki he kakai.

Ko e ki'i me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Minisit Pa'anga 'anenai na'e paasi foki 'e he Pule'anga ke holoki 'a e 'uhila mo e vai, ko e vai 'oku 'osi holoki 'a e *tariff* p ko e totongi vai 'aki 'a e p seti 'e 25 talu pea mei he 2015 'o a'u mai ki he taimi ni. Ko e 'uhila mou mea'i p na'e 'alu hifo 'a e 'uhila ia 'o a'u ki he s niti 'e 68 ki he 'iuniti 'i he taimi ko na'e ma'ama'a 'aupito ai 'a e lolo. Pea kakakaka mei ai 'a e 'uhila 'o 'alu hake 'o s niti 'e 85. Ko e a'u ko 'o s niti 'e 85, kuo 'osi ongo'i 'osi fu'u lahi ia ki he kakai 'o e fonua. Pea hanga leva 'e he Pule'angá 'o to 'o mai 'o 'ai ia ki'i founa ko eni, ki'i *scheme* ko eni ke to'o ai 'a e pa'anga 'e 2.5 miliona pea mei he *dividend* pa'anga 'e 3 miliona ko 'a e 'uhila ke fakama'ama'a 'aki 'a e 'uhila ki he kakai, 'oku 'ikai ke kau heni 'a e ' ng ue 'anga. 'A ia holoki leva 'a e 'uhila mei he s niti 'e 85 'o seniti 'e 70 ki he

household p ko e 'api, fu'u 'api, ngaahi f mili 'a ia 'oku fakataumu 'a p eni ia ki he ngaahi f mili. Kapau 'oku lahi ho'o fakamole 'uhila 'au 'o 'ova 'i he 'iuniti 'e 100 ko 'ene a'u p 'ana ia ko 'o 'iuniti 'e 101 kamata leva ai 'ene s niti 'ana 'e 85, 'a eni 'e holo ko 'o seniti 'e 81. Ko e 'alu hake ko 'o a'u ki he 'iuniti 'e 100 'oku kei seniti p ia 'e 70.

'A ia ko e founa ko eni 'oku lava ...ko e faka'avalisi ko 'a e customer p ko e ngaahi 'api ko ngaahi f mili 'i Tonga ni, 'oku p seti 'e 50 'oku 'i lalo p ia 'i he 'iuniti 'e 100 'a ia te ne uestia lelei 'e ia ia 'a e p seti 'e 50 'o e kakai 'o e fonua 'o e ngaahi 'api, pea ka 'i ai ha ngaahi 'api ia te nau loto nautolu ia ke tukuhifo p 'enau ng ue'aki 'e nautolu ia 'a e'uhila, te nau kaunga tonu, tatau ai p ia p 'oku lahi p 'ikai, k ko ho'o 'uluaki 'iuniti 'e 100 'e s niti p 'e 70 ki he 'iuniti 'e 1. 'A ia ko e seniti ko fakamole fakal kufua ko ki he m hina 'e 3 fakamuimui 'a eni na'e me'a atu 'aki 'e he Minisit Pa'anga, na'e fe'unga ia pea mo e pa'anga 'e 6 kilu, 'a ia 'oku mau fakafuofua ko 'ene t t atu p 'ana eni ko 'ene a'u ko ki he 'osi ko m hina 'e 12 ko 'ene kakato ia 'a e 2.5 miliona 'a e mahu'inga ko 'o e ki'i fo'i scheme ko ia.

Tali Pule'anga ki he tokanga mamafa e totongi vai

Pea ko e 'uhinga ia ko na'e fakakau atu ki ai, ka ko e anga ia ko 'a e tu'unga...ko e ... 'a e tu'unga 'o e totongi 'uhila. Ko e vai na'a mau holoki ia 'o ...mei he taimi ni holo 'aki 'a e p seti 'e 25 mei he kamata'anga mai. 'Oku uestia foki 'a e vai Sea koe'uhí ko e kongá 'o e totongi vai 'o e ngaahi m sini ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit , Hou'eiki tau ki'i m l l ai.

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: M l .

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<005>

Taimi: 1515-1520

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea e K miti Kakato. (Veivosa Light of Life Taka).

Sea K miti Kakato : Tapu mo e 'Eiki Tokoni Pal mja. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele 'o e fonua. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Minisit e Kapineti, kae peh foki ki he kau Fakafongá e Kakaí. Hou'eiki, m l mu'a e kei fakalaum lie, ke mou me'a mai. Ngali 'eiki p hot au Falé ko ho'omou me'a maí, pea ngali k toanga ko e 'i ai ha kakai. Pea 'oku ou fakam l atu he ngaahi ng ue kuo tau lava 'o s tu'a mei aí, kae me'a mai mu'a, faka'osi mai e N pele 'Eua, pea hoko mai e N pele 'o Niuá, pea kuo ma'ala'ala e Patiseti ia, ka tau hoko atu ki he ngaahi vouti, 'o tau kamata ai. 'Io, me'a mai N pele.

Lord Nuku : M l Sea, M l ho'o laum lie, Sea, pea fakam l atu he to e tuku mai e faingan lie. 'Eiki Sea, na'a ku fakahoha'a foki 'anenai fekau'aki pea mo e. Ko 'eku fakahoko p 'e au eni ia ki he Minisit ko 'oku kaunga tonu ki ai ko 'a e ngaahi me'a ko eni, 'Eiki Sea. Ko

e ngaahi hoha'a 'oku 'oatu mei he kakai e fonua. Ko e toki me'a ia 'anautolu pe ko e hoha'ngue 'e fai ki ai. 'A na'e fai e fakahoha'a atu ai ki he totongi 'uhila, ko e totongi vai, 'Eiki Sea, koe'uhi he ko e 'me'a ko eni 'oku nau. 'Oku fakataha'i p foki ia ki he Poate 'e taha, 'a e veve, ko e 'uhila, ko e vai, mahalo pea mo ha to e. Ka 'oku 'uhinga 'a e, ke toki fai p hano fakakaukau'i, he koe'uhi ko e ngaahi me'a ko eni, ko e ngaahi me'a 'oku makatu'unga eni ia 'i he anga e nofo 'a e kaka'i. 'A e 'uhila, pea mo e vai. Pea 'oku kau ai pea mo e veve. Pea 'oku nau tohi mo'ua p foki, hang ko e 'uhila, 'oku na fononga fakataha pea mo e veve. 'Oku 'i ai p 'a e ngaahi palopalema ai, ka ko e kole p ki he 'Eiki Minisit , na'a to e lava p ke fai hano to e fakakaukau'i fakalelei ange, Sea.

Ko e me'a ko hono hoko, Sea. Na'e fai e feme'a'aki ai 'anepo, fekau'aki pea mo e. Ko 'eku lave atu, 'Eiki Sea, ki he n ko eni ko , noo ki tu'apule'anga. 'Oku 'i ai e n ai 'a e Siasi Uesiliana Tau'at ina 'o Tonga, 'i he Tungi Koloneiti, mahalo 'oku mei fakafuofua ki he.. 'oku 'ova he 10 milioná. Pea ko e me'a 'oku fai atu ki ai e lave, 'Eiki Sea, koe'uhi, ko e anga ko hono tu'u ko hono totongi, he 'aho ni, 'Eiki Sea, 'oku totongi 'e he kau M mipa ko 'o e Siasí. Ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'a. Ka na'e 'ikai ke kau e kau M mipa ia 'o e Siasí he maumau'i e koloa ko eni, 'Eiki Sea, ka koe'uhi kuo foki mai foki ia. Pea ko hono mo'oní, kapau 'oku t 'e he kau tukuhau e fonua ia 'a e ' n ko 'a e ' me'a kehe. Ko 'eku talanoa atu 'eni, ko 'eku talanoa atu 'aku eni 'i he noo ko eni 'a e Tungi Koloneiti. He ko hono 'omai, 'oku 'omai ia ki he fo'i sino, ko e Siasi Uesiliana Tau'at ina 'o Tonga, pea 'oku 'ikai ke peh p ko e fale 'ave ki ha taha. Ka ko e 'uhinga ia e fakahoha'a atu, Sea. 'Ofa mai e Pule'anga, 'o kumi mai ha feitu'u, he ko honau fatongia. Ko honau fatongia ke langa e kolo ha'u, 'a Nuku'alofa. Pea ko 'eku lave, 'oku ou lave hangatonu p , 'oku 'i ai pea mo e ' feitu'u kehekehe ia, Sea, na'e 'ikai ke kau ia he langa. Ka ko e kole atu p ia, 'Eiki Pal mia, koe'uhi kapau, tuku mai ke mau kau atu he feinga'i ke kumi mai ha tokoni ...<006>

Taimi: 1520-1525

Lord Nuku: ...Na'a ala ... he ko e 'uhinga ko 'eku talanoa 'Eiki Sea ko 'eku talanoa 'a'aku 'i he n ko eni ko 'a e Siasi U siliana ki he fale, ko e ' me'a kehe 'oku 'ikai ke u leva au ki ai, ko e ngaahi pisinisi kehe ia, ko e mea'i p Sea ko e Fale ko eni 'o e siasi 'oku 'ikai ko ha pisinisi e siasi ia ko e me'a fakalaum lie ia ko e mon 'ia na'e faifai 'o mau ai .

Sea K miti Kakato: Ko ia

Lord Nuku: K ko e mea'i p , te mau to e foki 'o tufa f kakai ke totongi e me'a ni. Pea 'oku 'uhinga p Sea 'a e kole atu ki Taumu'a kapau 'oku faingata'a ki he Pule'anga tuku mai ki he Fale ni ke fokotu'u ha k miti ke fai ha feinga pa'anga ke kumi mai ha pa'anga mei ha fa'ahinga feitu'u, ke lava 'a e ...kapau 'e feinga'i p 'a e fale ia 'a e U siliana, kae tuku ai p 'a e ' pisinisi ia ko e pisinisi.

Ko e me'a hono ua Sea ko e me'a ko eni 'oku to e hoko atu ko ki ai 'Eiki Sea ko e tuku p ki taumu'a kotoa p ia, ngaahi pisinisi 'oku ke mea'i p Sea 'oku 'osi vahevahe foki e pisinisi 'oku 'i ai 'a e pisinisi 'oku ta'ofi ma'a Tonga ni, pea 'oku 'i ai 'a e pisinisi 'oku fakangofua ia ke 'at ia ki ha taha p , k ko 'eku lave atu 'Eiki Sea ki he Minisit ko eni e Leipa, to e vakavakai'i mu'a e ngaahi pisinisi ko eni ko ke faka'at ki he kakai Tonga, p ko e Tonga mo'oni he ko 'etau lao Sea ko e Lao Kelekele 'oku 'i ai e me'a ko e Tonga mo'oni mo e ki'i Tonga

Sea K miti Kakato: Ko ia

Fokotu'u ke tokangaekina ngaahi mon 'ia kakai Tonga

Lord Nuku: Ko e 'uhinga p'ia 'o e fakahoha'a atu ke fakakaukau'i he Pule'anga koe'uh he te tau iku ki tahi, 'oku tau 'osi 'i tahi p' he taimi ni e konga, k' ko e 'uhinga e me'a kapau 'oku me'a pea faka'at' mai 'a e ' konga tahi ke mau hiki ki ai kae 'omai e kaume'a ia ko 'o nofo he kelekele, k' ko e 'uhinga atu Sea ki he Leipa ke fakakaukau'i hono tufotufa e pisinisi, he 'oku ou lave'i p' 'a e fakamatala ko eni 'oku to e faka'at' 'a e ngaahi *invest* muli ke nau to e mai 'o fokotu'u pisinisi he fonua ni, pea ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ke ki'i tufotufa p' , ko e t' kumala mo e me'a 'oku 'osi mahino ia Sea he 'ikai ha motu'a muli ia 'e ha'u 'o fai 'etau ng ue, k' ko e 'uhinga peh 'o e fakahoha'a koe'uh ko e ngaahi mon 'ia 'o e kakai Tonga ke tokanga'i Sea.

Pea ko e faka'osi Sea ko e totongi ko 'o e koloa, na'e me'a mai ko 'a e Minisit' ko eni Nu'usila ko 'etau fakatau koloa ko mei Nu'usila he ta'u kuohili ko 'ene fakahoko mai ko fakataha ko na'e fai heni, fe'unga mo e 300 miliona, ko e koloa ko ia 'a ia 'oku tau h' mei Nu'usila ko e koloa ko eni ko 'oku tau h' atu, 'oku 'ikai ke a'u ia ki he 10 miliona 'a Nu'usila 'ata'at' p' , pea 'oku hanga leva he fe'amokaki ko eni Sea 'o 'ohake 'etau totongi koloa 'i he anga e fakakaukau 'a e motu'a ni, koe'uh he 'oku lahi ange 'a e koloa h' mai, pea ko 'ene mamafa ko ia ko 'etau fetongi pa'anga 'oku vaivai 'etau pa'anga Sea k' ko e tuku p' ki taumu'a p' ko f' me'a 'oku mahu'inga m' lohi 'etau pa'anga ka tau hang' ko e h' fanga he fakatapu ka tau totongi mamafa 'etau koloa p' ko e h' e... k' 'oku ou tui p' 'oku tau falala foki ko e kau lelei taha eni he fakakaukau'i e lao mo e me'a ko eni 'Eiki Sea, pea ko e me'a faka'osi 'Eiki Sea 'oku fai ki ai 'a e tokanga, ko 'etau lao ko eni te tau paasi atu, ko hono taumu'a ke totongi ki tu'a ke fakapapau'i mai mu'a Sea 'ene fakalao e feitu'u 'oku vahe ki ai, pea mo hono taumu'a he koe'uh 'i he e ta'u fakapa'anga kuohilí 'Eiki Sea na'e 'ai 'a e ' pa'anga ai na'e taumu'a ki he me'a kehe, k' na'e fai'aki ia e ng ue e Fale Pa'anga ki he me'a kehe. Pea 'oku 'ikai ke to e fie fai ha fie lave ia ki ai, k' 'oku 'uhinga peh' . Ko e tu'u ko lao ko he taimi ni 'a 'etau lao fakaangaanga ko eni Sea ko e ngaahi taumu'a ko ke totongi ai ki tu'a 'oku 'ikai ke fakapapau'i ia p' ko f' 'a e ' pa'anga ko eni ko ko 'oku 'ai ke 'alu hangatonu ki ai Sea.

Tokanga ke talangofua Pule'anga ki he Lao kuo paasi

Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Sea he ko 'etau 'osi p' foki ko eni ko 'etau paasi atu eni pea tau ta'ata'alo atu leva ki he vaka mou me'a ...

<007>

Taimi: 1525-1530

Lord Nuku : .. ka mau toki talitali ki Sune ta'u kaha'ú ke mou to e me'a mai. Pea 'oku fai 'a e 'amanakí, ke mou me'a mo 'etau Lao Fakaangaangá, 'o 'ave fakalelei ki he ngaahi feitu'u ko 'oku tonu ke 'ave ki ai 'Eiki Sea. Ko e kole p' ia ko ki he tu'unga 'oku 'i ai 'etau Laó, na'a 'osi

ange 'a e me'a ni kuo tau puta hopo, koe'uhí ko e ngaahi taumu'a 'oku tu'utu'uni 'e he Lao Fakaangaangá ke faí Sea, ka tau kei talangata'a p kitautolu ki he Lao 'oku tau paasí Sea. M I 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato : M I . Me'a mai N pe le Niuu.

Lord Fusitu'a : M I Sea, tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e K miti 'eiki. Mahalo kuo napangapangam lie 'a e vakai 'a e kau taukei he 'ekon miká Fika 5 'o Tongatapu, Fika 12 kae 'uma' 'a e ni'ihí mei he T pile ko ení, pea peh p mo Kapineti. Ko e ki'i me'a fakalao p 'oku fie vakai atu ki ai 'a e motu'a ni. Kapau te mou vakai hifo ki he peesi 22, ko e Tali Folofola 'a e Pule'angá ki he Folofola Huufi 'a 'Ene 'Afio. 'A ia ko e 'uluaki kaveingá, ko e Mo'ui Leleí mo e ngaahi Fokoutua 'ikai Pipihi. Ko hono uá ko e akó, ko hono tolú ko e tupulaki mo e Fakalalaka 'a ia ko e meimei kaveinga 'e 3 lalahi ia na'e fokotu'u mai mei he Folofola 'a e Tama. Pea 'oku 'i ai leva 'a e tali mo e ngaahi makatu'unga'i ng ue pea mo e ngaahi *policy* 'a e Pule'angá, 'oku fakakau 'i he *Budget Statement*, ke tali'aki eni, pea kuo nau vahe 'a e ngaahi pa'anga ki he fakahoko 'o e ngaahi ng ue ko eni. 'A ia ko e 3.22 pou tuliki ki he ngaahi ng ue'anga faka-'ekon miká, pea toki hokohoko hifo. 'Oku ou kole mu'a ke mou me'a hifo ki he peesi 19 , 'i lalo, ko e palakalafi 3.4, Ola 'o e fokotu'u ng ué ke faka-e-onopooni, pea mo e fe'unga 'a e Konisit toné pea mo e ngaahi Laó, ke ho'ata mei ai 'oku nau muimui ofi, ki he tu'unga fakam mani lahi 'o e ng ue faka-Temokalati. Sai, ko e 'uluaki fehu'í p ko e kongaf 'o e T Folofolá fakafehoanaki ki ai 'a e fo'i fokotu'u ko eni. He vakai a e motu'a ni, na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a peh he T Folofola mei he Tama. 'A ia na'e 'ohake ia 'e he 12 'anenai, 'a e fu'u lahi 'a e pa'anga 'oku mole ki he Politiaké 'i he langa faka'ekon mika. Ko hono 'uluakí ia.

Ko hono uá, 'oku mahino mei he fakalea ko ení, ko e liliu Konisit tone eni ia 'Eiki Sea, Na'e 'ikai 'i ai ha me'a 'i he T Folofolá ki ha liliu Konisit tone. Pea 'oku fai ha liliu Konisit tone 'Eiki Sea ..

'Eiki Tokoni Pal mia : Kole fakama'ala'ala Sea p , ko e ki'i me'a hoko atu 'a e N pe le Niuá. Kapau p te ne tali, pea ka 'ikai sai ke u ta;itali p ki 'anai,

Lord Fusitu'a : 'Oku ou kole atu ki he 'Eiki Tokoni Pal miá ke tuku mu'a ke 'osi e malangá pea toki 'ai mai ho'o tali.

'Eiki Tokoni Pal mia : M I .

Tokanga ki he pa'anga tukuhau kakai 'e 'ave ki he liliu Konisitutone kae tuku langa faka'ekonomika

Lord Fusitu'a : Hang ko 'eku lavé, 'oku .. kae 'ikai ke 'i ai ha me'a he T Folofolá ke fakafehoanaki ki ai ha liliu Konisit tone. Pea ko e ' me'a ko ia kuo lisi mai ki he liliu Konisit toné, ko e ngaahi koniv sio 'a ia ko e *Interfaith Centre* pea mo e *ICESER*. Kapau ko e 'uhinga 'o e liliu Konisit toné ke to e fen pasi ange mo fakam mani lahi 'a e ho'ata ki tu'a mo e pule leleí, ko e K miti fakafepaki'i 'a e Faihala he Fale ni, kuo toutou kole ki he Pule'angá, ke *ratify* 'a e Koniv sio Fakafepaki'i 'o e Faihalá he ko ia 'oku ne pule'i 'a e pule leleí pea mo e

Ho;ata ki tu'a peesi 19. Pea 'oku te'eki ai ke fakahoko ia 'Eiki Sea. Ko e fehu'i 'a e motu'a ní, p ko e h 'a e 'uhinga 'oku fokotu'u ai 'a e makatu'unga'i me'a ko ení, ke liliu e Konisit toné, 'i he funga 'o e 'ikai ke kau 'i he T Folofolá 'i he funga na'a tau 'osi liliu politikale 'i he 2010 pea ko e toki teemi eni 'e 2 'etau feinga'i ke fakalele fakalelei 'a e sisitema ko ení. Pea ko hono tolú, ko hono fokotu'u atu ko 'a e founga fakam mani lahi 'o e lelei taha ko ia ke tau kau atu ko ki aí, ki he pule 'a e Laó, 'oku te'eki ke fakahoko ia 'e he Pule'anga. Pea ko e ng ue faka-Politikale ko ení, ko e h 'a e pa'anga Tukupau 'a e kakaí 'e 'omi ki aí kae tuku e langa faka'ekon mika. M 1 Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia : Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale. Fakam 1 atu ki hono .. ki he me'a mai ko eni 'a e Fakafofonga N pele mei Niuá, 'a e ngaahi poini ko eni. Ka ko e fakatonutonu' Sea, ko e 3.2.1 peesi 21, peesi 22, ko e *address* ia hono tali 'a e ngaahi poini ...

<008>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Tokoni Pal mia: fekau'aki mo e ngaahi, tau peh ngaahi ' lia mahu'inga na'e fai mai ai e t folofola. Peesi 20 p ia, peesi 21, peesi 22. Ko e hoko atu ko peesi 23 ko e fo'i *section* makehe p ia, 3.2.2, 'oku 'ikai ko e fakamatala'i he 3.2.2 ia 'a e 3.2.1. Na'e ngata p 'a hono 'oatu ko 'a e ngaahi fakamatala 'oku fehoanaki mo e ngaahi ' lia na'e 'omai ko 'i he t folofola 'i he peesi 22. Ko e hoko atu ia h ko e ngaahi polokalama ng ue makehe p ia 'a e Pule'anga. 'A ia 'oku 'ikai ko e hoko atu ko ia ko e ngaahi poini ke tali 'aki 'a e t folofola Sea ka ko e ngaahi ng ue kehe ia 'a e Pule'anga ki he fakalalakalaka 'a e fonua. Ngata p ia he peesi 21 mo e 22 'a e ngaahi ' lia 'oku tali 'aki mo fakafehoanaki ki he ngaahi poini na'e 'omai 'i he t folofola Sea. M 1 .

Lord Fusitu'a: K taki Tokoni Pal mia, laum lie lelei p ke ki'i tokoni atu?

Sea K miti Kakato: N pele.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Ikai, tokoni ...

Sea K miti Kakato: K taki 'o me'a mai ki he motu'a ni.

Lord Fusitu'a: Fakamolemole 'Eiki Sea, mo'oni e Feitu'u na. Ko e ki'i tokoni p ki ai kapau 'e laum lie lelei ki ai.

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe.

Lord Fusitu'a: Ko e peesi 21.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku te'eki ke u tali e tokoni ...

Lord Fusitu'a: 3.2.1 ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Pau p ko e fakatonutonu Sea.

Sea K miti Kakato: 'Ikai ke tali e tokoni.

Lord Fusitu'a: Pe 'i, p 'ai mu'a e fakatonutonu fakamolemole. Ko e 3.2.1 ko e h h 'uhinga ke 3.2.2 'a e pou tuliki ki he ngaahi ng ue'anga kapau 'oku 'ikai ke hoko atu he 3.2.1 ko e tali folofola?

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e fehu'i eni p ko e fakatonutonu? Pea ko e fakatonutonu kapau 'oku talamai 'oku hala ha me'a 'oku ou 'oatu Sea.

Lord Fusitu'a: 'Io 'oku hala Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e 3.2.1 ko e fo'i *section* p ia 'o 'asi atu ai 'a e ...

Lord Fusitu'a: Ko e 'uhinga ia 'oku fakahokohoko ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ngaahi ng ue 'a e Pule'anga ...

Lord Fusitu'a: Ai e ' fika.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ki he lelei ...

Lord Fusitu'a: Ki he 1 ...

'Eiki Tokoni Pal mia: *NCD* mo e mo'ui he ongo ' lia ko na'a tau lau ki ai. 3.2.2 ko e ngaahi ' lia kehe ia 'oku fai e ng ue ki ai ki he langa fakalakalaka. 'A ia 'oku 'ikai ke u sio au p ko e h ko e me'a na'e fakatonutonu...

Lord Fusitu'a: K taki Sea ko e fakatonutonu eni.

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki.

Lord Fusitu'a: Kapau na ko ha *section* ...

Sea K miti Kakato: Mo me'a ki lalo.

Lord Fusitu'a: 3.3.1.

Sea K miti Kakato: Ko e, ko e me'a ko eni 'oku mahino ki he me'a ko 'oku 'uhinga mai ki ai e Tokoni Pal mia, 'oku 'ikai mali e 3.2.1 ia mo e 3.2.2 ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e fo'i *section* makehe p ia Sea .

Sea K miti Kakato: Ko e ongo fo'i ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Pea kapau te u hoko atu ai p au ...

Sea K miti Kakato: Pea ke me'a mai Tokoni Pal mia.

Tokangaekina Pule'anga 'a e ngaahi fiema'u vilivilie ngaahi 'otu motu

Eiki Tokoni Pal mia: Pea ko e, ko e hoko atu p eni ki he fakamatala ko eni ki he ng ue 'oku fai ma'a Ha'apai. Sea hang ko na'e lau 'anenai 'e, 'e kamata e ng ue ko eni ki he falemahaki ko eni 'i Ha'apai, 'oku kamata eni 'i he 'aho 17 ko eni 'o Siulai, to e t naki atu p ai mo e m keti ko eni 'i Ha'apai 'oku lolotonga *tender* ke fai e ng ue ki ai. T naki atu ki ai Sea 'i 'Okatopa 'o e ta'u ni 'e fai leva hono fokotu'u 'a e ' solar he ngaahi motu lalahi ko 'e 4 'o Ha'apai, 'a eni ko eni na'a tau, na'e tu'u ai ko eni ko eni e ' , 'a e ' generator, he na'e ai foki e lau mou peh 'oku fu'u mamafa hono fakalele e generator, mamafa hono feinga'i atu e lolo, faingata'a hono 'oatu e lolo mei Pangai. Pea 'oku 'i ai leva e fakakaukau ke 'ai ha solar he ' 'otu motu lalahi ko eni, Ha'ano, 'Uiha, Ha'afeva ...

Sea K miti Kakato: Nomuka.

Eiki Tokoni Pal mia: Pea mo Nomuka. 'A ia 'e kamata e ng ue ko eni 'i 'Okatopa. 'Osi fai e *tender*, 'osi 'i ai e kautaha 'oku mau sio ki ai pea ko e faka'amu ia 'Okatopa leva 'o fai e ng ue ki he ngaahi motu ko 'eni hei'ilo na'a si'isi' i ai mo ma'ama'a ange ai 'enau totongi ko eni ke ma'u 'a e 'uhila 'i he ngaahi motu lalahi ko eni. T naki atu ki ai Sea, motu 'e hiva 'e 'ai e m sini 'aisipoloka ki ai. 'Ikai ke ngata p he m sini 'aisipoloka, 'oatu mo e 'aisi ko e 'uhinga ke tuku ai 'enau ika 'o kapau te nau toki fie mai 'o fakatau ki Pangai p ko hono 'omai ki Tonga ni. K toa e ngaahi *project* ko eni ma'a e Ha'apai 12 mo e 13, pea kapau 'oku 'ikai ke loto ia ki ai pea tuku ke 'ave ia ki Vava'u 'oku nau fiema'u. Ka ko e ngali fakakata p Sea ka ko e faka'amu ia ke mahino ki he Fale ni Sea 'oku fai e tokanga'i makehe 'a e ngaahi fiema'u ko eni ko eni ko eni 'a e 'otu motu hang ko eni ko e me'a ko eni ko eni ki Ha'apai. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Fusitu'a: Sea k taki.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko 'eku kole 'a'aku fakamolemole mu'a ke tali mai e fehu'i 'oku te'eki ke tali mai 'eku fehu'i 'a'aku. Kapau te ke me'a hifo ko u kole atu Sea, peesi 21.

Sea K miti Kakato: Peesi 21.

Lord Fusitu'a: Kamata ai e 3.2

Eiki Minisit Mo'ui: Sea te'eki ke ke hoko mai Sea ko e ki'i fakatonutonu atu au e Fakafongona N pele.

Sea K miti Kakato: Pea 'e tali atu ai p ho'o fehu'i 'Eiki Minisit Mo'ui.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu Sea?

Eiki Minisit Mo'ui: 'Io ko e fakatonutonu Sea. Fakam 1 atu Sea he ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Eiki Minisit Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e K miti Kakato. Tau fakafeta'i p ki he 'Otua Mafimafi he tau kau he efiafi ni. Sea ko 'eku to e fie tokoni atu ki he fakatonutonu ke fakamahino p mu'a ki he Fale ko e me'a ko na'e me'a 'aki he Fakafofonga N pele ko 'o Niua, ko e fo'i, ko e t folofola 'a 'Ene 'Afio ke fai e fakamamafa 'a e Pule'anga he ngaahi ...

<009>

Taimi: 1535–1540

Eiki Minisit Mo'ui: ... *issue* 'e 3 ka na'e 'ikai ke tuhu'i mai ia Sea ke ng ue p Pule'angá ki he fo'i *issue* ko eni 'e 3 ko e mo'uilelei, ako mo e 'ikon mika. Ko e ngaahi me'a ia ke tokanga makehe ki ai e Pule'angá. Pea he 'ikai ke ngata ai e ng ue ia 'a e Pule'angá Sea, 'o hang ko e 3.2.2 ko e me'a kehe ia 'oku tokanga e Pule'angá mo mahu'inga'ia e Pule'angá ke fai ha ng ue ki ai, hili hono fakahoko mo fakakakato 'a e ngaahi mokoi pea mo e t folofola 'a 'Ene 'Afio fekau'aki pea mo 'ene faka'amu ha me'a ke tokanga makehe ki ai e Pule'angá. Ko 'eku fakatonutonu ia Sea. Pea 'oku 'i loto p ia 'i he fakamatala patiseti 'oku tokanga e Pule'angá ki he t folofola 'a 'Ene 'Afio, ka 'oku to e 'i ai p mo e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá ke fakahoko mo fakakakato ki he lelei fakalukufua. M 1 Sea.

Lord Fusitu'a: Sea k taki. 'Ikai ke u ma'u lelei p ko f me'a na'e hala he me'a ko na'a ku lave atu ki ai. Ka ke me'a hifo p mu'a Sea. Ko e peesi 21 ko e kamata'anga ia e 3.2, 'o ngata mei he peesi 34 ko e kamata ia e 3.3. 'A ia ko e kotoa e 3.2.1 'oku nau hokohoko hokohoko atu p . 'A ia ko e fehu'í, p ko e f 'a e konga e tali folofolá 'oku fakafehoanaki ki ai. Pea kapau 'oku 'ikai, pea peh mai p Pule'angá 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia he t folofolá na'e 'i ai ha me'a peh . Ko e me'a p ia 'a ma'utolu. 'A ia kapau ko e *policy* ia 'a e Pule'angá ke fai e liliu Konisit toné pea 'oku makatu'unga he h pea ko e h e lahi e pa'anga 'e fakamole ki ai.

Eiki Tokoni Pal mia: Sea tuku p mu'a ke u ki'i feinga ke u tali atu e, 'a e fehu'i 'a e Fakafofonga N pele Niua. 3.2 'oku tu'u ai 'i he kamata'angá, tu'unga kuo a'u ki ai e tu'utu'uni fakapatiseti 2016/17. Pea 'oku 'i ai leva 'a e ' *section* lalahi ai. 'Uluaki, ko e h e me'a 'oku fai 'e he Pule'angá ki he t folofolá, 'uluaki ia. Ko e h 'a e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá ke *address* 'a e me'a na'e fai mai ai e t folofolá. Uá, pou tuliki e ngaahi ng ue'anga faka'ekon miká. 'A ia ko hono talanoa'i ia 'a e *foundation* ko ki he *economic development*. Kapau leva te mou sio leva ki he 3.2.3, *foundation* ki he ng ue fakas sialé, *social service*, 'a ia ko e ako, *educations* mo e al me'a peh . He ko e 'uhingá kapau te tau fakapukupuku hifo, na'e 'ikai ke kau e t folofola ia ko ení 'a e feliliuaki e 'eá, 'ikai ke kau heni 'a e ma'u'anga ivi. Pea ko e 'ai leva ke tuku ia?. 'Asi lelei p heni, kau 'a e feliliuaki e 'eá mo e ma'u'anga ivi he ngaahi ' lia 'oku fai e sio ki ai 'a e Pule'angá, mahu'inga ki he tupu faka'ekon miká. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai 'a Ha'apai Fika 1.

Lord Tu'iha'angana: Ko e ki'i tokoni p... ia Sea, ki'i me'a p... ia 'e 1 ko e, ko 'eku tokoni p... 'a'aku he ko e 'uhingá ko e mahu'inga'ia 'aupito he me'a ko ia na'e me'a'aki 'e he Tokoni Pal... mia, tautefito ki he mau'anga iví, nau teuteu langa sola ko eni he ngaahi Vahefonua Ha'apaí pea kuo ne fakamatala lelei foki e ngaahi vahefonua lalahi 'o Ha'apaí. Ka 'oku tonu ke ki'i fakam... l... mai ki he kau N... pele ko ia e ngaahi vahefonua ko iá, 'ofa he kakaí, 'oatu ta'etotongi e kelekele ke fai ai 'ene langa solá, ko e 'ofa ia he kakaí Sea. M... l... .

Sea K... miti Kakato: 'Ai ka u toki fakahoko atu 'e au e fakam... l... ki he kau...

'Eiki Tokoni Pal... mia: Sea tuku atu mu'a ke 'oatu ha fakam... l... lahi ki he Hou'eiki N... pele ko ia na'a nau tuku mai honau tofi'á ke fai ai 'a e ngaahi ng... ue ko ení Sea 'o lava ai ke fokotu'u ai e ngaahi sola ko ení ke tokoni ki honau k... ingá, tautefito ki he ngaahi motu f... lalahi ko eni 'i Ha'apaí. M... l... 'aupito.

Sea K... miti Kakato: M... l... .

Lord Fusitu'a: Sea ko u...

Sea K... miti Kakato: Ko u tuku p... ke ki'i faka'osi mai e N... pele Niuá.

Lord Fusitu'a: M... l... 'Eiki Sea. Ko u fakam... l... atu ki he fakama'ala'ala mai 'o fakamahino mai 'oku 'ikai ke fakafehoanaki e *policy* ia ko ení pea mo e t... folofolá, *policy* p... 'a e Pule'angá. Ka ko ia ai, 'oku makatu'unga e lilii Konisit... tone 'i he h... ?.

'Eiki Tokoni Pal... mia: Fakatonutonu atu mu'a Sea e fakama'ala'ala. Ko e 3.2.1 ko e ngaahi ng... ue ia 'oku fai he taimi ni 'o fakafehoanaki tonu p... mo e ngaahi me'a na'e fiema'u he 'Ene 'Afió ke fai ha sio ki ai. 'Ikai ke mau tukunoa'ia Sea.

'Eiki Minisit... Mo'ui: Sea ko e ki'i fehu'i p... 'a'aku ia ki he 'Eiki N... pelé. Ko e ki'i fehu'i atú, 'a ia 'Eiki N... pele 'oku ke me'a maí ke ngata p... fatongia e Pule'angá he fo'i 3, 'oua to e fai 'e he Pule'angá ia ha to e me'a kehe?.

Lord Fusitu'a: 'Ikai 'Eiki Minisit... .

'Eiki Minisit... Mo'ui: Ko e t... folofola ko ia 'a 'Ene 'Afió,

Lord Fusitu'a: Ko ia.

'Eiki Minisit... Mo'ui: 'Oku ng... ue ki ai e Pule'angá pea 'oku kau ia. Pea 'oku 'ikai ke fakangatangata e ng... ue 'a e Pule'angá ia ki ai. Tokanga makehe ki ai ka 'oku to e 'i ai p... mo e ngaahi ng... ue kehe ki he kakai e fonuá. Ko e ki'i fakama'ala'ala atu p... .

Lord Fusitu'a: 'Io, m... l... . Mahino ia 'oku 'osi 'i ai e ngaahi ...

Vili Hingano: Ki'i tokoni Sea ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai e ..

Sea K miti Kakato: 'Oku ke fiema'u e tokoni ko eni 'a 12?.

Lord Fusitu'a: 'Io, sai p .

Sea K miti Kakato: Ko e 'osi ai p taimi . Me'a mai 12.

Vili Hingano: M 1 'aupito Sea. 'Ikai ko e tokoni p ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'akí, he ko u tui ko e me'a ko 'oku feinga mai ki ai e Hou'eiki N pelé....

<001>

Taimi: 1540-1545

Vili Hingano: ... ko e 'alu hake 'a e tokanga 'a e Pule'angá ki he fo'i va'a ko ke m 'olunga ange 'i he me'a 'oku fiema'u ke tokanga ange ki ai 'a e Pule'angá. Ko u tui mahalo ko e me'a ia 'oku fakamamafa ki ai 'a e N pele 'i he konga ko ení. M hino 'aupito ko u pou pou ki he me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Tokoni Pal miá m hino 'aupito. He 'ikai ke ta'ofi pea fakangatangata 'a e ng ue ia 'a e Pule'angá ki he fo'i me'a ko 'e lalahi 'e tolu ko . Ka ko 'eku tui ko e hoha'a ko 'oku 'omai ko he Hou'eiki N pelé 'oku mamafa ange 'a e fakamamafa 'a e Pule'angá ki he fo'i me'a fakap litikale ko ...

Sea K miti Kakato: Kakai m siva ?

Vili Hingano: 'I he me'a ko 'oku fai mai ki ai e folofola mei he T Ioní. Ko p Sea ko e tokoni p ia.

Lord Fusitu'a: Ko ia.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Fusitu'a: Ko u tali lelei e tokoní.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Fusitu'a: 'A ia ko e 'uhinga 'a e kole fakama'ala'ala p ko e h nai 'a e makatu'unga'i polis 'oku fai e liliu Konisit tone ko eni pea ko e h e pa'anga 'e fakamole ki ai ?

Sea K miti Kakato: M 1 me'a mai 'Eiki Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao: Ki'i tali atu p Sea. Ko e, 'oku ou m lie'ia au 'i he pukupuku. Ko e tali ko ko e t folofolá kau ai 'a e faka'ekon miká. Hou'eiki ko e liliu ko eni 'etau' lao ko ení ko e tokoni ki he 'ekon miká. 'Ikai ke u fa'a me'a 'a e Pal miá 'o lea ki he *transparency*. Ko e liliu ko ení 'a e ' laó kau mo e Konisit toné ke lele lelei e 'ekon miká. He na'a tau fononga mai he ' lao h fanga he fakatapu ko e palopalema. Ka ko e 'uhinga ia 'a e liliu ...

Vili Hingano: Ki'i fakatonutonu atu p Sea 'a e 'Eiki Minisit Lao.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Vili Hingano: Ko 'eku fakatonutonú ...

Sea K miti Kakato: H e me'a 'oku hala ?

Vili Hingano: Ko e 'uhingá he ko e peesi valu ko eni 'etau *Budget Statement* 'oku fakah mai ai 'a e longo mo'ui 'a e ngaahi ng ue langa. Longo mo'ui e 'ekon mika' Sea. Fakamatala he fika uá h 'etau *Budget Statement* ki he longomo'ui e 'ekon mika e fonuá. Ko e 'uhinga ia 'oku sai 'a e ngaahi lao faka'ekon mika p ko e ngaahi polis faka'ekon mika 'a e fonuá. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ko ki ai e Minisit Lao ia Sea ...

Sea K miti Kakato: Fe'unga ...

'Eiki Minisit Lao: Nounou p au pea u 'osi.

Vili Hingano: Pukupuku 'aupito e ki'i ...

'Eiki Minisit Lao: 'Eiki Sea mahalo ko 'eku, Sea, 'Eiki Sea 'oku te'eki ai pea 'oku he 'ikai p ke 'i ai ha taimi ia te tau sai ai he ko e tangata. Ko 'etau me'a 'atautolu 'oku fai ko e f tongitongi ai p 'etau ' lao a'u p ki he 'etau mate he ko e tangata p . Ko ia ai mahalo na'a 'oku ngali sai e 'aho ni ko 'apongipongi p ka ko e 'uhinga ia e kau ai p lao 'i he 'ekon mika.

Vili Hingano: Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit .

Vili Hingano: 'Eiki Sea ko 'eku ki'i tokoni faka'osi p ki he me'a ko eni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Kuo u ongo'i au kuo m lie hotau efé ka tau foki ki he ngaahi vouti 'o mou me'a mai ai kamata mai 'i he vouti fika 'uluaki, Palasi.

Lord Tu'ilakepa: Sea ... Sea ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai N pele fika ua 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole p ki he Feitu'u na Sea ko u lave'i p kuo kamata ke ke 'unu leva ki he me'a ke faitu'utu'uni koe'uhí ko e 'alu 'a e f me'a'aki 'Eiki Sea.

Tokanga ki he teu fakatau Komisoni Fakamafolalea 'a Tonga

Ko e 'uluaki ko me'a 'oku ou fehu'i 'e au ia 'Eiki Sea ko e 'asi 'i he 'etau *Budget Statement* ke mea'i hifo p peesi 25. Hou'eiki Pule'anga 'oku m hino ai p 'e fakatau 'a e Tonga *Board Commission* 'i 'olungá ...

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ?

Lord Tu'ilakepa: 'I he peesi 25. 'A ia 'oku 'i ai e 'uluaki, ua mo e tolu kamata mai mei he peesi 24 'o ha'u ai 'Eiki Sea, uehe fakamolemole 'o me'a mai ai tolu, f, nima, ono. 'A ia ko e ono 'oku fokotu'utu'u ki hono fakatau atu 'o e Komisiona Fakam folalea 'a Tonga 'a ia 'oku 'osi m hino 'aupito p 'e fakatau e, 'a e, ka ko u faka'amu p 'Eiki Minisit Pa'anga kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapineti peh mu'a ke tau fakatokanga'i ange kapau p 'oku 'i ai ha 'uhinga lelei 'e mole p ko ha me'a, kapau ko e, hang ko e ngaahi me'a 'oku fa'a hoko mai ko 'i he f me'a'aki e Fale ni 'i he fonua ni 'o 'ikai ke nau poupu'u i e tu'unga 'o e Pule'anga ko ia. Pea 'oku tonu p ke mou, ke fakatokanga'i ia.

Pea mo e me'a 'e taha ke mou ki'i me'a mai angé kuo h e fakatau e TCL ko u 'osi ma'u 'e 'Eiki Sea 'oku te'eki ke fai he 'e *Digicel* 'osi tali he 'e Fale ni 'osi fai e f fakamo'oni'aki ka 'oku te'eki ke 'omai e silini ko ia Sea ki he pa'anga ko 'o e fonua ni 'Eiki Sea. 'Ai p kae toki tali mai p he 'e 'Eiki Minisit . Ko e me'a ko eni fekau'aki ko mo e PACER plus 'a e me'a ko eni na'e toki fai ki ai e f fakamo'oni'aki ko eni ko 'a e Pule'anga 'e lava 'o ki'i fakama'ala'ala mai 'i he peesi tatau p 'o fekau'aki mo e PACER plus t ko na'e 'osi fai p fokotu'utu'u ka ke toki fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e Pule'anga ke fai e f fakamo'oni'aki ko ia 'Eiki Sea. Koe'uhí e 'oku ongoná 'i Tonga ni kotoa 'o a'u ki Tokelau 'o fekau'aki pea mo e PACER plus ko e h ko e fa'ahinga f fakatau'aki ko ia 'Eiki Sea. 'Oku m hino p 'a e '...

<002>

Taimi: 1545-1550

Lord Tu'ilakepa: ...fakaikiiki mo e ngaahi Sekitoa kehé Sea. Mahalo ko e ki'i me'a pe ia 'oku o ki'i tokanga ki ai 'Eiki Sea. Ke ki'i fakapapau'i mai angé he Pule'angá 'Eiki Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai Minisit .

Tali Pule'anga ki he hoha'a fekau'aki mo e fokotu'utu'u ke fakatau Leti Tonga

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: Tapu pe ki he Feitu'u na Sea kae 'uma' e Hou'eiki e K mití, e Falé. Sea te u ki'i kamata atu pe he Komisiona, lea he leti TBC, leti , pea toki tuku ha faingam lie ke toki hoko atu ki he me'a mei ai. Ko e taha foki he *reform* ko eni e Pule'angá ki he 'u pisinisi ko 'a e Pule'angá, ko e taha he tefito'i kaveinga he me'a, ko e 'u pisinisi ko 'oku lava ko 'o *compete*, hang ko e leti , hang ko e TCC, ko e 'u Poate ko ia 'oku fai e sio, 'oku sai p hono fakalélé pea 'e lava pe ia 'i he hoko atú ke ... ka ko 'ene 'alu ko ki he lelei taha ko 'enau fai fatongiá, honau ngaahi tefito'i fatongiá, 'oku 'ikai pe tatau ia pea mo e *private sector*. Pea ko e taha he me'a 'oku fai e sio ki ai e Pule'angá, ko 'ene faingam lie pe ke tukuange kitu'a ke ha'u ha kau *private sector* 'o tokoni ki hono fakalélé pea tukuange. Mahino 'aupito e leti Sea na'e fai e ng ue lahi ki ai he lele mai ko ení, mou mea'i p mahalo na'e ... ko e ngaahi ta'u kimu'á na'e faingata'a ia fakapa'anga 'aupito, a'u pe ki he taimi ni. Ko e ta'u kuo hili na'e lava 'o ... 'i he Fakamatata Pa'anga ko na'e ma'ú, na'e sai e tupú. Na'e ki'i tupu pea na'e ... 'ikai ke fu'u lahi f f , pea na'e totongi mo e ki'i *dividend*. Ko 'ene hili pe ko ia, kamata 'enau kole

pa'anga mai ke tokoni ange e Pule'angá he ... 'o fou mai he totongi e 'u mo'ua mo e me'a, ka ko hono mo'oní, ko e *cash flow* pe ko e tu'unga fakas níú, faingata'a'ia lahi 'aupito.

Sio ki he kaha'u ko e Pule'angá 'ikai ko ha sino fakalele pisinisi

Ko e sio ko ki he kaha'ú, ke to'o 'a e kavenga fakapa'anga ko iá mei he'etau *Budget* hang ko ení, 'oku totonu pe ia ke tukuange ha kongá 'o e *shares* pe ko e 'inasi ko 'o e pisinisi, ke tu'uaki ki tu'a ke mai ha kakai, ngaahi kautaha pe ko ha kakai nau mai 'o tokoni mai ki hono fakalele ení. Ko e founa eni ia 'oku fai fakam mani lahi. Pea ko e faka'amú foki he ko e fakakaukau ko 'o e ngaahi Poate pe ko e ngaahi pisinisi 'a e Pule'angá ko e Pule'angá 'oku 'ikai ko ha *Landlord* lelei ia. 'Oku 'ikai pe ko ha sino fakalele pisinisi 'a e Pule'angá ia. Pea ko e 'uhinga ia 'a e fakakaukau ko ení. Pea ko kamata eni 'a e fai e sio ke tukutukuange peh 'i atú.

Tali Pule'angá ki he fakatau 'inasi TCL ki he Digicel

Ko e me'a ko 'a e *TCL* Sea, 'oku fai p femahino'aki mo nautolu ki he 'u fokotu'utu'ú. Mo'oni pe ia na'e ... 'oku ai e aleapau mo e me'a, ka 'oku fai e femahino'aki mo nautolu ki he fokotu'utu'ú. Pea kuo 'osi kamata he taimi ni ke m 'opo'opo he 'oku ai pe honau fatongia pea 'oku ai pe mo e fatongia 'o e Pule'angá ke m 'opo'opo e aleapaú kae kamata. Pea 'oku kau mai pea mo e tokotaha pea mei a kinautolu ki he Poaté 'o hang pe ko e *TCC*. Mahalo ko e tali pe ia 'oku ala 'oatu ki he ... ko e me'a ko ki he *PACER* 'oku ou kole pe ki he Minisit ko ení ke ne toki fakahoko atu. M 1 .

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisit Pa'anga.

'Amanaki Pule'angá a'u ki he kongá kimu'a ta'u fo'ou lava fakatau Leti Tonga

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea. Tapu mo e Hou'eiki M mipa e Falé. 'Eiki Sea 'oku ou fakam l lahi atu he fa'a 'omai taimi lahi ma'a e motu'a ni ke tokoni pe hono fakama'ala'ala e ngaahi me'a ko ení 'oku hoha'a ki ai e Hou'eiki 'Eiki Sea. Te u kamata atu pe mei he hoha'a na'e 'omai fakamuimú. Ko e fokotu'utu'u ng ue ko ki he *Tonga Broadcasting Commission* 'a ia ko e fokotu'utu'u ko e p seti 'e 51 ko e 'inasi ia 'a e Pule'angá, pea ko e p seti leva 'e 49 'e tuku ia ki tu'a ke tohi mai ki ai, 'at ke tohi mai ki ai ha kautaha fakamafola lea pe ko ha taha p . Ko e ng ue ki ai 'oku kei hoko atu hono fokotu'utu'u e ng ue ko ení 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui ko e, ka a'u ki he ta'u kaha'ú, kongá kimu'a 'o e ta'u kaha'u 'amanaki pe kuo lava hono fakahoko 'a e ng ue ko ení.

Ko e kongá ko fel ve'i 'Eiki Sea pea mo e *PACER PLUS*, ko e alea feng ue'aki eni ngaahi fonua e Pasifikí, kau ai 'a e Tongá ni ke nau ng ue fakataha 'i he fefakatau'aki, 'oku a'u ki he kongá fakamuimú 'Eiki Sea, 'Eiki Sea mahalo ko e ta'u eni 'e 10 'a e kamata e alea ko ení pea ko hono toki tali eni 'a e alea ko ení. 'Oku kau ai e ngaahi me'a kehekehe. 'Ikai ngata p 'i he fefakatau'aki 'i he koloá, ka 'oku kau ai e ngaahi *service* kehe 'i he aleapau ko ení, kau ai pea mo e leipá 'Eiki Sea. Ko e kimu'a pea fakamo'oni 'i 'a e alea ng ue fakataha ko ení kuo holomui 'a Papua Niu Kini pea mo Fisi pea ko e fonua pe 'e 10 nai na'e lava 'o fakamo'oni ki he ngaue ko eni 'Eiki Sea. Ko e 'uluaki sitepú pe foki ...

<003>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Eiki Sea, 'a e fakamo'oni ki he fel' toki ki he ng' ue ko eni, 'oku kei toe 'a e ngaahi sitepu ia kimui ke fakahokó, pea toki lava 'o fakakakato mo ng' ue'aki 'a e fiema'u ko eni 'Eiki Sea.

Commented [MT1]:

Tali Pule'anga ki he hoha'a fekau'aki mo e Tung'i *Colonade*

Ko e tu'unga ko eni na'e 'i ai 'a e hoha'a pea mei he Hou'eiki N' pele 'o e Vahefonua 'o 'Eua, ki honau siasi, ki he tu'unga ko 'oku 'i ai 'a *Colonade*. Ko u tui p' 'oku ongonā mai mei he Fatafata mafana, he 'oku lolotonga fakalele mo e Fale Alea 'o e lotú 'i he kupusia 'i he Fale fakahisit' lia ko eni 'o e Siasi mo e Fonua 'i Tung' *Coronade*. Pea Hang' ko ia na'a ku lave ki ai 'aneafi peesi 89, fakamolemole atu. Peesi 89 kapau te mou me'a hifo p' ki he 'Esitimetri. 'Oku h' mahino p' ai 'a e lahi 'o e pa'anga na'e tuku atu ke fai 'aki 'a e ng' ue ki he Fale ko eni. Pea ko e Fale ko eni 'oku lolotonga *rent* 'a e kongā lahi ki he Potung' ue Pa'anga, Fale faka'ofa'ofa mo'oni 'a e fale ko eni. Pea neongo 'oku 'i ai homau fale fo'ou 'oku mau hiki mai ki ai, 'oku 'osi maau 'a e fokotu'utu'u ke hiki mai ki ai 'a e *MIA* pea ko e ki'i totongi *rent* ko ia ko e h' p' mei he kato ko 'o e Pule'anga 'o toe h' p' ki he kato 'o e Pule'anga. 'Oku 'i ai p' 'a e ki'i pal' palema fekau'aki pea mo e fanga ki'i me'a iiki p' mo e ngaahi kautaha kehe, ka 'oku fai p' 'a e ng' ue fakataha 'a e Potung' ué pea mo e ngaahi kautahá, ke lava 'o fai p' ha femahino'aki mo tokanga ki he kongā ko eni.

Ne 'i ai foki hang' na'a ku lave ki ai ki mu'a. Neongo 'oku kamata ke t' 'a e ngaahi totongi ki he ngaahi fale ko eni he ta'u kaha'u 18/19 mo e19/ 20. Ko e fonua ko Siaina, ko e fonua ia 'oku 'ikai ngata p' 'i he'enua m' taotaó, ko e taki mu'a ia 'i he 'Ikonomika fakamamani lahi. 'I he tui 'a e motu'a ni, na'e 'ikai ke puli ia ki Siaina 'a e tu'unga faka'ikonomika 'o e ki'i fonua ko Tonga. Pea 'oku 'ikai ko Tonga p' , ngaahi fonua lahi 'i m' mani. Na'a nau 'osi' mai nautolu 'o savea, ka ko e 'uhingá ko 'enua fie tokoni, nau fakah' 'enautolu he ko e ngaahi Pangik' ko eni, ngaahi Pangik' p' ia 'a e Pule'anga Siaina. Ko e 'u hingoa kehekehe p' ia pea na'e 'i ai 'a e ki'i faingamalie na'a ku lele atu ai ki Siaina 'o fai 'a e p' talanoa mo e 'u pangik' ko eni. Pea na'e faka'osi p' ki he Potung' ue ko eni ki he *Commerce*, 'a ia ko nautolu 'oku tokanga'i 'a e kongā ko eni. Pea na'e 'i ai p' 'a e kole mei he Pule'angá, na'a lava ke to e mohetolo atu 'a e totongi ko eni 'i ha ta'u nai 'e nima, pea ko u tui mahalo ko e fo'i *tactic* ia ke tau ng' ue'aki ko hono tolotoloi p' he'i p' kae 'oleva ke laum' lie lelei 'a Siaina, ke nau toki hanga' 'o toki fakapekia. 'O hang' ko e 'ofa ko eni na'e fai ki Ha'apai.

Tali Pule'anga ki he tokanga ke malu'i kau pisinisi Tonga

Ko e ngaahi me'a ko' na'e hoha'a ki ai kau ai 'a e Laiseni, ko u tui 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e 'Eiki Minisit' ki he Fefakatau'aki, ka ko u kole ke u lave atu p' ai mu'a. 'Eiki Sea, ko u tui na'e 'osi fakah' mai p' 'a e lao ki he Fale ni, 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'elia' 'oku tuku ma'a e kakai Tonga, pea 'oku *review* mo vakai'i 'a e ngaahi 'elia ko eni 'e he Potung' ue, pea toki fokotu'u mai ki he Kapineti. Pea ko u tui ko e hoha'a ko ia, 'oku fai 'a e tokanga ki ai 'a e Pule'anga.

Ko e kongā nā'e hoha'a ki he 'uhilá, nā'e 'osi fai 'a e lave ki ai. Pea ko e taha 'a e me'a 'oku fel ve'i mo e kau vaivai, ko hono 'uhinga mahalo ko e to'utangata ko eni hotau fonua, ko nautolu'oku nau ma'u lelei taha 'a e ongoongo mo e me'a 'oku hokó 'i he Fale ni. Ko e taha 'a e liliu nā'e fai 'ikai ngata p hono fakalelei'i 'o hiki hake 'a e ngaahi mon 'ia ko eni 'Eiki Sea. Ka 'oku fakangofua 'e he founga ng ue fo'ou ko eni. Ka 'i ai ha tangata'eiki p fine'eiki 'oku me'a atu ki tu'apule'anga 'o m l l ki he'ene fanau mo hono fanga makapuna, 'o 'ikai ke to e l loa hake 'i ha mahina 'e tolu, pea 'oange p 'ene ki'i me'a'ofa 'a'ana ia. Ko e 'uhinga ko e taimi tenau foki mai ai ki Tonga ni, 'oku lele lelei p ia 'oku 'ikai ha pal palema ai.

Lord Tu'i' fitu: ;Eiki Minisit ! F f 'a e finematu'a 'oku fa'ele ta'ema'u ng ue. 'Oku 'i ai ha'anau ki'i me'a'ofa? Ko ia p Sea. M l .

Eiki Minisit Pa'anga: M l ! Ko e kongā ko ia ko u tui teu toki tuku ki he ..

Lord Tu'i'afitu: Ko 'eku 'uhinga Sea, 'oku 'i ai 'a e faingamalie 'o e *maternity leave* 'i he Pule'anga? 'A e kau ng ue Sivile. Ko 'eku 'uhinga 'oku 'ikai ha'atau *welfare state*? Ka 'oku fakaava mai 'e he Minisit 'a e ngaahi matap 'o e mon 'ia...

<004>

Taimi: 1555-1600

Lord Tu'i' fitu: ...ki he kakai ta'ema'u ng ue pea ko e si'i kakai fefine ko eni ta'ema'u ng ue kae f 'ele fakatokanga'i ko 'ene 'osi p m hina 'e 3 pea tuku...

Eiki Minisit Pa'anga: 'Eiki Sea 'oku ou kole atu 'Eiki Sea ke ke ta'ofi 'a e Hou'eiki he 'oku ou lolotonga fakahoha'a 'a e motu'a ni, ko e fakahaleleu eni 'Eiki Sea ho Fale. Kapau 'oku fie me'a ia p au fokoutua au ki lalo kae me'a ia.

Sea K miti Kakato: Me'a mai p 'e 'Eiki Minisit ke 'osi 'a e me'a ko 'oku ke me'a 'aki kae toki hoko atu 'a e N pele ia.

Eiki Minisit Pa'anga: Ko ia fakafeta'i. M l 'Eiki Sea 'a e laum lie lelei. 'Oku ou kole ki he me'a ko 'oku fakahoha'a ko ki he kongā ko ia ke toki tuku ia ma'a e 'Eiki Minisit Mo'ui ke fai ha fale'i mai ki ai ki he Pule'anga, k 'e malava p , he 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e ta'emalava 'i he fonua ko eni.

Ko e kongā faka'osí 'Eiki Sea ko e me'a nā'e hoha'a ki ai 'a e Tu'i Ha'ateiho 'o peh hange hang 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a faka'ai'ai p ko e fakalea 'e taha hang 'oku tautea'i 'a e fa'ahinga ko 'oku nau ng ue m lohi 'o lahi ange 'enau pa'anga h mai 'anautolu 'i he founga ko eni. 'Eiki Sea 'oku ou loto p ke fakahoko heni mo fakamahino'i ko e ...nā'a ku lave p ki ai ki he founga 'oku ng ue 'aki fakam mani lahi ki hono hilifaki mo hono fika'i mo hono fakakaukau'i 'a e

tukuhau. Ko e taha 'a e ngaahi 'uhinga 'oku ng ue'aki ko e ivi mafai 'o e tokotaha kotoa 'i hono tongi 'o e tukuhau, 'a ia ko 'ene tokoni ia ki he langa faka'ikon mika fakasiale 'o e fonua.

Sea K miti Kakato: Me'a mai p koe 'Eiki Minisit . Ko e tui kote p .

'Eiki Minisit Pa'anga: 'I he fakakaukau tatau ko ia 'Eiki Sea, 'i he fakakaukau tatau ko ia 'Eiki Sea, ko e 'uhinga ia na'a ku lave ai 'oku faka'at 'a e p seti 'e 60 'o e kakai 'oku nau ma'u ng ue k 'oku ngata p 'a 'enau pa'anga h mai 'i he pa'anga 'e 1 mano, faka'at 'a e fa'ahinga ko eni he ko e tokolahi taha ia 'a e kakai faka'at nautolu mei he tukuhau. Fa'ahinga ko eni 'oku p seti 'e 60 ki'i tokosi'i p ko e sitetisitika ko 'oku 'omai ki he motu'a ni toko teau tupu p , 'a ia 'oku 'ikai ke ngata p 'i he...ko e kamata 'i he 6 mano, 'oku 'i ai mo e tokolahi heni 'Eiki Sea 'i hotau fonua ni 'oku lau kilu lahi 'aupito 'enau vahe 'anautolu Sea. Pea 'oku fiema'u leva 'a e fa'ahinga ko ia ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit tau liliu 'o **Fale Alea**.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l 'Eiki Sea.

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a 'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'a e feme'a 'aki, tau hoko atu'i he 6.

Kelesi

Ke tau kelesi. Kelesi hotau 'Eiki ko S s Kalaisi, Huafa 'o e 'Otua ko e Tamai mo e feohi 'o e Laum lie M 'oni'oni ke tutuku ia mo e Fale ni, 'oua na'a hili kae fai p 'o ta'engata. 'Emeni.

(Na'e toloi 'a e Fale ki he 6 efiafi)

<005>